

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME
VE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Hazırlayan

Zeliha GÜLMEZ

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN – 2019

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME
VE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Hazırlayan

Zeliha GÜLMEZ

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AKAR

KARAMAN – 2019

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	
Revizyon No	00
Sayfa No	1/1

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 16.07.2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ

Üye : Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AKAR

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 04.07.2019 tarihli ve 29/387 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdür V.: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AKAR

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması ve tamamlanması aşamasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Dr.Öğr.Üyesi Gökhan AKAR'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezin tamamlanması aşamasında yapıcı eleştirileri ile bana yol gösteren ve katkıda bulunan Prof.Dr. Mehmet ALAGÖZ'e ve Doç.Dr. Sinem YAPAR SAÇIK'a teşekkür ederim.

Çalışmanın ampirik kısmındaki katkılarından dolayı araştırma görevlisi Mehmet ÖZCAN'a teşekkür ederim.

Çalışmanın her evresinde bana olan destek ve inançları için değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeliha GÜLMEZ

ÖZET

Dış ticaretin ülkelerin ekonomik büyümesine ve istihdamına katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Geçmişten günümüze kadar ortaya atılan büyüme teorilerinin her biri büyümenin kaynağını farklı faktörlere bağlamış olsa da uluslararası ticaret yoluyla ülkelerin daha önce üretmedikleri mal ve hizmetleri üretip satarak üretim miktarlarını ve bu sayede milli gelirlerini arttırmaları mümkündür. Dış ticaret yoluyla mevcut üretim miktarlarının artması veya daha önce üretilmeyen malların üretilip ihraç edilmesi daha fazla emek kullanılmasını gerektirmektedir. Bu durum ise istihdamı doğrudan etkilemekte ve arttırmaktadır. Ülkeler açısından bu durum değerlendirildiğinde gelişmekte olan ülkelerde ithalat oranı ve işsizlik oranının fazla olduğu, gelişmiş ülkelerde ise ihracatın fazla işsizliğin az olduğu görülmektedir. Bu tezin amacı dış ticaretin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkisini ve düzeyini Türkiye için 2003-2018 yılları verileri ile ortaya koymaktır. Dış ticaret verisi olarak ihracat ve ithalat, büyüme verisi olarak GSYİH ve istihdam verisi olarak istihdam edilen kişi sayısı alınmıştır. Çalışma da GSYH ile ithalat arasında iki yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca ihracattan GSYİH ve ithalata tek yönlü nedensellik, istihdamdan da GSYİH'ya tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığını belirlemek için eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığından uzun dönem ilişkileri incelemek için etki tepki fonksiyonlarından ve varyans analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, büyüme ile ithalat arasındaki karşılıklı ilişki Türkiye'nin büyümesinde ithalatın etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. İhracattan GSYİH'ya tek yönlü nedensellik ilişkisinin olması Türkiye'nin büyümesinde ihracatın da etkisinin olduğu şeklinde ifade edilebilir. İhracat, ithalat ve istihdam arasında bir ilişki

bulunmamıştır. Ancak hem ihracatın hem de ithalatın GSYİH ile ilişkisi bulunduğundan, dolaylı bir etki ile üretim artışının istihdamı arttıracığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, İstihdam, Zaman Serileri Analizi.

SUMMARY

It is a known fact that foreign trade contributes to the economic growth and employment of countries. Although each of the growth theories has linked the source of growth to different factors, international trade it is possible for countries to increase their production and thus their national income by producing and selling goods and services they have not produced before. Through the foreign trade, increase in existing production quantities or production and export of goods not previously produced requires more labor. This situation directly affects and increases employment. When this situation is evaluated in terms of countries, it is observed that the import and unemployment rates are high in developing countries, while in the developed countries the exports are high and the unemployment is low. The subject of this study, the years 2003-2018 for the effect on foreign trade to economic growth and employment of Turkey is to reveal the data. Export and import as foreign trade data, GDP as growth data and number of persons employed as employment data were taken. The study found a two-way relationship between GDP and imports. There was also one-way causality from exports to GDP and imports, and one-way causality from employment to GDP. Existence of long term relationship between the variables was analyzed with test of cointegration. Since there is no cointegration relationship between the variables, impulse response functions and variance analysis were used to examine long-term relationships. According to the results of the study, the relationship between growth and imports can be interpreted as the effect of imports on Turkey's growth. The existence of a one-way causality relationship from exports to GDP, it can be expressed as export affect the economic growth in Turkey. There was not found relationship between exports, imports and employment. However, since both exports and

imports are related to GDP, it is thought that the increase in production an indirect effect will increase employment.

Keywords: Export, Import, Economic Growth, Employment, Time Series Analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
SUMMARY	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM (DIŞ TİCARET TEORİLERİ)	5
I.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri.....	5
I.1.1. Merkantilizm.....	6
I.1.2. Fizyokrasi	7
I.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	9
I.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	11
I.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	13
I.2.3. John Stuart Mill'in Dış Ticaret Teorisine Katkıları.....	15
I.3. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	16
I.3.1. Fırsat Maliyeti Teorisi	17
I.3.2. Faktör Donatımı Teorisi.....	19
I.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri	21
I.4.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi	22
I.4.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	23
I.4.3. Teknoloji Açığı Teorisi.....	25
I.4.4. Ürün Dönemleri Teorisi.....	28
I.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	30
I.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	31

I.4.7. Endüstri İçi Ticaret	32
II. BÖLÜM (BÜYÜME TEORİLERİ VE İSTİHDAM).....	35
II.1. Klasik Büyüme Teorisi	35
II.2.Sosyalist Büyüme Teorisi	36
II.3. Schumpeter Büyüme Teorisi.....	37
II.4. Keynesyen Büyüme Teorisi	38
II.5. Harrod-Domar Büyüme Teorisi	39
II.6. Neo-Klasik Büyüme Teorisi	42
II.7. İçsel Büyüme Teorileri.....	44
II.7.1. AK Modeli.....	48
II.7.2. Kamu Harcamaları Modeli	50
II.7.3. Beşeri Sermaye Modeli	52
II.7.4. Ar-Ge Modeli	54
II.7.5. Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli	56
II.7.6. Grossman ve Helpman'ın Modeli: Ürün Çeşitlendirilmesi ve İçsel Teknolojik Gelişme.....	57
II.8. İstihdam ve Tam İstihdam Kavramları	59
II.9. İşsizlik ve Eksik İstihdam Kavramları	61
II.10. İşgücüne Katılma Oranı ve Bağımlılık Oranı	61
II.11. İstihdam Teorileri.....	62
II.12. Türkiye'de İstihdamın Yapısı ve Gelişimi	65
II.12.1. Türkiye'de İstihdamın Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	68
II.12.2. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	70
II.12.3. Türkiye'de İstihdamın Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	71
II.12.4. Türkiye'de İstihdamın Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı	72
II.12.5. İşsizlik Oranları	73

II.13. Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Gelişimi	75
II.14. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Gelişimi	79
II.15. Türkiye’de İhracata Yönelik Sanayileşme	82
III. BÖLÜM (DIŞ TİCARET, BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ)	87
III.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki.....	87
III.2. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Taraması.....	88
III.3. Dış Ticaret ve İstihdam Arasındaki İlişki	94
III.4. Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi Literatür Taraması	95
III.5. Veri, Yöntem ve Ampirik Bulgular	100
III.5.1. Veri ve Yöntem	100
III.5.2. Durağanlık Kavramı.....	101
III.5.3. Birim Kök Testleri	102
III.5.3.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	102
III.5.3.2.Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi	104
III.5.4. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	106
III.5.5. Granger Nedensellik Analizi ve Sonuçları.....	110
III.5.6. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Sonuçları.....	114
III.5.7. Etki Tepki Analizi ve Sonuçları.....	118
III.5.8. Varyans Ayrıştırması Analizi ve Sonuçları.....	121
SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	128

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

BEC: Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflandırma

EUROSTAT: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

HQ: Hannan-Quin Bilgi Kriteri

PP: Philips Perron

OECD: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı

SIC: Schwarz Bilgi Kriteri

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TL: Türk Lirası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

VAR: Vektör Otoresif Modeller

YY: Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Eğitim Durumuna ve Yıllara Göre İstihdamın Dağılımı	69
Şekil 2: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdamın Dağılımı	70
Şekil 3: Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İstihdamın Dağılımı	71
Şekil 4: Cinsiyete Göre İstihdamın Dağılımı	72
Şekil 5: İşsizlik Oranı.....	73
Şekil 6: Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranı.....	74
Şekil 7: 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret (İhracat ve İthalat).....	76
Şekil 8: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat-İthalat	77
Şekil 9: En Çok İhracat Yapılan İlk Beş Ülke	78
Şekil 10: En Çok İthalat Yapılan İlk Beş Ülke	78
Şekil 11: Türkiye’de Kişi Başına GSYİH	80
Şekil 12: Üretim Yöntemiyle GSYİH Değişim Oranı	80
Şekil 13: Granger Nedenselliğın Yönü	114

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Adam Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi	12
Tablo 2: David Ricardo, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	14
Tablo 3: İçsel Büyüme ve Belirleyicileri.....	45
Tablo 4: Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre İçsel Büyüme	47
Tablo 5: Sektörlerin Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payları	81
Tablo 6: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi Sonuçları	104
Tablo 7: Değişkenlere Ait PP Birim Kök Testi Sonuçları	106
Tablo 8: Gecikme Uzunluğunun Bulunması	108
Tablo 9: VAR Modeli Tahmin Sonuçları	109
Tablo 10: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	113
Tablo 11: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine Göre Model Seçimi	116
Tablo 12: Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları.....	117
Tablo 13: Etki Tepki Analizi Sonuçları.....	119
Tablo 14: Varyans Ayırıştırması Sonuçları	121

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçlarını karşılamayı ve sahip oldukları kaynaklarının faydalarını arttırmayı amaçlamaktadırlar. Dış ticaret ülkelerin bu amaçları gerçekleştirebilmeleri için önemli yollardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda dış ticaretin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkilerinin boyutu uzun yıllardır iktisatçılar tarafından tartışılan bir konudur. Dış ticaretin temelleri klasik dış ticaret teorilerine dayanmaktadır. Klasik dış ticaret teorilerinin ardından neo-klasik dış ticaret teorilerinin katkılarıyla geliştirilen geleneksel dış ticaret teorileri, uluslararası ticaretin ekonomik büyümeyi ve verimliliği arttıracaklarını varsaymaktadır. Bu nedenle ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, işbölümü ve uzmanlaşma gibi birçok unsur dış ticaret politikaları arasında öncelikli belirleyiciler arasındadır. Bu bağlamda ortaya çıkan dış ticaret teorileri de dış ticaretin ekonomik büyümeyi ve istihdamı arttırması için inovasyon, beşeri sermaye, kamu harcamaları, araştırma-geliştirme gibi faktörlerin dış ticaret için önemli olduğunu belirtmiştir. Dış ticaret, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmaları açısından önemli bir role sahiptir. Çünkü ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi, üretilen mal ve hizmet miktarında artışa neden olacaktır. Bu durum kalkınma için bir finansman niteliği taşıırken ekonomik büyümeyi de olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca üretim miktarının artmasıyla birlikte istihdam artışının yaşanması beklenmektedir. Bu yüzden dış ticaret ülkelerin kaynaklarını daha verimli kullanılmasını sağlayarak karlılığı arttıran ve diğer makroekonomik göstergeler üzerinde pozitif dışsallığa neden olan bir faktördür. Genel olarak dış ticaret teorilerinde ülkelerin daha fazla sahip oldukları üretim faktörlerinin bulunduğu sektörlere yatırım yaparak kaynaklarını daha verimli kullanabilecekleri belirtilmiştir. Bu kapsamda

dış ticarete yönelik malların üretiminde gerçekleşecek uzmanlaşma aracılığı ile ekonomik kazançlarda artış yaşanması muhtemeldir. Bu nedenle iş bölümü ve uzmanlaşmanın uluslararası ticarete önemli bir belirleyici olduğu düşünülmektedir. Çünkü her ülke üretim yaparken kendisinin daha avantajlı olduğu alanlara yönelerek, uluslararası piyasada rekabet gücü elde etmeye çalışacaktır. Aynı zamanda maliyete dayalı rekabet gücü elde etmek isteyen ülkeler için uzmanlaşma ve işbölümü maliyet farklılıklarına neden olarak fiyat bazında uluslararası piyasada avantaj sağlayacaktır. Bu doğrultuda bir ülkenin dış ticarettten beklediği doğrudan ve dolaylı etkileri, elde edeceği rekabet gücü ile birlikte daha net ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Bununla birlikte uluslararası ticaret, piyasalarının küreselleşmesine imkân sağlayarak talep yapıları üzerindeki etkisiyle önemli bir fonksiyona da sahiptir. Ayrıca bu sürecin etkisiyle birlikte ortaya çıkan ölçek ekonomisi sayesinde üretim sürecindeki maliyetlerin azalmasına yol açmaktadır.

Dış ticaret yoluyla ekonomik büyümenin gerçekleşmesi genel olarak iki şekilde mümkün olmaktadır. Bunlardan birincisi ihracata dayalı büyüme modeli şeklinde ifade edilmektedir. İkinci olarak da üretim için gerekli olan hammadde ve ara mal ihtiyacının ithalat yoluyla karşılanmasıdır. Bununla birlikte ihracatın artması bir ülke için istihdam, teknoloji, döviz gelirleri, yönetim bilgisi ve rekabet avantajı gibi birçok faktörün gelişmesi anlamına da gelmektedir. Bu kapsamda ihracatta yaşanan olumlu bir gelişme uluslararası rekabet gücünü arttırarak teknolojinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca ürün geliştirme ve inovasyon açısından diğer sektörler üzerinde de pozitif dışsallıklar meydana getirmektedir. Ekonomik büyümeyi arttırmak için ithalatta önemli bir role sahiptir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde teknoloji transferi, enerji ve üretim için gerekli olan malların temin edilmesinde kilit bir fonksiyona sahiptir.

Dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen literatürde çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların birçoğu dış ticaretin gelişmesi sonucunda meydana gelen üretim artışının istihdamı da arttıracığı yönündedir. Çünkü üretim artışı ile daha fazla emek istihdam edilmesi beklenmektedir. Üretim artışı emeğe olan talebi etkilerken özellikle katma değeri yüksek nitelikli ürünler üretilmesi durumunda da beşeri sermayesi yüksek iş gücüne ihtiyaç artacaktır. Bu durum hem piyasa ücret düzeyinin artmasına hem de refah seviyesinin yükselmesine neden olacaktır. Bu yüzden ülke ekonomisinde dış ticarete daha fazla öncelik vererek uluslararası pazarlara açılmak ülkelerin yeni iş fırsatlarını yakalamasını sağlamaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışmada elde edilen bulgularla politika önerilerinde bulunularak teorik çerçeve kapsamında dış ticaretin belirtilen değişkenler üzerindeki etkisinin daha net görülebilir hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan yöntemle birlikte elde edilecek sonuçların literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümünde dış ticaret kavramı, dış ticaretin ülkeler için gerekliliği, dış ticaret teorilerinin tarihsel gelişimi ile ilgili olgulara yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde büyüme kavramına, büyümenin kaynaklarına ve büyüme teorilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ayrıca istihdamın geniş tanımı ve işsizlik kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. İstihdam ve işsizlikle ilgili verilere yer verilmiştir. Türkiye’de dış ticaretin ve büyümenin yapısı araştırma dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’nin 2003-2018 yıllarını içeren üçer aylık veri setiyle, zaman serisi analiz teknikleri kullanılarak dış ticaretin istihdam ve büyüme ile ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, dış ticaret-büyüme ve dış ticaret-istihdam

hakkında yapılmış çalışmalar özetlenmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular değerlendirilerek politika önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

I.1.Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri

Dünyada hiçbir ülke tüm ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda kaynağa sahip değildir. Ancak, ülkelerin bazı ihtiyaçları karşılamaya yönelik daha fazla kaynağa sahip olmaları, bu kaynakları israf edecekleri anlamına gelmemektedir. Bu yüzden ülkelerin ellerinde bulunan fazla malları satıp, az olanları satın almaları uluslararası ticaretin konusunu oluşturmaktadır (Esen, 2011:1).

Uluslararası ticaret teorileri temel olarak üç ana soruya cevap aramaktadır. Bunlardan birincisi, ülkelerin neden dış ticaret yaptığı ve dış ticaretin kapalı bir ekonomiye göre ülkeye hangi faydaları sağladığıdır. İkincisi, bir ülkenin hangi malları ihraç ve hangi malları ithal etmesi gerektiğidir. Son olarak, dış ticaret hadlerinin nasıl oluştuğu sorusudur. Uluslararası ticaretin ilk kez bilimsel yöntemler gözetilerek incelenmesi Adam Smith'in 1776'da yayımlanan *Ulusların Zenginliği* adlı eseri ile başlamaktadır. Adam Smith'in öncülerinden biri olduğu klasik okuldan önce dünyada geçerli olan ilk ekonomik ve siyasi düşünce ise Merkantilizm'dir. Merkantilistler zenginliğin kaynağını değerli madenlerin stokuna bağlamışlardır (Seyidoğlu, 2017:25-28). Merkantilizm'den sonraki dönemde doğal düzen anlayışını savunan, devlet müdahalesini eleştiren, tek verimli üretim faktörünün toprak olduğunu savunan Fیزیokrasi düşüncesi geçerlilik kazanmıştır (Kazgan, 2008:57-59).

Günümüz ticaret koşulları çok sayıda ülke ve binlerce malın olduğu kompleks bir yapıdadır. Geleneksel dış ticaret teorileri ve önceki dönemlerde teorik analizlerin

anlaşılır olmasını sağlamak için bir dizi temel varsayımlar kullanılmıştır. Bu basit ve anlaşılır teoriler bazı eksik yönler barındırsa da ticaretin gelişimi ve ilerlemesi için önemli katkılar sağlamışlardır (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007:1-2). Bu bölümde geleneksel ticaret teorilerinden önceki dönemde, dış ticarete öncü düşünceler olan Merkantilizm ve Fizyokrazi'ye değinilecektir.

I.1.1.Merkantilizm

Merkantilizm, 15.yy-18.yy arasındaki dönemde geçerli olan, devletlerin ülkede altın ve gümüşün biriktirilebilmesi için yeterli düzeyde bir dış ticaret bilançosuna ulaşılmasını zorunlu gören bir düşüncedir. En önemli temsilcilerinden bazıları Thomas Mund, Gerard de Malynes ve Edward Misselden'dir. Merkantilistler bir ulusun refah ve zenginliğini altın ve gümüş stokları ile ifade etmişlerdir. Refahın artırılabilmesi içinde devletin, ihracatın teşviki ve ithalatın ikamesi gibi uygulamalarla ülkeye uygun bir dış ticaret bilançosu sağlaması şarttır (Kibritçioğlu, 1996:25).

Merkantilist düşünce, para, faiz, dış ticaret, devletin iktisadi hayata müdahalesi, korumacı ekonomik politikalar ve sömürgecilik gibi konularla ilgili olarak yeni fikirler ortaya çıkarmıştır. Jean Bodin 1569 yılında fiyatların yükselmesi ve paranın değeri ile ilgili görüşler öne sürmüştür. Jean Bodin'e göre, altın ve gümüş bolluğu, monopol uygulamaları, ihracat nedeni ile ortaya çıkan kıtlık, kral ve asillerin lüks yaşamları ve nihayetinde paranın içindeki değerli madenlerin miktarlarının azaltılması, fiyatları yükselmesine neden olan etmenlerdir (Bodin, 1569'dan aktaran Talas, 1969:26).

Merkantilist düşünceye göre, dış ticaret yoluyla bir ülkenin zenginleşmesi ancak başka ülkelerin fakirleşmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çünkü tüm ülkeler aynı anda dış ticaret fazlası elde edemeyeceklerdir. Dış ticaret fazlasını gerçekleştirerek değerli

maden girişini sağlayan ülke, doğal olarak bu madenlerin diğer ülkelerde azalmasına neden olacaktır. Böyle bir durumda, bir ülke ancak başka bir ülkenin aleyhine zenginleşebilmektedir (İşgüden ve Akyüz, 1990:3).

Merkantilistlere göre, yurt içinde üretilen malların ithalatına, vergilerle ve kotalarla sınır koymak gerekmektedir. Bir mal yurtiçinde üretilirken ödenen vergiler, mal ihraç edildiğinde tamamen veya kısmen geri alınmalıdır. Ayrıca farklı zenginliklere sahip coğrafyalardan sömürgecilik ile ucuza ara mal alınmalı ve karşılığında onlara mal satılmalıdır. Katma değeri yüksek olan malların ihracatı ise teşvik edilmelidir (Ünsal, 2005:6).

Sanayi devriminden sonraki dönemde Merkantilizm'in yerini giderek liberal görüşler almaya başlamıştır. 18 yüzyılda Merkantilistlerden sonra, doğal yasayı savunan ve dış ticaret politikası olarak "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler." düşüncesini savunan Fizyokratlar etkili olmuşlardır (Kibritçiöğlü, 1996:25).

I.1.2.Fizyokrasi

Fizyokrasi, insan toplumlarının doğal kanunla yönetilmesi demektir. Fizyokratların felsefe sistemini ve iktisat teorisini en iyi şekilde François Quesnay, Tabii Kanun adlı eserinde açıklamıştır. François Quesnay'ın ahlaki tabii kanunlar sistemi üç başlık altında toplanabilir (Kazgan, 2008:58);

- Akılcı bireyler kendi faydalarının uzun dönemde maksimuma çıkarmak amacıyla hareket eder.
- Doğal kanunlar ideal bir hukuk düzeni içerisinde uygulandığında toplum en üst düzeyde refaha ulaşır.

- İlk iki maddeye herkes kabul ederse, toplumsal iktisadi süreç düzenli birtakım kanunlara göre işlemeye devam eder. Devlet hukuk düzenini doğal kanunların temel ilkelerini göz önüne alarak düzenlemelidir.

François Quesnay'ın gelir ve servetin ortaya çıkışını, el değiştirmesini, paylaşımını ve harcanmasını gösteren İktisadi Tablo adlı eserinde toplum üç sınıftan oluşmaktadır. Birinci sınıf toprak mülkiyetini elinde tutan toprak sahipleridir. İkinci sınıf, gerçekten üretken grup olarak tanımlanan, toprağı işleyen ve üretim yapanlardır. Tarımda ürettikleri hâsıla hem kendilerini, hem de toprak mülkiyetlerini elinde tutanları ve üretken olmayan grubun ihtiyacını karşılamaktadır. Üçüncü sınıf ise üretken olmayan kısımdır. Bu sınıfta zanaatkarlar, tüccarlar ve mali sermaye grupları yer almaktadır (Öçal, 1984:23).

Safi hâsıla toplumdaki bu üç zümre arasında sürekli olarak el değiştirmektedir. Safi hasılanın bu sınıflar arasındaki dolaşımı ve tekrar yaratılması olarak adlandırılan çevresel akım şu şekildedir. Tarımın gayrisafi üretim değeri 5 milyardır. Bunun 3 milyarı üretim giderleridir. Üretim giderlerinin 2 milyarı çiftçilerin kullandığı döner sermayedir. Bu tarıma geri dönmektedir. Geri kalan 1 milyar ise sabit sermayenin yenilenmesi için zanaatkârlara ödenmektedir. Gayrisafi üretimden kalan 2 milyar da rant olarak toprak sahiplerine ödenmektedir. Toprak sahipleri 2 milyar rantın, 1 milyarını gıda maddelerine kalan 1 milyarını da mamul mallara harcamaktadırlar. Rant bu şekilde çiftçiler ve zanaatkârlar arasında eşitlikle bölüşülüp harcanmaktadır. Zanaatkârlar 1 milyar çiftçilerden 1 milyar ise toprak sahiplerinden olmak üzere 2 milyar elde etmektedirler. Bu tutar hammadde ve gıda maddesi satın almak suretiyle çiftçilere ödenmektedir. Çevresel akım sonucu herkes başladığı noktaya geri dönmektedir. Çiftçilerin elinde 1 milyar toprak sahiplerinden ve 2 milyar zanaatkârlardan olmak üzere 3 milyar bulunmaktadır. Bunun 1

milyarını zanaatkârlara ödemiş, elinde toprak rantı ödemek üzere 1 milyar kalmıştır. Üretken olmayan sınıfın net etkisi sıfırdır. Çünkü, 1 milyarı çiftçiler ve 1 milyarı toprak sahiplerinden olmak üzere 2 milyar sağlamışlar, 2 milyar çiftçilere ödemişlerdir (Kazgan, 2008:66).

Fizyokratlara göre devletin görevi, mülkiyeti korumak, genel eğitimi sağlamak, yol ve bayındırlık işlerini yapmak ve adaleti sağlamaktır. Hükümetin başka bir temel görevi ise toprak sahiplerini ve özel mülkiyetin devamını sağlamaktır. Ayrıca Fizyokratlar tek artı değer yaratan faaliyeti tarım olarak gördüklerinden, dolaysız ve yalnızca toprağın vergilendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Talas, 1969:30).

I.2.Klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik dış ticaret 1776 yılında Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabını yayımlaması ile başlayan ve 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bir iktisat okuludur (Barber, 2007:31). Klasik görüşün başlıca temsilcileri Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus, Robert Torrens, Jean-Baptiste Say, Frederic Bastiat, Nassau Senior, John Stuart Mill ve John Elliot Cairnes'tir (Karluk, 2009:19).

Serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarının açıklandığı Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, iki-ülkeli bir modelde, ülkelerden biri, diğeriyle kıyaslandığında, hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Yani ülkeler düşük maliyetle ürettiklerini ihraç ederken, iç maliyetleri yüksek malları ithal etmelidirler. Ayrıca buradaki maliyet kavramı, sadece homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir (İşgüden ve Akyüz, 1990:5-6).

1817'de David Ricardo tarafından Politik Ekonomi ve Vergilendirme İlkeleri kitabında geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, klasik ticaret teorisine yapılan diğer önemli bir katkı olmuştur. Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde, mısır ithalatının İngiltere için faydalı olup olmadığını araştırmıştır. İngiltere, sanayileşmeye odaklanırken, bir yandan da tarımsal üretimin desteklenip desteklenmeyeceğini veya ithalat kısıtlamalarını ortadan kaldırarak tarımsal ürünlerin ithal edilip edilmeyeceğini açıklamaya çalışmıştır (Kazgan, 2008:107).

Uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının yapılan ticaretin kapsamını daraltacağını belirten Ricardo, üretim maliyeti farklılığı yerine, bu farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Bir başka deyişle, uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gerektiğini ortaya atmıştır. Bir ülke, tüm malların üretiminde, diğer ülkelere göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşır daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha sahip olabilir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde de mutlak üstünlükler teorisinde olduğu gibi, maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emektir (Bayraktutan, 2003:177).

Klasik iktisadi okulun dayandığı bazı temel ilkeler vardır. Klasik teoriye göre devletin ekonomiye müdahalesi asgari düzeyde olmalıdır. Devlet iktisadi kararları etkilememeli adalet, eğitim, güvenlik gibi temel faaliyetleri düzenlemelidir. Klasik okulun bir diğer varsayımına göre bireyler kendi kişisel çıkarlarına dayalı olarak davranış sergilemektedirler. Fakat serbest rekabete dayalı olan piyasalarda bireyler kendi çıkarları için hareket ederken toplumun tamamının çıkarlarına aracılık etmektedirler. Klasik

teorideki analizler uzun döneme dayanmaktadır. Para yansızdır ve servet her türlü üretimden elde edilebilmektedir. Ayrıca klasik dönem analizleri statiktir (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007:2).

I.2.1.Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisi, Emek-Değer Teorisinin (Labor Theory Of Value) üzerinde kurulmuştur. Emek tek üretken üretim faktörüdür ve bu nedenle bir malın değerinin ilgili mal üretilirken kullanılan emek miktarına bağlı olduğu kabul edilir (Ünsal, 2005:6).

Mutlak Üstünlükler Teori'sine göre iş bölümü ve uzmanlaşma çok önemlidir. İş bölümü yapılması halinde en fazla üretim gerçekleştirilecektir. İlerlemiş iş bölümüyle, aynı miktardaki işgücü kullanılarak daha fazla üretim yapılacaktır. Ülkelerin ticareti, iç ticaretten uluslararası ticarete genişletilirse, uluslararası pazar iç pazardan daha büyük olduğu için iş bölümünün de genişletilmesi mümkün olabilecektir. Bu nedenle, uluslararası ticaret, ülkeler için avantajlıdır. Çünkü artan iş bölümü, ülkenin toprak ve işçiliğinin yıllık üretim değerinin artışına yol açacaktır (Schumacher, 2012:16).

Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre, bir ülke, aynı malı başka bir ülke kadar ucuza üretmediği için o ülke ile ticaret yapmaktadır. Eğer tüm malları kendisi ucuza üretiyorsa başka ülke veya ülkelerle ticaret yapmamaktadır. Bir işçinin belirli bir zaman diliminde diğer ülkenin işçisinden daha fazla mal üretmesi ile üretimde üstünlük sağlanabilmektedir. İşgücünü o ülkede daha verimli yapan unsur ise kullanılan teknolojidir. Tek üretim faktörü emek olsa da kullanılan teknoloji, emeği diğer ülkelere daha verimli hale getirmektedir. Bu verimlilik de ticaretin kaynağını oluşturmaktadır (Ertürk, 2010:14).

Tablo 1: Adam Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi

Ülkeler/Mallar	Bir Birim Çıktının Üretimi İçin Gerekli Emek Miktarı	
	Muz	Lastik
Almanya	M=4 saat	L=8 saat
İngiltere	M*=2 saat	L*=16 saat

Emek-değer teorisinin geçerli olduğu varsayımı altında mutlak üstünlükler teorisi Tablo 1'de gösterilmiştir. Bir birim mal üretmek için daha az emek saat kullanılması, o malda mutlak üstünlüğe sahip olunduğu anlamına gelmektedir. İki mal ve iki ülkenin yer aldığı Tablo 1'de Almanya'da 1 birim muz üretmek için gerekli olan emek miktarı M=4 saat, İngiltere'de ise M*=2 saattir. Bir birim muz Almanya'da daha fazla emek saatte üretilmektedir. Almanya'nın muzda emek verimliliği 1 iken, İngiltere'nin 2'dir. Bu durum İngiltere'de muz üretiminde emek verimliliğinin daha yüksek olduğu şeklinde ifade edilebilir. Buna karşılık Tablo 1'de Almanya'da bir birim lastik üretmek için gerekli olan emek miktarı L=8 saat, İngiltere'nin bir birim lastik üretmek için gerekli olan emek miktarı L*=16 saattir. Bir birim lastik Almanya'da daha az emek saatte üretilmektedir. Başka bir deyişle İngiltere'nin lastikte emek verimliliği 1'dir. Buna karşılık Almanya'nın lastikte emek verimliliği ise 2'dir. Almanya'nın lastik üretiminde emek verimliliği İngiltere'den daha yüksektir.

Bu durumda iki ülke arasında serbest ticaret gerçekleşmektedir. Almanya muzunu kendi üretmeyip mutlak üstünlüğe sahip olan İngiltere'den satın alırsa ve İngiltere lastiği kendi üretmeyip mutlak üstünlüğe sahip olan Almanya'dan satın alırsa iki ülkede dış

ticaretten kazanç sağlayacaktır. Her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretimi üzerine işbölümü ve uzmanlaşma gerçekleştirecektir.

Her işçinin ortaya koyduğu emeğin aynı nitelik ve niceliğe sahip ve üretimde maliyeti oluşturan tek unsurun emek olduğu varsayılan Mutlak Üstünlükler Teorisi, ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin kısıtlı bir bölümünü açıklamasından dolayı zamanla yetersiz kalmıştır. David Ricardo uluslararası ticaretin sadece mutlak üstünlüklere dayandırılması ticaretin kapsamını daraltacağını ifade etmiş ve ülkeler arasındaki üretim maliyetleri farkı yerine, bu farklılığın derecesi üzerine yoğunlaşmıştır. David Ricardo, uluslararası ticarete bu sayede Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi katkısını sağlamıştır (Ataman, 2007:155-156).

I.2.2.Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamak için Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre, her ülke bir malı daha verimli, dolayısıyla daha ucuz üreten ülkeden almalıdır. Bu şekilde ülkeler uluslararası iş bölümüne gitmelidir. Önemli olan üretimde mutlak üstünlük değil, üstünlüğün derecesidir (Ünsal, 2005:78-79).

David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, üretim faktörlerinin nispi üretim farklılıklarına dayalı olarak, farklı ekonomik faaliyetlerde uzmanlaştıkları varsayılmaktadır (Costinot ve Donaldson, 2012:453). Malların mübadele değeri içerdikleri nispi emek miktarlarına göre belirlenmektedir. Bu nedenle malların fiyatları kullanılan emek miktarına göre oluşmaktadır (Aydınolat, 2007:18).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde, uluslararası ticaretin yapılabilmesi için ticarete katılan ülkelerin belirli malların üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olmaları gerekmemektedir. Bir ülkenin diğer ülkelere göre karşılaştırmalı olarak daha üstün olduğu malların üretiminde uzmanlaşması sonucunda gerçekleşecek ticaretten, ticarete katılan tüm ülkeler karlı çıkacaktır (Dinler, 1998:464). Bir ülke dış ticarete konu olan malların içerisinde bir karşılaştırma yaparak ürettiği tüm malların üstünlüklerini belirleyecek ve maliyet değerlerini mukayese ederek daha rasyonel bir karar alacaktır. İşte bu noktada en önemli husus üstünlüklerin derecesi olacaktır (Karluk, 2009:20-21).

Tablo 2: David Ricardo, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Ülkeler/Mallar	Bir Birim Çıktının Üretimi İçin Gerekli Emek Miktarı	
	Kahve	Kumaş
Brezilya	M=2 saat	L=1 saat
Türkiye	M*=4 saat	L*=8 saat

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Tablo 2’de gösterilmiştir. İki mal ve iki ülkenin yer aldığı Tablo 2’de Brezilya’da 1 birim kahve üretmek için gerekli olan emek miktarı M=2 saat, Türkiye’de ise M*=4 saattir. Bir birim kahve Brezilya’da daha az emek saatte üretilmektedir. Buna karşılık Tablo 2’de Brezilya’da bir birim kumaş üretmek için gerekli olan emek miktarı L=1 saat, Türkiye’de bir birim kumaş üretmek için gerekli olan emek miktarı L*=8 saattir. Bir birim kumaşta Brezilya’da daha az emek saatte üretilmektedir. Başka bir deyişle Brezilya iki malında üretiminde mutlak üstünlüğe sahipken kumaş üretimindeki nispi verimliliği daha yüksektir. Kumaş üretiminde 8 kat, kahve üretiminde 2 kat üretim üstünlüğüne sahiptir. Bu nedenle Brezilya’nın daha fazla

üstünlüğe sahip olduğu kumaş üretiminde uzmanlaşması ve kahveyi Türkiye'den ithal etmesi, Türkiye'nin de kumaşını Brezilya'dan ithal etmesi iki ülkenin de yararına olacaktır.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde her ülkenin nispi olarak işgücünde uzmanlaştığı malın üretimine yönelmesi gerektiği ifade edildiğinden, tüm ülkelerin aktif olarak yer aldığı hareketli bir ticari ortamın oluşacağı belirtilmiştir. Teori uygulandığında, gelişmiş ülkeler nispi olarak daha ucuza üretebildikleri mala yöneldiğinden, az gelişmiş ülkeler de pazarda kendilerine yer bulabilmekte ve aktif bir şekilde ticari ilişkilere katılabilmektedirler. Model bu şekliyle en az bir ülkenin kazandığı ve ticaret ilişkileri sonucu hiçbir ülkenin kaybetmediği bir ticari ortam oluşturmaktadır (Coşkun ve Topuz, 2018:675).

Bir ülke ticaret ortaklarına göre nispi olarak ucuza üretebildiği malları ihraç eder, nispi olarak pahalıya üretebildiklerini ise ithal ederse dış ticaretten sağlanan getiriler ülke refahını maksimize edecektir. Bu doğrultuda serbest ticaret yoluyla dünya ekonomik refahında da artış sağlanacaktır. Ricardo teorisini açıklarken daha çok fiziksel ve doğal etkiler üzerinde dururken daha sonraki ekonomistler ağırlıklı olarak teknoloji, faktör donatımı ve insan faktörü üzerinde durmuşlardır. David Ricardo'dan sonra John Stuart Mill, Alfred Marshall, Eli Flıp Heckscher, Bertil Ohlin gibi iktisatçılar da karşılaştırmalı üstünlüklerin teorik gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Erkan ve Kara, 2011:70).

I.2.3. John Stuart Mill'in Dış Ticaret Teorisine Katkıları

John Stuart Mill dış ticaret teorilerinde eksik olarak görülen talep unsurunu dış ticaret teorisine dâhil eden ilk iktisatçıdır. David Ricardo'nun modeli arz temelli bir model olduğu ve talep koşullarını içermediği için bu eksikliği gidermek üzere John Stuart Mill 1865'te Karşılıklı Talep Kanunu'nu geliştirmiştir. Talep, bir birim teklif edilen ulusal mal

karşılığında ithal edilmek istenen miktarı ifade etmektedir (Temel, 2016:3). Mill ticaretin karşılaştırmalı maliyetler yerine arz-talep koşullarına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ticaret hadlerini ise karşılıklı talep kavramını kullanarak açıklamıştır. Bir ülkenin başka bir ülkenin ürettiği bir mala karşı olan talebinin şiddeti dış ticaret hadlerini belirlemektedir. Bir ülke yüksek fiyatı olan bir malı ithal etmeye razı ise bu mala olan talebi çok şiddetlidir. Bu durum ilgili malın fiyat esnekliğinin inesnek olduğu anlamına gelmektedir. Ticaret hadleri bu nedenle ithalatçı ülkenin aleyhine, ihracatçı ülkenin lehine göre oluşmaktadır. Yani bir ülke bir birim ihraç malı karşısında ne kadar az yabancı mala razıysa o mala olan talebinin o kadar şiddetli olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Cicioğlu ve Doğruyol, 2013:126-127).

John Stuart Mill ayrıca dış ticaret hadlerindeki değişimleri farklı bir bakış açısı ile değerlendirmiştir. Teknolojik gelişmeler ülkelerin daha önce ihraç etmediği malların ihracına yol açmakta, aynı zamanda teknolojik gelişmeler halihazırda ihraç edilen mallarda da maliyetlerin azalmasına neden olmaktadır (Kargül, 1973:98).

I.3.Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Neo-klasik ticaret teorisi, klasik ticaret teorisine emek-değer teorisine dayanması, emek dışındaki faktörlerin maliyet ve dış ticarete etkisini göz ardı etmesi nedeniyle eleştiri getirmiştir. Neo-klasikler, emek ve diğer faktörleri bir arada barındıran fırsat maliyeti kavramını ortaya atmışlardır. Üretim, bir birim malın üretimindeki tüm üretim faktörleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle maliyet, bir birim mal üretmek için kullanılan kaynakların tamamını kapsayan parasal bir değerdir (Bayraktutan, 2003:177-178).

Neo-klasik dış ticaret modelinde ülkeler arasında ticaret oluşması için arz ve talep koşullarının birbirinden farklı olması gerekmemektedir. Talep ve arz koşullarından sadece bir tanesinin farklı olması ülkeler arasındaki ticaret için yeterlidir. Neo-klasik modelde yurt içi fiyat oranı ile uluslararası fiyat oranı birbirinden farklı ise ülkeler arasında karşılıklı ticaret başlamaktadır. Çünkü her ülkenin üretim ve tüketim yapısı birbirinden farklıdır. Bu da serbest ticaret koşulları altında fiyat farklılığının her ülke için belirli bir kazanç sağlayacak olması anlamına gelmektedir (Ünsal, 2005:150).

Neo-klasik modelde piyasaların tam rekabet koşullarında olduğu varsayımı ile kullanılan üretim faktörleri emek ve sermayedir. Üretim faktörleri ülke içinde hareketli ancak ülke dışında hareketli değildir. Bu varsayımlar Neo-klasik ticaret teorisinin gelişimi için zemin oluşturan varsayımlardır (Hinkenhuis, 2010:3).

I.3.1.Fırsat Maliyeti Teorisi

Klasik Dış Ticaret Teorileri emek-değer teorisine dayandırılmış ve emeği homojen bir üretim faktörü olarak kabul etmişlerdir. Fakat bir malın maliyeti emek dışında sermaye, doğal kaynaklar, girişimcilik faktörlerini de içermektedir. Teorinin bu eksik yönlerini gidermek için Neo-Klasik iktisat ekolü emek-değer kavramı yerine fırsat maliyeti kavramını ortaya koymuştur (Karluk, 2009:42-45).

Alternatif maliyet olarak da bilinen fırsat maliyeti kavramı, bir malın üretimini bir birim artırabilmek için gerekli olan kaynakları serbest bırakmak üzere bir başka maldan vazgeçilen miktarı ifade etmektedir (Bayraktutan, 2003:177). Gottfried Haberler'e göre üretim faktörü çok sayıda olsa ve sadece emek homojen olsa dahi iki mal arasındaki ikame oranı farksızlık eğrisi üzerinde gösterilebilecektir. İki malın nispi fiyatları maliyetleri

tarafından belirlenebilir. Fakat burada maliyetleri emek miktarı ile ölçmek yerine fırsat maliyeti ile ölçmek gerekmektedir (Haberler, 1933:77).

Fırsat Maliyeti Teorisi diğer ticaret teorilerinde olduğu gibi iki ülkeli, iki mallı bir varsayım ile oluşturulmuştur. Üretim faktörlerinin arzı esnek değildir. Faktör ve ürün piyasalarında tam rekabet vardır. Fırsat maliyeti teorisi esasen basitleştirilmiş genel bir denge yaklaşımından farklı bir şey değildir. Esnek olmayan faktör arzının kabul edilmesi de teoriye kolaylık sağlamak amacıyla yapılmıştır (Haberler, 1950:224-226).

Fırsat maliyeti teorisine göre taşıma masraflarının sıfır olduğu varsayımı altında, serbest dış ticaret ile iki ülke arasındaki mal değişimi, malların nispi fiyatları eşitleninceye kadar sürecektir (Seymen, 2000:9).

Tüm ülkelerin mal ve hizmet üretmek için elinde farklı üretim faktörleri ve imkânlar bulunmaktadır. Sahip olunan imkânlar doğrultusunda ülkeler istedikleri mal ve hizmetleri üretmek konusunda bir tercih yaptıklarında bu tercihlerin bir vazgeçme maliyeti olmaktadır. Fakat fırsat maliyetleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Malların üretiminde kullanılan üretim faktörleri her malın üretimine aynı ölçüde uygun olmamaktadır. Bir B malının üretimini arttırmak için, A malı üretiminde kullanılan ve B malı üretimine en uygun olan faktörler, B malı üretimine aktarılmaktadır. B malı üretimini arttırmak için her defasından daha fazla A malı üretiminden vazgeçmek gerekmektedir. Daha net bir biçimde ifade edilirse, bir ülke 1 kg muz üretmek için 10 metre kumaş üretiminden, bir başka ülke ise 20 metre kumaş üretiminden vazgeçmek zorunda kalabilmektedir. Bu noktada önemli olan husus ülkenin hangi malın üretiminde mukayeseli üstünlüğe sahip olduğudur. Yurtiçi fiyat bu nedenle fırsat maliyeti oranlarına göre değişecektir (Ertürk, 2010:20).

I.3.2.Faktör Donatımı Teorisi

Heckscher-Ohlin faktör donatımı teorisiyle, ülkeler arasındaki faktör yoğunluğu farklılıklarının uluslararası ticarete neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Stolper ve Samuelson da bir malın fiyatındaki artışın bu mal için yoğun olarak kullanılan faktörün fiyatını artırdığını ve diğer faktörün fiyatını düşürdüğünü ifade etmişlerdir (Sasaki, 2015:51).

Heckscher-Ohlin teorisine göre, sabit şartlarda, ülkeler nispi olarak en çok sahip oldukları üretim faktörlerine bağlı olarak ürettikleri mallarda net ihracatçı konumuna sahip olacaktır (Zimring, 2015:2). Heckscher-Ohlin modelinde ülkelerin, benzer zevk ve tercihlere, teknolojilere, farklı faktör donanımlarına sahip oldukları, faktörlerin ülke içinde tam hareketli ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğu gibi temel varsayımlar kullanılmaktadır (Ayaş, Çeştepe ve Vergil, 2011:202).

Faktör donatımı teorisi, ülkeleri emek ve sermaye zengini, malları da emek ve sermaye yoğun biçiminde ayırmakta ve ülkelerin sahip olduğu üretim faktörleri miktarını esas alırken emek ve sermayeyi temel almaktadır. Bu doğrultuda ülkelerin faktör donatımları ve malların faktör yoğunlukları bakımından farklılaştığı varsayılmaktadır. Bir malın üretim fonksiyonu ve üretim teknolojisi bütün ülkelerde aynıdır. Teknolojik gelişmeyle mümkün olan artan verim ihtimalini dışlayacak şekilde, üretimde sabit verim koşullarının geçerli olduğu kabul edilmektedir (Bayraktutan, 2003:178).

Heckscher-Ohlin faktör donatımı teorisindeki ticaret ve ücretler arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamışlardır. Bir ülke nispi olarak daha fazla kullanılan faktörlerin yoğun olduğu malları ihraç etmekte, nispi olarak daha az kullanılan faktörlerin yoğun olduğu malları ise ithal etmektedir. Böyle bir durumda dış ticaret, ülkenin bol faktörlerinin

gelirlerinin artmasına kıt faktörlerinin ise gelirlerinin azalmasına neden olacaktır. Gelişmiş ülkelerde bu yüzden nitelikli iş gücünün ücreti artarken, niteliksiz iş gücünün ücreti ise azalacaktır (Kasa, 1995:7).

Heckscher-Ohlin Teorisini ilk kez ampirik açıdan Wassily Leontief girdi-çıkıtı tablosu yardımıyla test etmiştir. Leontief, ABD ekonomisinin 1947 yılı dış ticaret verilerini, kalitatif teknikle değerlendirmiştir. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin sonuçlarıyla tamamen birbirine ters düşen bulgular ortaya çıkarmıştır. Literatüre Leontief Paradoksu olarak geçen çalışmanın sonucunda ABD ekonomisinin sermaye yoğun mal ihraç etmesi gerekirken, emek yoğun mal ihraç ettiği, öte yandan sermaye yoğun mal ithal ettiği ortaya çıkmıştır. Leontief ortaya çıkan bu çelişkiyi Amerika'daki işçilerin dünyanın diğer ülkelerindeki işçilere kıyasla daha çok kalifiye oldukları ile açıklamıştır. Leontief'e göre bir ABD işçisi, üç yabancı işçi ile aynı değerdedir. Bu açıdan bakıldığında ABD emek zengini bir ülke olmakta, bu yüzden uluslararası uzmanlaşmaya, nitelikli emek gerektiren yüksek teknoloji malları ihraç ederek dâhil olmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:201).

Türkiye için Seyidoğlu 1967 yılı ihracat ve ithalata rakip endüstrilere ait verilerini kullanarak girdi-çıkıtı tablosu yardımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında sermaye/emek oranının ithalata rakip kesimlerde ihracat endüstrilerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Yani Türkiye emek yoğun malları ihraç etmekte ve sermaye yoğun malları ithal etmektedir. Türkiye'nin ihracatı emek yoğun, ithalatı ise sermaye yoğundur (Seyidoğlu, 2017:105-106).

Stolper ve Samuelson 1941 yılındaki çalışmalarında dış ticaretin üretim faktörleri üzerindeki etkilerini göstermek amacıyla Heckscher-Ohlin Teorisini geliştirmişlerdir. Gelişmiş olan Kuzey ülkeleri vasıflı iş gücüne dayalı olan teknolojik

ürünlerde uzmanlaşmakta ve bu malları ihraç etmektedirler. Gelişmekte olan ülkeleri ifade eden Güney ülkeleri ise daha niteliksiz iş gücü ve teknoloji gerektiren sanayi ürünlerini ihraç etmektedirler. Bu hafif sanayi ürünlerinin nispi fiyatı ticaretin serbestleşmesi ve Güney ülkelerinin piyasalara dâhil olmaları ile azalmıştır. Fiyatlardaki bu değişme ise Kuzey ve Güney bölgelerinde ücretlerin değişmesine neden olmuştur. Kuzey ülkelerinde nitelikli emeğin niteliksiz emeğe karşı nispi ücreti artmış, Güney ülkelerinde ise nitelikli ve niteliksiz emeğin ücretleri birbirine yaklaşmıştır (Aslan ve Terzi, 2006:6).

I.4.Yeni Dış Ticaret Teorileri

1970'lerin sonunda ortaya çıkan yeni dış ticaret teorileri klasik ve neo-klasik dış ticaret teorilerini geride bırakmış ve ölçek ekonomileri, nitelikli iş gücü, teknoloji açığı gibi teorileri öne çıkarmıştır (Vıdhi, 2016:23). Yeni ticaret teorilerinin önceki teorilerden temel farkı geleneksel dış ticarete var olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımını ortadan kaldırmasıdır (Bayraktutan, 2003:182).

Yeni ticaret teorileri temel varsayımlar olarak, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasası varsayımlarını kabul etmektedir. Teorilerin yeni olarak adlandırılmasının nedeni, ölçek ekonomisi ve eksik rekabet piyasasını içeren dış ticaret teorilerinin matematiksel formüle edilmesinin 1970'lerin sonunda yapılmaya başlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Yeni ticaret teorileri iktisatçıları dış ticaretin nedenleri, dış ticaretten elde edilen kazanç, ülkelerin uluslararası uzmanlaşmaya yönelmesinin belirleyicileri ve korumacılığın etkileri gibi yeni sorulara cevap aramışlardır (Yılmaz, 2015:509).

I.4.1.Nitelikli İş Gücü Teorisi

Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen tarafından geliştirilmiştir. Ülkelerin mesleki ve niteliği yüksek işgücüne sahip olması durumunda, bu ülkelerin nitelikli işgücü gerektiren mallarda uzmanlaştığı ve bu malları ihraç ettiği temeline dayanmaktadır (Turgan, 2017:449). Nitelikli işgücüne sahip bir ülke eğer ticari serbestleşmeye giderse bu ülkenin ürettiği malın nispi fiyatları artacaktır. Vasıfsız emeğe sahip ülkeler ise bol oranda vasıfsız emeği içeren malları ihraç edecektir. Faktör Donatımı Teorisi'nde de bu durum faktör donatımı bol olan malda uzmanlaşmaya gidilmesi gerektiği ile açıklanmıştır (Özel, 2012:10).

Nitelikli emeğin bol olması, nitelikli emeğin nispi olarak bol olduğu malların ihracatını özendirir. Vasıfsız emeğin bolluğu ise, basit emek yoğun malların ihracatını arttırmaktadır. Emeğe yapılacak yatırımlar emeğin verimliliği ve niteliğini arttıracığından, emeğin yüksek sermaye ile donatılması, üretimin büyük bir kısmının nitelikli emek gerektiren mallara yönelik olmasını sağlamaktadır (Çelik, 2008:148).

Nitelikli iş gücü ticaret modelinde bazı temel varsayımlar kullanılmıştır. Bu varsayımlar şunlardır (Keesing, 1966:249-258);

- Tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ulaştırma giderleri ve diğer ticari engeller yoktur.
- Başlangıçta her ülkede farklı faktör donatımı vardır.
- Zevk ve tercihler tüm ülkelerde aynıdır. Gelirin seviyesi ve dağılımına bağlı olarak değişmemektedir.

- İş gücü ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında hareketsizdir.
- Üretim fonksiyonu homojendir.
- Üretim faktörleri nitelikli işgücü ve niteliksiz iş gücünden oluşmaktadır.
- Öğrenme yolu ile becerilerin geliştirilebilme imkânı vardır.

Nitelikli İş Gücü Teorisine göre, ülkelerin ticaret geleneklerine göre faktör donanımları biçimlenmektedir. Faktör donanımları ticareti belirlememektedir. İşgücüne beceri kazandırılması kısa sürede tamamlanacak bir şey değildir. Bu durum kısa sürede gerçekleşebilse, emekçe zengin ülkeler çok kısa bir eğitim süresinden sonra bu beceriyi kazanabilirlerdi. Bu yüzden de nitelikli işgücü ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınamazdı (Yılmaz, 2016:207).

Peter Kenen'de Nitelikli İş Gücü Teorisi üzerine çalışmalar yapmış ve teorisini emek ve doğal kaynak olarak iki faktörlü bir üretim fonksiyonu üzerine kurmuştur. Kenen yatırımlarla dış ticaret arasındaki ilişkiyi açıklamış ve yeni bir sermaye tanımlaması ortaya koymuştur. Bu tanıma göre sermaye, yatırım mallarıyla özdeşleştirilmekte, emeğin ve toprağın verimliliğini arttıran bir tamamlayıcı üretim faktörü olarak görülmektedir. Üretim sürecine dolaylı olarak dâhil edilen sermaye, yeniden üretilebilir bir üretim faktörü olarak kabul edilmektedir (Kenen, 1965:437-460).

I.4.2.Tercihlerde Benzerlik Teorisi

1961'de Brunstam Linder tarafından Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi adıyla geliştirilmiştir. Linder'in ifade ettiği şekliyle ülkelerin mal ihracatları üzerinde etkili

olan şey benzer talep yapılarına sahip olmalarıdır. Diğer bir deyişle mallar yüksek fiyatlardan satılsalar bile benzer tercih ve zevklere sahip gelir seviyesindeki diğer ülkeler tarafından talep edilecektir. Dış ticarete talep önemli bir faktör olduğu için, ticaret taleplerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Bir ülke talep fazlası bir üretimde bulundursa bu üretim fazlası malları talep eden ülkede benzer özelliklere sahip olacaktır (Şahin, 2017:2)

Üretilen malların homojen olmadığı, tüketici zevklerinin ve ölçek ekonomilerinin çok önemli olduğu sanayi ürünlerinin ticaretini açıklamaya çalışan tercihlerde benzerlik teorisinin varsayımları şu şekilde sayılabilir (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007:22-25);

- Benzer zevk ve tercihlere sahip ülkeler aynı zamanda benzer gelir düzeyinde demektir.
- Ürünler farklılaştırılmıştır.
- Ölçeğe göre artan getiri vardır.
- Talep yönlüdür.
- Monopolcü rekabet koşulları geçerlidir.
- Ticarete konu olan mal kompozisyonu zevk ve tercihler değiştikçe değişebilir.

Tercihlerin benzerliği varsayımı, dış ticarete talep koşullarına yer verilmesini sağlamıştır. Teori ülkeler arası ticareti arz faktörleri ile açıklayan mutlak üstünlük, mukayeseli üstünlük ve faktör donatımı teorilerinden farklı olarak talep koşullarına yer

veren yeni bir teori olmuştur. Daha önce ortaya atılan dış ticaret teorileri ülkeler arasında dış ticarete konu olan ürünlerin homojen olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat tercihlerde benzerlik teorisi, ürün farklılıklarının önemini vurgulamakta, homojen olmayan ürünlerin dış ticaretini belirtmektedir. Diğer bir varsayım olan ürün farklılaştırılmasına yer verilmesi, zevk ve tercihlerin üzerinde durulmasını sağlamıştır. Üretimde artan verim koşullarının geçerli olması varsayımı ise, ülkelerin farklı zevk ve tercihlere göre değişen malın belirli bir türünü üretmeleri sonucunda ortaya çıkacaktır. Farklılaşan ürünlerin farklı bir çeşidini üreten üreticiler belirli bir süre iç talebi, daha sonra dış talebi karşılamak durumunda olacaklarından ölçüğe göre artan getiriden faydalanacaklardır (Atik, 2006:35-36).

Ürün farklılaştırması ile ortaya çıkan dış talep ihtiyacını karşılamak ülkelerin ihracatını arttıracaktır. İhracat, benzer zevk ve tercihlere sahip ülkeler arasında yapıldığı için bu ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyi de birbirine yakındır. Teori uygulamada daha çok gelişmiş ülkeler için test edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise ihracatlarında sanayi mallarının oranının düşük olması nedeniyle analizlere çok dâhil edilmemişlerdir. Ancak, yakın tarihlerde gelişmekte olan birçok ülkenin ihracatlarında ve ithalatlarında sanayi mallarının oranının artması nedeniyle bu ülkeler için de Linder Hipotezi test edilmeye başlanmıştır. Türkiye için gerçekleştirilen çalışmada (2014) ise, Türkiye'nin aynı gelir grubundaki ülkelerle gerçekleştirdiği iki yönlü ticarete dönemler itibariyle ihracattaki artış Linder etkisiyle açıklanamamış sadece ithalattaki artışı açıklamada geçerli olmuştur (Saygılı ve Manavgat, 2014:262).

I.4.3. Teknoloji Açığı Teorisi

Teori Michael Vivian Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Teorinin temel dayanağı, bir malın üretiminde kullanılan teknik ve teknolojik bilginin ülkeler

arasında farklılık göstermesidir. Teknik bilgi tüm ülkelerin kolayca erişebileceği ve kullanabileceği bir şey değildir. Faktör donatımları aynı iki ülke arasında bile dış ticaret gerçekleştirilebilir çünkü ülkelerin sahip olduğu teknik bilgiler farklıdır (Yılmaz, 2016:216).

Teorinin varsayımları şunlardır (Posner, 1961:323-341);

- Yeni ürünler zamanla gelişmektedir. Prensip olarak, bu zorluk aşılmaz değildir. Ancak, yeni ürünlerin geliştirilmesi, tüm ülkelerde aynı anda gerçekleşmemektedir.
- İkinci olarak, yeni ürünler geliştirilemese bile yeni süreçlerin olabileceği ve bu yeni yöntemlerin ülkeye bazı mallarda karşılaştırmalı bir avantaj sağlayacağı kabul edilmelidir. Ticaret üretim faktörlerinin arasında uluslararası bir farklılık olmasa bile, başka bir yerde olmayan bazı teknik bilgi ve beceri varlığından kaynaklanabilir.
- Son olarak, teorinin dayanağı olan bir dizi olağan varsayımlar bulunmaktadır. Tarife engelleri sıfırdır. Tüketici beğenileri tüm ülkelerde aynıdır. Uluslararası döviz kurları sabittir. Tam istihdam vardır. Nakliye maliyetleri sıfırdır.

Malların ve süreçlerin üretimini ilk olarak gerçekleştiren ülkelerin rekabet güçlerini belirleyici olan faktör, diğer ülkelere farklı olarak bu teknolojik dönüşümler ve gelişmeleri sağlayabilmesidir. Teknolojik yenilikler ülkelere karşılaştırmalı bir maliyet avantajı yaratmaktadır (Arıç, 2013:86).

Dış ticarete teknolojik değişimler neden olduğundan, yenilikler onu gerçekleştiren ülkelerin bir süre için tekeli olmalarını sağlamaktadır. Çünkü belirli teknolojik gelişmeler bir ülkede başladığından diğer ülkeler o yeniliği taklit edene kadar bir zaman dilimi geçmektedir (Posner, 1961:323).

Teknolojik yeniliğin ortaya çıkma süresine göre Posner tarafından çeşitli gecikme tanımları yapılmıştır. Tepki, taklit ve talep gecikmesi gibi sınıflamalar yapan Posner ayrıca öğrenme süreci kavramını da teorisini açıklarken kullanmıştır (Gondolfo, 1998:166-167);

- Tepki gecikmesi, yenilikçi ülkelerde girişimcilerin icadı tam olarak kullanmaları ile taklitçi ülkelerde bazı firmaların yeni malı üretmeye çalışmasıyla geçen zaman dilimi ve yerli üreticilerin yurt içi piyasada yeni malı piyasada paylaşımlarıyla geçen zamanın toplamıdır.
- Taklit gecikmesi, tepki gecikmesiyle öğrenme sürecinin toplamında geçen zamanı ifade etmektedir.
- Talep gecikmesi, buluşun ya da yeni malın ülkedeki bulunuşu ile diğer ülkelerdeki tüketicilerin bu ürünü talep etmelerine kadar geçen zaman dilimidir.
- Öğrenme süreci, ithalatçı ülke firmalarının yeni malları üretmeyi öğrenmeleri ve iç pazarda üretip satmaya başlamaları için gerekli olan süredir.

Toplam net gecikmeyi elde etmek için, talep gecikmesinden diğer ülkelerdeki bir talebin ortaya çıkması arasında geçen süre çıkarılmalıdır. Bu nedenle, yeni bir malın ithalatı, sadece taklit gecikmesi ve talep gecikmesi arasındaki farktan kaynaklanan zaman

aralığında gerçekleşecektir. Taklit başarılı bir şekilde gerçekleştirildikten sonra, taklit eden ülke tarafından yapılan ürün ithalatı sona erecektir. Ayrıca, taklit gecikmesi tüm ülkelerde aynı uzunlukta değildir. Bu yüzden bir veya daha fazla ülke başarıyla yeni ürünü taklit etse bile yenilikçi ülke, üretimi sağlamadaki büyük deneyimi sayesinde taklit gecikmesinin daha uzun olduğu diğer ülkelerde avantaj sağlayacaktır (Gondolfo, 1998:166-167). Dış ticareti açıklamaya çalışan bu model, dış ülkelerde üretilen malların teknolojisini kendi üretim sürecine adapte edebilen ve sürekli olarak dış pazarlara yeni mallar sürebilen ülkelerin dış ticarete kazançlı çıkacağını ortaya koymaktadır (Karluk, 2009:170).

I.4.4.Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri teorisi Raymond Vernon tarafından 1966 yılında geliştirilmiştir. Teori teknoloji açığı teoreminin genelleştirilmiş bir halidir. Zaman ve teknolojik değişim kavramları üzerinde durulan teoride, sadece mamul mallardaki yenilikçi ve taklit ürünleri üreten ülkelerin dış ticaretini incelenmiştir (Vernon, 1966:190-207).

Ürün Dönemleri Teorisi bazı temel varsayımlara dayandırılmıştır. Bunlar, bir malın üretim teknolojisinin ülkeden ülkeye göre değişmesi, bir malın üretim sürecinin zaman içinde değişim göstermesi, üretimde artan verim koşullarının geçerli olması ve ülkelerin talep yapılarının birbirinden farklı olması olarak sayılabilir (Çelik, 2008:145).

Teoriye göre bir ürün üç aşamalı olan bir yaşam döngüsüne sahiptir. Bu aşamalar yeni ürün, olgunlaşma ve standartlaşma aşamalarıdır. Teoride bazı ülkelerin yeni ürünleri üretmek üzerine uzmanlaşmaya gittikleri, diğer ülkelerin de standart ürünlerin üretilmesi üzerinde ihtisaslaştıkları kabul edildiğinden, her bir ürünün üretildiği ve ihraç edildiği ülkenin ürün yaşam devresi boyunca değiştiği sonucuna varılmaktadır (Ünsal, 2005:214-215).

Raymond Vernon'un oluşturduğu üç aşamalı yaşam döngüsü ise şu şekilde açıklanabilir. Yeni ürün aşaması, bir ürünün üretimindeki ilk safhadır. Üretimin tümü yenilikçi ülkede gerçekleştirilecektir. Bunun ise belli başlı nedenleri vardır. İlk olarak, üretim başlangıçta sadece iç piyasa talebini karşılamaya yönelik olarak yapılır. Çünkü dış ticaret başlarsa taşıma maliyetleri de olacaktır. Bu nedenle başlangıçta sadece ürün üretildiği yerde satılır. İkinci olarak, tüketicilerin ürün hakkında sürekli olarak beklentisi güncellendiği için ürün sürekli değişim yaşamaktadır. Üçüncü neden ise, patent hakkı, talebin esnek olmaması gibi sebeplerdir. Yeni bir ürünün piyasaya sürülmesinin ilk aşamalarında, üreticiler genellikle birtakım kritik, geçici de olsa bazı durumlarla karşı karşıya kalabilir. İlk olarak, bu aşamadaki üreticilerin durumu, özellikle girdilerini değiştirmede sahip oldukları özgürlük derecesiyle ilgilidir. Bu noktada girdilerin maliyeti de önemlidir. Ancak, bu girdilerin doğası güvence ile önceden tespit edilemediği sürece, maliyet hesaplaması, herhangi bir yer seçiminde genel ihtiyacı dikkate almalıdır (Vernon, 1966:190-207).

Ürün yaşam döngüsünün ikinci aşaması olan olgunlaşma aşaması, ürünün diğer ülkeler tarafından kopyalandığı ve dış talebin olduğu aşamadır. Ürünü ilk bulan ülke maliyeti düşürmek istediği için emeğe daha az ücret ödeyeceği yerlerde üretim yapmak istemektedir. Diğer üreticiler artık ürünü çok kolay taklit edebileceğinden talebi daha esnek hale gelen ilk üretici, yüksek maliyetler karşısında fiyatları da arttıramayacağından üretimi başka yerlere kaydıracaktır. Fakat bu noktada taşıma masrafları ve gümrük tarifeleri ürünün ilk üreticisi olan yenilikçi ülkenin ihracatını azaltacaktır (İşgüden ve Akyüz, 1990:54).

Ürün yaşam döngüsünün son aşaması olan standart ürün aşamasında, üretim emeğın ucuz olduğu ülkede gerçekleşecektir. Teknolojiyi sonradan alan ülke, maliyet avantajından dolayı bir süre sonra yenilikçi ülkeye malı ihraç edecektir. Yenilikçi ülkenin üretimi gittikçe azalıp, üretim yapılmasının ekonomik olmadığı noktada bitecektir (Çelik, 2008:146-147).

I.4.5.Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomileri teorisi Paul Krugman tarafından 1980 yılında geliştirilmiştir. Teoriye göre üretim yapan firmalar ürünlerini maliyetsiz farklılaştırabilirler. Üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanabilirler. Eksik rekabet koşullarında olan iki firma ticaret gerçekleştirdiğinde, bu firmaların ait olduğu ekonomi aynı faktör donanımlarına, teknolojiye ve zevklere sahip olsa bile artan getiriler ticaretin oluşmasını sağlamaktadır (Krugman, 1980:950).

Ölçek ekonomilerinin piyasa üzerindeki etkisini belirlemek için, endüstrilerin ortalama maliyetlerini düşürmeleri gerekmektedir. Ortalama maliyeti azaltabilmek için dışsal ve içsel ölçek ekonomilerinden faydalanılmaktadır. Dışsal ölçek ekonomileri, üretilen birim ürün başına maliyet, endüstri büyüklüğüne bağlı iken ortaya çıkmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri birim ürün başına maliyet, firmanın büyüklüğüne bağlı iken ortaya çıkmaktadır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2017:147). Bu noktada ülkelerin benzer teknoloji, faktör donanımı ve maliyet yapılarına sahip olsalar da serbest ticarettten kazançlı çıkabilecekleri görüşü, ülkelerin ürün farklılaşmasına giderek pozitif bir ölçek ekonomisi ile ortalama maliyetlerini düşürmeleri ve aynı zamanda ürün çeşitliliği ve azalan maliyetler ile de refahı arttırmalarına dayanmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:202).

Bilgi yoğun endüstrilerde, firmalar arasında iletişim ağının iyi olması bilginin kolay yayılmasını sağlamaktadır. Bu sayede firmalar maliyetini üstlenmedikleri bilgi ve teknolojilerden faydalanarak bunları girdi olarak kullanmakta ve maliyetlerini düşürme imkânına sahip olmaktadır. Bir firmanın ortalama ve marjinal maliyeti, üretimi arttıkça yükselmektedir. Rakiplerinin üretimi arttıkça da düşmektedir. Pazarın genişlemesi maliyetleri düşürürken ticaretin gelişmesini sağlamaktadır. Maliyetler bir noktadan sonra artmaya başlayacağı için, birim maliyetlerdeki düşüş bir noktada sonlanacaktır. Birbiri ile ikame edilen malları üreten monopolcü rekabet firmaları piyasada oluşan talebi bölüşeceklerdir. Ortalama maliyetlerde yaşanan azalma yeni firmalarında pazara girmesini sağlayacaktır. Burada önemli olan ise malı farklılaştırma çabası olacaktır. Firma veya ülke ölçek ekonomilerinden faydalanarak ortalama maliyetlerini azaltıp, aynı zamanda dışsal ekonomilerden faydalanarak ortalama maliyeti bütünüyle aşağı kaydırıyorsa ticaretten büyük kazanç elde edecektir. Piyasaya yeni rakipler girse bile üretici rantının çoğunu düşük maliyetli üretim yapan bu firma ya da ülke toplayacaktır (Ertürk, 2010:39-40).

I.4.6.Monopolcü Rekabet Teorisi

Monopolcü rekabet teorisi ilk olarak Edward Hastings Chamberlin ve Joai Robinson tarafından geliştirilmiştir. Monopolcü Rekabet Teorisi çok sayıda alıcı ve satıcının olması, pazara giriş ve çıkışların serbest olması, hane halkı ve diğer kesimlerin tam bilgiye sahip olması, faktör akışkanlığının tam olması ve tam rekabetten farklı olarak farklılaştırılmış birçok malın olduğu varsayımlarına dayanmaktadır (Yılmaz, 2015:513).

Monopolcü rekabet teorisini açıklamak için kullanılan değişkenler ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırılmasıdır. Mal farklılaştırılması, belli bir endüstride bir malın, bileşimi, kullanılışı, görünümü, markası bakımından aynı endüstride üretilen diğer

mallardan farklı yapıda olmasıdır (Dura, 2000:13). Bu farklılık tüketicinin o malı tercih etmesine neden olan etmendir. Bu sayede üreticiler kendilerine özgü bir müşteri potansiyeli geliştirmiş olacaklardır (Ünsal, 2005:234). Aynı zamanda teori sanayi malları arasındaki iki yönlü ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Sanayi kesimindeki firmalar ölçeğe göre artan getiri koşullarının sonucu olarak monopolcü rekabet piyasasında çalışmaktadır. Firmalar bu nedenle birçok türde mal üretmek yerine bir ya da birkaç mal üretmektedir. Firmalar ürettikleri mallarda uzmanlaştıkça ölçek ekonomilerinden faydalanmaktadır. Uzmanlaştıkları malları ihraç ve diğer malları ithal etmektedirler (Dura, 2000:13).

I.4.7.Endüstri İçi Ticaret

Endüstri-içi ticaret ilk olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve diğer dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ile önem kazanmıştır. Bölge içindeki ticaretin serbestleştirilmesi ile ticaret hacmi artarken bu artışın daha çok aynı endüstri içindeki farklılaştırılmış malların değişimi olduğu görülmüştür (Yenilmez ve Bayraç, 2005:2).

Endüstri-içi ticaret, faktör girdileri ve tüketim açısından birbirine yakın ikame malların eşanlı olarak ithalat ve ihracatı şeklinde ifade edilmektedir. Endüstri-içi ticaret kavramı yerine literatürde sanayi-içi ticaret, iki yönlü ticaret, benzer ürünlerde iki yönlü ticaret kavramlarının kullanıldığı da görülmektedir (Başkol, 2009:2).

Modelde bir ülke aynı malların değişik türden benzerlerini hem ihraç hem de ithal etmektedir. Ülkelerin faktör donatımları birbirine ne kadar benziyorsa dış ticaretin o kadar büyük bir kısmı endüstri içi olmaktadır. Grubel ve Lloyd'a göre bir endüstrinin ihracat değerinin aynı endüstrideki ithalat değeri ile karşılanması gerekmektedir. Endüstri-

içi ticaret, aynı endüstri kapsamında yer alan ve tüketimde ikame olan malların dış görünüm, kalite ve kullanım özellikleri açısından ihraç ve ithalini kapsayan dış ticaret şekli olarak ifade edilmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975:1-20).

Endüstri-içi ticarete hem ithal hem de ihraç mallarının fiyatı düşmektedir. Çünkü piyasanın artan hacmi ölçek ekonomilerinin etkisiyle maliyetleri düşürdüğünden, firmalar arasındaki rekabette onları fiyatları düşürmeye zorlamaktadır. Bunun sonucunda her iki ülkedeki tüketicilerde fayda sağlamaktadır. Ticaret aynı zamanda firmaların daha büyük ölçekte bir piyasaya yönelik olarak daha verimli üretim yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu durum fiyatlardaki azalış sebebiyle tüm kesimlerin reel gelirini arttırmaktadır (Gerber, 2017:96-97).

Endüstri-içi ticaretin ölçülmesine yönelik olarak birçok yöntem olmasına rağmen, günümüzde en fazla kullanılan endeks Grubel-Lloyd'a ait endekstir (Koçyiğit ve Şen, 2007: 67).

Grubel-Lloyd, endüstri-içi ticareti açıklamak amacıyla;

$GL_i = 1 - [(X_i - M_i) / (X_i + M_i)] * 100$ formülünü kullanmışlardır.

Burada X_i endüstrideki ihracatı, M_i endüstrideki ithalatı göstermektedir. Endüstri-içi ticarete ait endeks değeri 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Yüzde cinsinden ifade edilmek istendiğinde elde edilen değerler yüz ile çarpılmaktadır (Can, 2014:30). Endeks 100'e yaklaştıkça daha çok endüstri içi ticaret yapıldığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle ilgili malın ihracat ve ithalatının birbirine yakın olduğunu ve iki yönlü bir dış ticaret gerçekleştiğini göstermektedir. Sonuç olarak endüstrinin ait olduğu ülkenin dünya

ile bütünleşik bir ticaret yapısına sahip olduğu görülmektedir (Sarıçoban ve Kösekayhaoğlu, 2017:435).

Tüketici tercihlerine göre ülkelerin farklılaştırılmış nitelikteki endüstriyel ürünleri ithal ve ihraç etmesi aynı zamanda endüstri için ticareti gerçekleştiren ülkelerin benzer sermaye emek oranına sahip olduğu ile açıklanmaktadır. Ayrıca bir endüstride endüstri içi ticaretin çok yüksek olması kesin bir karşılaştırmalı üstünlüğe dayanmasını gerektirmemektedir. Burada dış ticaretten sağlanan kazanç üretimdeki ölçek ekonomilerinden ve tüketicilere sunulan tercih fazlalığından sağlanmaktadır. Yani endüstri-içi ticaret ülkelere karşılaştırmalı üstünlük yolu ile sağlanan getirileri aşan bir kazanç sağlamak ve ülkelere daha kapsamlı bir piyasadan yararlanma fırsatı sunmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2001:130).

İKİNCİ BÖLÜM

II. BÜYÜME TEORİLERİ VE İSTİHDAM

II.1.Klasik Büyüme Teorileri

Klasik büyüme teorilerinin kökeni klasik dış ticaret teorilerine benzer şekilde iktisadın doğuşuna kadar uzanmaktadır. Klasik büyüme teorilerinin temelini Adam Smith, David Ricardo gibi iktisatçılar kurmuştur. Adam Smith iktisadi büyümenin kaynağını iş bölümü ve uzmanlaşma üzerine oluşturmuştur. Uluslararası ticaretin, üretimde iş bölümü ile ekonomik büyümeyi arttıracaklarını ifade etmiştir (Türker, 2009:87). Zenginlik ve verimlilik, iş bölümü sonucunda oluşacak üretim artışları ile çoğalmaktadır. İş bölümü üretimi arttırdığı için büyümenin asıl sebebi emektir (Smith, 2012:12). İş bölümü, üretim tekniklerini geliştirdiği ve bu nedenle yenilikleri ortaya çıkardığı için üretimde artan verimler yasası geçerlidir (Erdoğan ve Canbay, 2016:31).

David Ricardo, doğrudan büyüme kavramını değil üretim faktörlerinin uzun dönemde paylarının ne olacağını incelemiştir. 19.yy'da sanayi devriminin başlarında tasarruf artışı ve sermaye birikimi hızla ilerlemektedir. Teknik yenilikler sanayi sektöründe verimi artırırken tarım sektöründe düşük verim gerçekleşmektedir. Ücretler asgari geçim seviyesinde dengelenmiştir. Eksik istihdam neredeyse yoktur (Acar, 2008:61). Ücretin en önemli belirleyicisi işçinin temel besin kaynağı olan buğdaydır. Nüfus artışları zorunlu gıda maddelerine olan talebi arttırmaktadır. Gıda maddelerine olan talebin artışı ile tarımsal üretim önce en verimli toprağın üretime açılması ile başlamaktadır. Bu toprakların artan nüfusa yetmediği durumda nüfusu doyurmak için giderek daha az verimli topraklar

tarıma açılmaktadır (Doğan, 2014:367). Tarımsal ürünler daha zor koşullarda ve daha yüksek maliyetle üretileceğinden gıda maddelerinin fiyatı artacaktır (Acar, 2008:62).

David Ricardo'nun modelinde bir ekonomi kendiliğinden ve doğal gelişme sonucunda durgunluğa ulaşacaktır. Ekonominin gelişme gösterdiği safhada karlar yüksektir. Sermaye birikiminin hızı da bu sebeple yüksektir. Daha verimsiz toprakları işlemek zorunda kalmak emek ve sermayede azalan verimlerin geçerli olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum toprağın kıt ve kalitesinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Hiç, 1994:15-17).

Toprağın verimlilik faktörleri nedeniyle toprak sahiplerine ödenen rantlar ilk başta artacaktır. Ancak azalan verimler nedeniyle uzun dönemde anormal karlar yerini normal karlara bırakacaktır. Karların azalması yatırımları azaltacak ve ekonomide durgunluk süreci başlayacaktır. Uzun dönemde nüfus artışı ücretlerin asgari geçimlik ücret düzeyine inmesine neden olacaktır. Durgunluk süreci içerisinde sadece yenileme yatırımları yapılacaktır (Berber, 2006:63).

Klasik büyüme teorisi genel olarak büyümeyi sermaye stoku artışına bağlamaktadır. Klasiklere göre iktisadi büyüme kısa dönemli bir olgudur. Bir ekonominin uzun dönemde durgunluğa girmesi kaçınılmazdır. Uzun dönemde karların azalması, net sermaye stoku yani yatırımlar üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmakta ve yatırımları durdurmaktadır. Klasik büyüme teorisi bu nedenle karamsar bir modeldir (Acar, 2008:62).

II.2.Sosyalist Büyüme Teorisi

Sosyalist sistemlerde üretim araçlarının birçoğu devlet mülkiyetinde olduğundan sosyal hayat, üretim ve tüketim hep devlet tarafından belirlenmektedir. Özel

mülkiyet söz konusu olmadığı için kişiler tüm kamu mallarından eşit düzeyde yararlanmaktadır. Özel mülkiyet adaletli olmayan bir bölüşümü göstermektedir. Sosyalist büyüme teorileri Karl Marx'ın fikirlerine dayanmaktadır. Ona göre emek üretimin değerini belirlemektedir ve büyüme sürecinde bir dinamo konumundadır (Malatyalı, 2016:64).

Marksist teoride, karın temelini oluşturan temel sermaye unsurları, değişken sermaye ve sabit sermayedir. Makine, hammadde ve bina gibi bileşenler sabit sermaye iken, üretim sürecinde işçilere yapılan ücret ödemeleri değişken sermayeyi oluşturmaktadır. Sabit maliyetlerin değişken maliyetlere oranı sermayenin organik bileşeni olarak tanımlanmaktadır. Marksist ekonomik sistemde kar oranları, sermayenin organik bileşeniyle ters orantılı bir ilişkiye sahiptir. Yani sermayenin organik bileşeni arttıkça kar oranları düşmekte, tersi durumda da sermayenin organik bileşeni azaldıkça kar oranları artmaktadır (Taban, 2008: 38).

Emek, üretim değerini belirlemekte ve aynı zamanda büyümenin motorunu oluşturmaktadır (Tüylüoğlu, 1995:15-16). Bir malın değeri, o malın üretiminde kullanılan emek ile ölçülmekte ve piyasadaki mübadele değerini belirlemektedir. Ancak kapitalistler işçilere emeğin gerçek değerini değil, asgari geçim düzeyinde bir ücreti ödemektedirler. İşçilerin bu şekilde sömürülmesi, sermayenin belirli ellerde toplanması, yaşanabilecek herhangi bir ekonomik buhranda işçi sınıfının kapitalist sınıfı devirmesine neden olacaktır (Hiç, 1994:33).

II.3.Schumpeter Büyüme Teorisi

Schumpeter tarafından geliştirilen modele göre statik bir dengede tasarruf ve yatırım eşitliği söz konusudur. Tasarruflar yatırımları arttırmaktadır. Üretim yöntemleri ve tüketici istek ve tercihleri değişmediği için piyasaların yapısı değişmemektedir. Yatırımlar

sadece yenileme amacıyla yapılmaktadır. Nominal gelir ve fiyat, paranın dolaşım hızıyla belirlenmekte ve zamanla değişim yaşanmamaktadır. Tam rekabet koşulları geçerlidir. Doğal kaynakların miktarı veridir. Teknoloji, kültür, toplum ve değerler de değişmemektedir. Girişimcilik faktörü üretim sistemine dâhil olduğunda ise iktisadi yapı değişikliğe uğramakta ve dinamik bir yapı oluşmaktadır (Schumpeter, 1961:5).

Schumpeter, analizini dört aşamalı bir devre oluşturarak açıklamıştır. Bu dört aşamalı ekonomik devreler canlanma, durgunluk, gerileme ve yeniden canlanma şeklinde açıklanmıştır. İlk olarak denge halindeki bir ekonomide bir yenilik ortaya çıkmaktadır. Yenilik ile dengeden bir sapma meydana gelmektedir. Bu durum canlanma aşamasını oluşturmaktadır. Yenilik bu noktada ekonomiyi harekete geçirici faktördür. Bu devrede ilk başlarda canlanma ile fiyatlar ve faiz oranları artarken belirli bir süre sonra faiz ve fiyat düşmeye başlamaktadır. Çünkü yenilikler azalmaya başlamıştır. Durağan denge durumuna yeniden geldiğinde bu aşamada ekonomide daha derin bir durgunluk olmaktadır. Sonuç olarak ekonomik bunalım gerçekleşmektedir. Dengenin tekrar sağlanması için yeni politikalar uygulandıkça canlanma yeniden oluşmakta ve yeni bir denge meydana gelmektedir (Dolanay, 2009:2).

II.4.Keynesyen Büyüme Teorisi

John Maynard Keynes, 1936 yılında yayımlanan İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı eseri ile klasik iktisadi görüşün aksine ekonomilerin eksik istihdam durumunda dengeye geleceklerini ifade etmiştir. Ekonomilerin yaşadıkları durgunlukları atlatabilmelerinin çaresi talebin genişlemesine bağlıdır. Genişleyen talep, stokları eritecek, yeni yatırımlara neden olacaktır. Artan yatırımlar büyümeyi hızlandıracak ve böylece eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine ulaşılacaktır (Acar, 2008:78).

Keynes'in dinamik büyüme teorisinde birikimin iki temel değişkeni yatırım ve tasarruflardır. Yatırımlar kısa dönem dengesinin nerede oluşacağını belirleyen, gelirden bağımsız, talep yaratan harcamalardır. Ayrıca yatırımlar üretim ve çıktı kapasitesi yaratmaktadır. Yatırımlar üretim kapasitesine yapılan bir ilave olduğu için, sadece talep yaratıcı rolü ile mevcut kapasitenin hangi ölçüde kullanılacağını belirlemekle kalmayıp aynı zamanda kapasite yaratma yönü ile üretim olanaklarını da artırmaktadır. Diğer yandan her yıl aynı miktar yatırım yaparak dengeli büyümenin sürdürülmesi olanaksızdır. t dönemdeki tam istihdam gelirin $t+1$ dönemdeki bütün üretimi kapsayacak hacimde bir satın alma gücünü temsil etmeyeceği ortadadır. Dengeli büyümenin gerçekleşmesi için, gelirin ve yatırımların bir dönemden diğerine artan bir seyir izlemesi gerekmektedir (Şiriner ve Doğru, 2005:164-165).

Keynes, tasarruf ve tüketimin gelir seviyesine bağlı olduğunu ileri sürmüş, yatırımların bir çarpan katsayısı ile gelir düzeyini belirlediğini ortaya koymuştur. Yani, yatırımların gelir yaratıcı rolünü ortaya çıkarmış, kapasite arttırıcı rolü ise Keynes'in statik olan bu modelinde hesaba katılmamıştır. Yatırımların kapasite arttırıcı rolü post-keynesyen modeller olarak adlandırılan Harrod ve Domar gibi iktisatçıların modellerinde ele alınmıştır (Şentürk, 2007:64).

II.5.Harrod-Domar Büyüme Teorisi

Harrod ve Domar tarafından birbirine yakın ancak farklı zaman dilimlerinde geliştirilmiştir. Birbirine çok benzer oldukları için Harrod-Domar Modeli olarak bilinmektedir. Harrod-Domar büyüme teorisinde yatırımlar ve tasarruflar birikimin temelidir. Modele göre büyümenin önündeki engel gelirin tasarrufları yatırımlara çevirecek bir düzeyde olup olmadığıdır. Büyüme devamlı olarak net yatırım yapılmasını

gerektirmektedir. Gelir artışları yatırımlara yönlendirildiğinde toplam çıktı artarken bu durum yeni yatırımların yapılmasını sağlayacaktır (Şiriner ve Doğru, 2005:164).

Harrod-Domar modeli uzun dönemli büyüme varsayımı üzerine kurulmuştur. Çünkü bir dönemin sermaye birikimi izleyen dönemin yatırım kaynağıdır. Modeli açıklamak için aşağıda belirtilen ifadelere yer verilmesi gerekmektedir (Şentürk, 2007:65).

- Sermaye Miktarı: K
- Hasıla Cinsinden Yatırım (Sermaye) Kapasitesi: Y^*
- Ortalama Tasarruf Eğilimi: $\frac{S}{Y}$
- Marjinal Tasarruf Eğilimi: $\frac{\Delta S}{\Delta Y}$
- Ortalama Sermaye Hasıla Katsayısı: $\frac{K}{Y}$
- Marjinal Sermaye Hasıla Katsayısı: $\frac{\Delta K}{\Delta Y}$
- Sermayenin Ortalama Potansiyel Sosyal Verimliliği: $\frac{Y}{K}$
- Sermayenin Marjinal Potansiyel Sosyal Verimliliği: $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$

Uzun dönemde ortalama tasarruf eğilimi ve marjinal tasarruf eğilimi, ortalama sermaye hasıla katsayısı ile marjinal sermaye hasıla katsayısı ve sermayenin ortalama potansiyel sosyal verimliliği ile sermayenin marjinal potansiyel sosyal verimliliği birbirine eşit ve sabittir (Şentürk, 2007:66).

Modelde uzun dönem tasarruf fonksiyonunu kullanılmış, ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşit kabul edilmiştir. Model, büyüme hızını tanımlamak için kullanılan birden fazla temel denklem ile aşağıda belirtildiği gibi ifade edilmiştir (Savaş, 2000:820);

- Harrod'un kullandığı büyüme hızı tanımlarından birincisi gerekli büyüme hızıdır. Gerekli büyüme hızı girişimciyi tatmin eden ve gerekenden az veya çok üretim olmadığını gösteren büyüme oranıdır. G_w ile ifade edilmiştir. Belirli bir nüfus artışı ve teknik ilerlemeyi içeren gerekli büyüme oranının devamını sağlayan sermaye/hâsıla oranı C_r ile temsil edilmektedir. Devamlı büyüyen bir ekonomide denge için gerekli koşulu, $G_w.C_r=s$ olarak ifade edilmiştir. Bu denklemden kullanılan s ; uzun dönem tasarruf eğilimi olup, modelde ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşittir. Yani; $s = S/Y = \Delta S/\Delta Y$ 'dir. Teoride tasarruf isteğinin daima olduğu, bu nedenle beklenen yatırımın gerçekleşen tasarrufa eşit olacağı ifade edilmiştir. Mevcut sermayeye dâhil edilecek ek sermaye ancak ek üretimi sağlamak için gereklidir.
- Harrod'un modelinde yer alan ikinci büyüme hızı fiili büyüme hızıdır. Fiili büyüme hızı; $G.C = s$ olarak gösterilir. İçinde bulunulan dönem ve geçmiş dönem toplam üretimi arasındaki üretim artışı yüzdesidir. Yani fiili büyüme hızı gerçekleşen büyüme hızı ile aynı şeydir.
- Modelde yer alan üçüncü büyüme hızı, nüfus artış oranı ve teknik değişme oranının belirlediği ve teknik bakımdan mümkün olan doğal büyüme hızı G_n 'dir. Harrod'un teorisine göre G_w ve G_n oranlarının birbirinden farklı olması gerekir. Eğer $G_w > G_n$ durumunda ekonomi, uzun dönemli bir durgunluğa sürüklenecektir.

Gn, uzun dönemde milli gelirin büyüme haddinin ulaşabileceği maksimum sınırını belirler.

Harrod-Domar modelinde ekonominin dengeye ulaşması için devlet müdahalesi gerekmektedir. Ekonomide tam istihdamın ortaya çıkması mümkündür. Ancak bu denge durumu geçicidir. Ekonominin eksik istihdamdaki dengesi bu nedenle “bıçak sırtı” olarak tanımlanmıştır. Çünkü gerekli büyüme hızından daha geride ya da daha ileride gerçekleşen bir fiili büyüme hızı, gerekli büyüme hızından giderek uzaklaşacaktır (Taban ve Kar, 2008:44).

II.6.Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Neo-Klasik büyüme teorisi Robert M. Solow ve Swan'ın iki ayrı makalesindeki deneysel çalışmaları sonucu ortaya atılmıştır. Solow iktisadi büyüme modelini, dört değişken ile ortaya koymuştur. Bunlar; gelir (Y), sermaye (K), emek (L) ve bilgi ya da işgücü etkinliği (A) olarak ifade edilmiştir. Solow'un modeli, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımı ile teknoloji nötr olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir (Tanrıöver ve Genç, 2005:450);

$$Y = A(t) f(K, L) = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Bu fonksiyona göre üretim, girdilerin artan bir fonksiyonudur. Veri sermaye-işgücü düzeyinde üretim, teknolojik yenilik ve değişimler yoluyla artırılmaktadır. Sermaye ve işgücü girdisine göre ölçeğe göre sabit getirili bir üretim fonksiyonu vardır (Solow, 1957:312).

Neo-klasik büyüme teorisi şu varsayımlara dayanmaktadır (Kibritçioğlu, 1998:215);

- Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir,
- Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır,
- Nüfus dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümektedir,
- Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır,
- Faktörler arası ikame mümkündür.

Neo-klasik büyüme modeli aslında tam istihdama ulaşmada gerekli olan dinamik şartları hazırlamak için oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle Keynes'in klasik iktisat teorisine getirdiği eleştirilerin dinamik bir analizidir (Yülek, 1997:89).

Modelde sermayenin azalan getirisi varsayımının bir sonucu olarak yakınsama olgusu ortaya çıkmaktadır. Yakınsama kavramı, ekonomilerin büyüme oranlarının farklılığı, ekonomiler arasındaki gelişmişlik farklarının kapanıp kapanmayacağı ve bu gelişmenin hangi hızda olacağı gibi konulara ilişkin bir kavramdır. Yakınsama konusundaki genel tartışmaların temel nedeni, ekonomik büyüme teorisinde temel parametrelerden birine yönelik olarak bilgi sağlamak için yakınsama hızının saptanması olarak açıklanabilir. Bu parametre sermayenin toplam çıktıdaki payıdır (Şanlı, 1996:80).

Neo-klasik büyüme modelinde uzun dönemde, ekonomi başlangıç koşullarından bağımsız olan durağan bir duruma doğru yaklaşmaktadır. Durağan durum hâsıla düzeyi, tasarruf ve nüfusun büyüme oranlarına bağlıdır. Yüksek tasarruf oranı, daha yüksek kişi başına hâsıla düzeyini gösterir. Buna karşın nüfusun büyüme oranı ne kadar yüksekse, kişi başına hâsıla düzeyi o kadar düşüktür. Kişi başına hasılanın büyüme oranı sadece teknolojik gelişme oranına bağlıdır. Sermaye-hâsıla oranı sabittir. Yani sermaye stoku hâsıla ile aynı oranda büyümektedir. Durağan durumda emeğin marjinal verimliliği

teknolojik gelişme oranında büyümekte iken sermayenin marjinal verimliliği sabittir (Mankiw, 1995:277).

Neo-klasik büyüme teorisinde ekonomik büyüme, teknolojik değişme ve işgücü gibi büyüme sürecine dışsal olarak katılan faktörler tarafından belirlenmektedir. Neo-klasik büyüme teorisi, ekonomik büyüme sürecinin anlaşılmasına oldukça önemli katkılar sağlamış olsa da uzun dönem büyüme oranının, varsayılan bir tasarruf oranı veya teknolojik gelişme oranı tarafından dışsal olarak belirlendiğini ileri sürdüğünden, büyümenin kaynağını açıklayamamıştır (Şimşek ve Kadılar, 2010:116).

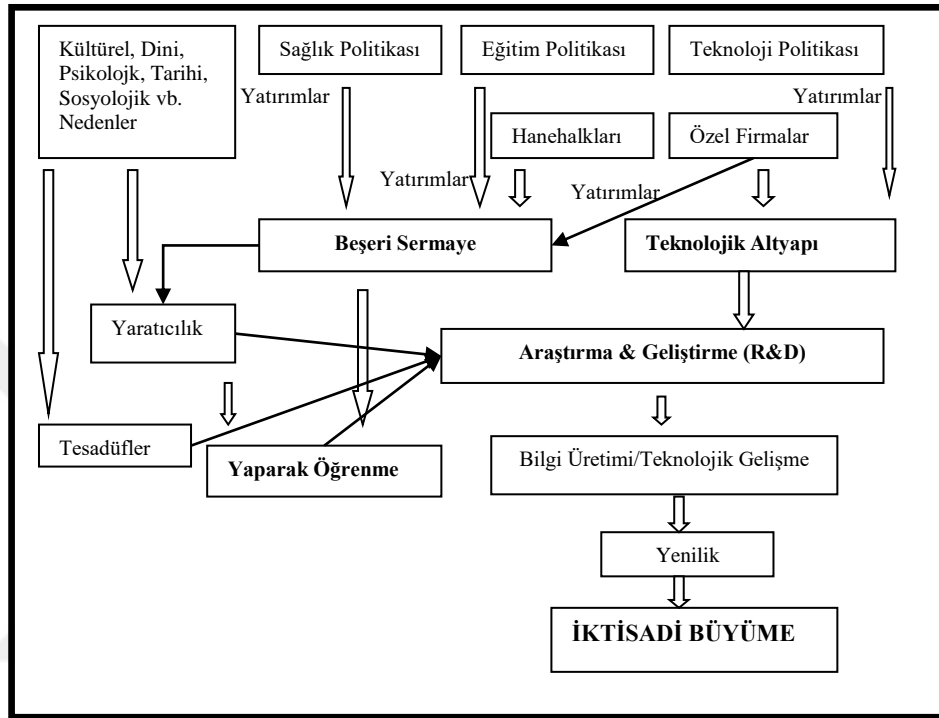
II.7.İçsel Büyüme Teorileri

Paul Romer'in İçsel Büyümenin Kökenleri (1994) isimli çalışması ile ortaya atılmıştır. Romer, ekonomik büyümenin dışarıdan gelen etkilerin sonucu değil, ekonomik bir sistemin içsel bir sonucu olduğunu vurgulayarak teorisini neo-klasik büyümeden ayırmaktadır. Bu nedenle teorik çalışma, kişi başına düşen gelirin sanayi devriminden bu yana büyük bir oranda artmış olduğunu açıklamak için, dışsal teknolojik değişim olmasını gerektirmemektedir. Neo-klasik büyüme teorisinde olduğu gibi, içsel büyümedeki odaklanma ekonominin bir bütün olarak davranışı üzerinedir. Sonuç olarak içsel büyüme, endüstri veya firma düzeyinde araştırma ve geliştirme veya üretkenlik çalışmasını tamamlayıcı olmakla birlikte onlardan farklıdır. (Romer, 1994:3-22).

İçsel büyüme teorilerinin temeli, büyümeyi içeride besleyen ve kendi iç dinamikleriyle oluşturan bir sürece dayanmaktadır. Eğitim, sağlık ve teknoloji politikalarının yanı sıra bir ülkenin sahip olduğu kültürel, sosyal ve diğer özellikleri içsel büyümenin temel esasları arasındadır. Ülkelerin kendine has özellikleri gereği yapılan

araştırma ve geliştirme faaliyetleri yeni mamullerin, daha etkin üretim yöntemlerinin ve üretim süreçlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Berber, 2006:170-175).

Tablo 3: İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu, (1998), İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1-4, 207-230.

İçsel büyüme teorisi, politika araçlarının bir ekonominin uzun dönem büyüme oranı üzerinde bir etkiye sahip olabileceğini belirtmektedir. İçsel büyüme teorisi, makro düzeyde sermayenin marjinal ürününü sabit varsaymaktadır. Bu durum büyük firmaların küçük firmalardan daha verimli olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü firma düzeyinde sermayenin marjinal ürünü yine azalan olarak kabul edilmektedir. Ancak içsel büyüme modellerinin çoğunda tam rekabet varsayımının etkisi azaltılmakta, monopol etkisinin

varlığı bir noktaya kadar kabul edilmektedir. Bu modellerdeki monopol gücü, genellikle patent haklarını ellerinde tutanlardan kaynaklanmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010:117).

Modelin temelinde üç ana dal ve dört önemli girdisi bulunmaktadır. Büyümeyi etkileyen kollar, Ar-Ge, ara-mallar ve tüketim mallarıdır. Büyümeyi etkileyen girdiler; sermaye malları (K), emek (L), beşeri sermaye (H), teknoloji düzeyidir (A) (Gürak, 2006:130).

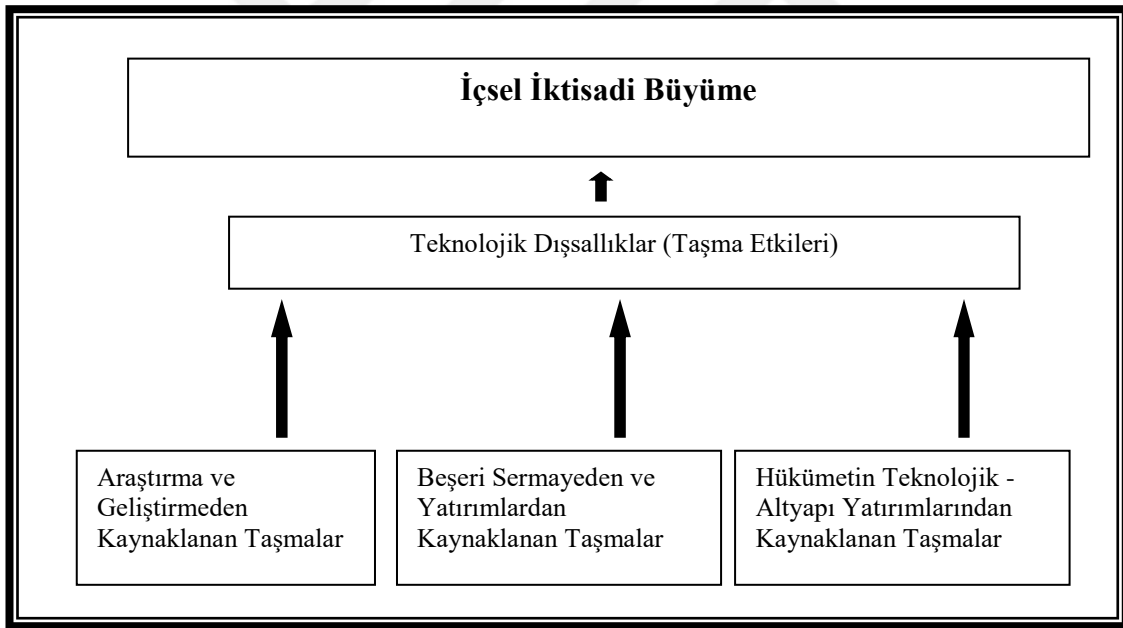
İçsel büyümenin kaynakları temelde iki yaklaşıma dayalıdır. İlk yaklaşımda, içsel büyümenin kaynağı üretim sürecinde ekonomi genelinde ortaya çıkan ölçeğe göre artan getiridir. Bu durum genellikle üretimde dışsal tasarruflar yaratır. Örneğin, Kenneth Arrow'un yaparak öğrenme (learning by doing) modelinde firmanın üretiminde ortaya çıkan artış, sermayenin verimliliğini arttırmaktadır. Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) modellerinde üretimde pozitif dışsallıklar nedeniyle herhangi bir teknolojik gelişme olmasa da uzun dönemde pozitif bir ekonomik büyümenin gerçekleşeceği ortaya koyulmuştur (Türker, 2009: 88). Schumpeter'in geliştirdiği geleneğe dayanan ikinci yaklaşımda, yenilik ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ilk yaklaşıma göre üstün olduğunu ileri sürülmektedir. Birinci yaklaşımda teknolojik değişim sadece diğer faaliyetlerin rastlantısal bir ürünü iken, ikinci yaklaşımda araştırma ve geliştirme ile verimlilik artışı sağlayan fikirler veya yeni ürünler üretilmektedir. Ar-Ge özel sektör tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olarak ele alınır. Örneğin, patent haklarının koruma altına alınmasıyla yeni teknolojilerin gelişiminde geçici monopol gücü sağlanması, Ar-ge faaliyetleri için teşvik yaratmaktadır (Schiff, 1999:4-5).

İçsel büyüme teorisi, teknolojik ilerlemenin belirleyicilerini net olarak ifade edemese de aksak rekabetin unsurlarını, uluslararası karşılıklı bağımlılığı ve ölçeğe artan

getirileri teoriye dâhil etmiştir. Bu durum bir ekonominin çeşitli türlerde bilgiye ne kadar yatırım yapacağını anlamak için kesinlikle önemlidir (Grossman ve Helpman, 1994: 42).

İçsel büyüme modelleri fiziki ve beşeri sermayedeki farklı büyüme fırsatlarını vurgulamaktadır. Bilgiye daha çok yatırım yapmanın sonucunda yatırımın büyümeyi arttırdığı fikri, daha yüksek tasarruf oranlarını daha yüksek denge büyüme oranlarına bağlamanın bir anahtarıdır. Hem teorik hem de ampirik problemlerin çözümü, üretim fonksiyonunu kendi kendine sürdürülebilir, içsel büyümeye izin verecek şekilde değiştirmekte yatmaktadır (Dornbusch, Fischer ve Startz, 2008: 79-80).

Tablo 4: Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre İçsel Büyüme

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu, (1998), İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1-4, 207-230.

II.7.1.AK Modeli

İlk olarak Romer, Lucas ve Rebelo gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Model, kişi başına fiziksel sermaye yatırımlarının uzun dönemli büyüme sürecinin asıl belirleyicisi olduğu ve sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Yüksek sermaye stokuna sahip olan ülkeler, azalan verimlerin olmadığı bu modele göre yatırımlarını artırarak büyümelerini hızlandırabileceklerdir. Fiziksel sermaye yatırımları tüm ekonomiye yayılan pozitif dışsallıkları üretecek ve bu dışsallıklar ekonominin uzun dönemli büyüme oranını etkileyerek pozitif bir değişime sahip olmasını sağlayacaktır. AK tipi fonksiyon basit olmasına karşın azalan getirilerin nasıl ortadan kaldırıldığını göstermektedir. Kişi başına fiziksel sermaye için azalan getiri olmadığından, sürekli sermaye yatırımı yapan bir ülkede büyüme de sürekli dir. Bunun asıl sebebi, azalan getiriyi ortadan kaldıran dışsallıklara modelde yer verilmesidir. Hem fiziki hem de beşeri sermaye yatırımı, sermayenin marjinal getirisinde artış sağlamaktadır. Modelde ekonominin büyüme oranı, yatırım oranının artan bir fonksiyonudur. Bu sayede bir ekonominin yatırım oranını sürekli artıracak hükümet politikaları ekonominin büyüme oranını da sürekli olarak artırmasını sağlayacaktır (Arısoy, 2011:285). Ak tipi üretim fonksiyonu (Şentürk, 2007: 74-75);

$$Y = AK^{\alpha}$$

A: Teknoloji Seviyesini Gösteren Sabit

K: Geniş Anlamda Sermaye (Fiziki+Beşeri+Teknik+Finansal)

α : 1 (Sermayeye göre sabit verim varsayımı altında 1'dir.)

Fonksiyonda sermaye faktörü ile ekonominin çıktısı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu varsayılmaktadır. Modelde K ile gösterilen sermaye faktörü geniş kapsamlı ele alınmıştır yani sermaye içinde beşeri sermaye faktörü de bulunmaktadır. Rebelo, AK tipi üretim fonksiyonu yardımıyla, ülkeler arasındaki farklı büyüme performanslarını kamu politikalarındaki farklılıklara bağlayan bir model ortaya koymaktadır. Örneğin tasarruf oranları, vergi oranları ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin politikalar uzun dönem büyüme oranını etkilemektedir. Yine uluslararası işgücü hareketlerinin yönü de bu tür politikaların sonucunda belirlenmektedir. Model, ölçeğe göre sabit getirili teknolojik gelişme ve rekabetçi piyasa koşullarında durağan durum denge büyüme oranının varlığını temin etmektedir. Ekonomide çok sayıda benzer birim, faydasını maksimize etmek için çalışmaktadır ve nüfus sabittir. Fayda maksimizasyonu (Rebelo, 1990:503);

$$U = \int_0^{\infty} e^{-\rho t} \frac{c_t^{1-\sigma}}{1-\sigma} dt$$

şeklinde tanımlanır. Buna göre, tüketimin optimal büyüme oranı sadece reel faiz oranının bir fonksiyonudur. Reel faiz oranı durağan durumda sabittir. Bu nedenle tüketim sabit bir oranda büyümektedir.

$$U = \int_0^{\infty} e^{-\rho t} \frac{c_t^{1-\sigma}}{1-\sigma} dt \text{ denkleminde (Kibritçioğlu, 1998: 18);}$$

U: Fayda,

C: Toplam Tüketim Miktarı,

σ : Tüketicilerin Riskten Kaçınma Katsayısı,

$1-\sigma$: Fayda Fonksiyonunun Zamanlar Arası İkame Esnekliği,

ρ : İskonto Oranı (Hane halkının tüketime yönelik zaman tercihini),

t : Zaman'dır.

Rebelo (1990), ayrıca vergilemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırarak, yüksek gelir vergisinin daha düşük büyüme oranına neden olduğunu ortaya koymuştur (Rebelo, 1990: 34). Rebelo'ya göre, yüksek gelir vergisi olan ülkelerde vergi sonrası ücretler daha düşük, düşük gelir vergisi olan ülkelerde de vergi sonrası ücretler daha yüksektir. Ücretlerdeki bu fark, emeğin yüksek vergileme anlayışı güden ve dolayısıyla daha az büyüyen ülkelere, düşük vergileme anlayışı güden ve daha çok büyüyen ülkelere doğru göç etmesine neden olmaktadır (Rebelo, 1990: 14).

II.7.2.Kamu Harcamaları Modeli

Barro tarafından 1990 yılında ölçeğe göre sabit getiri, rekabetçi piyasa koşulları altında verimlilik, teknoloji ve ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiler geliştirilmiştir. Sermaye, Barro'nun kamu politikası büyüme modelinde de diğer içsel büyüme modellerinde ki gibi geniş kapsamlı olarak yer almıştır. Kamu harcamaları ekonomide üretimin girdisidir. Modelde verimli ve verimsiz kamu harcamalarının ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını etkilediği tahmini kullanılmaktadır. Bu nedenle kamu harcamaları politikasının ekonomik büyümeyi etkilediği bir içsel büyüme yaklaşımı oluşturmaktadır (Yardımcı, 2006: 44).

Kapalı bir ekonomide hane halkının faydasını maksimuma çıkardığı fayda fonksiyonu şu şekildedir (Barro, 1990:104);

$$U = \int_0^{\infty} u(c)e^{-\rho t} dt$$

c: Kişi başına tüketim olmak üzere, nüfus sabit olarak alınmaktadır.

Her bir hane halkına sunulan kamu hizmetleri miktarı, g , modele dâhil edildiğinde üretim fonksiyonu (Barro, 1990:106);

$$y = \phi(k, g) = k \cdot \phi\left(\frac{g}{k}\right) \text{ şeklindedir.}$$

Cobb-Douglas şeklindeki üretim fonksiyonu (Barro, 1990:107);

$$\frac{y}{k} = \phi\left(\frac{g}{k}\right) = A\left(\frac{g}{k}\right)^\alpha \text{ şeklindedir ve } 0 < \alpha < 1 \text{ koşulu geçerlidir.}$$

Barro, kamu harcamalarının büyüme sürecini hızlandırdığını ifade etmiştir. Özel kesimin kaynakları üretkenliğini arttıracak kamu mallarını üretmede yetersiz kaldığında, hükümet politikalarıyla Ar-Ge teşviki, eğitim, sağlık ve diğer alt yapı yatırımları gibi doğrudan sağlanan kamu hizmetleri, sosyal anlamda uygun düzeye ulaşmaktadır. Hükümet harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi kar amacı gütmeyen ve hane halkının fayda fonksiyonunu en üst düzeye çıkartan politikalarla sağlanmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği durum ise vergilendirmeden kaynaklanan özel tasarruflardaki azalma ile ifade edilmektedir (Özel, 2012: 69).

Özel yatırımların dolaylı olarak kamu malı arzını arttırması nedeniyle Barro'nun modelinde büyüme içselleştirilmektedir. Yatırımlara tanınacak teşvikler ile girişimciler sadece kendileri için kar ve zarar hesabı yapmayacaklardır. Sosyal refahı en üst düzeye taşıyacak planlı bir yatırım, topluma artan bir üretim düzeyi kazandıracaktır. Bu nedenle yatırımlara teşviklerin olmaması yatırım seviyesini ve doğal olarak büyümeyi optimal düzeyin altına düşürecektir (Yülek, 1997:11).

Verimliliği etkileyen, beşeri ve fiziki sermaye yatırımlarını teşvik eden kamu politikaları, sürekli büyüme oranını değiştirebilmektedir. Devlet piyasadaki eksiklikleri etkin bir şekilde düzeltebilmekte, sosyal ve özel fayda arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca kamu sektörünün özel sektörden daha etkin olduğu durumlarda kamu büyüklüğünün genişliği önemli olumlu dışsal etkileri de oluşturabilmektedir (Uzay, 2002:163).

II.7.3.Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye modeli Robert Lucas tarafından 1988'de geliştirilen bir modeldir. Daha sonra Sergio Rebelo 1991 yılında beşeri sermaye modelini ele almıştır. 1980'lerin sonlarına doğru beşeri sermayeye dayalı olarak ortaya çıkan içsel büyüme modelleri ile iyi eğitilmiş ve nitelikli işgücü olarak değerlendirilen beşeri sermaye ekonomik büyümenin önemli bir parçası hale gelmiştir. Beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme teorilerine göre ekonomik büyüme için beşeri kaynaklardan yararlanılmalı ve bunlara yatırım yapılmalıdır. Beşeri sermaye, becerilerin ve niteliklerin birikmiş bir değeridir. Beşeri sermaye, özellikle eğitim yoluyla nitelikli işgücü olarak biriktirmektedir. Bu sayede eğitim yoluyla insanlara yatırım beşeri sermayeyi arttırmakta, beşeri sermaye de teknolojik bilgiyi arttırmaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60-61).

Bir ekonomide üretim, farklı teknolojik bilgilerle iktisadi karar birimlerinin emek, sermaye veya doğal kaynakları farklı oranlarda birleştirmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Üretim faktörlerinden emek, nitelikli ve niteliksiz olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Eğitim kurumlarında veya üretim süreçlerindeki eğitime bağlı olarak işgücünün niteliğinin artırılması, ülkenin beşeri sermayesinin de artırılması

manasına gelmektedir. Yani beşeri sermaye, işgücünün sahip olduğu bilgi ve tecrübelerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 207).

Lucas (1988) yılındaki çalışmasında beşeri sermayenin iki yönlü bir etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Beşeri sermaye öncelikle işçilerin verimliliklerinin artmasını sağlayarak veri girdi ile daha fazla çıktı üretilmesini sağlayacaktır. Öte yandan beşeri sermayenin üretime katkısı, bireyin beşeri sermayesindeki artışın diğer tüm üretim faktörlerinin üretkenliklerine yaptığı katkıdır. Bireyin beşeri sermayesi bu şekilde dışsallık yaratmaktadır. Dışsallıkların hesaba katılması, neo-klasik varsayımın aksine üretimin ölçeğe göre artan getirilere göre oluşmasını sağlamaktadır (Serel ve Masatçı, 2005: 50).

Robert Lucas ve Sergio Rebelo'nun beşeri sermaye modelleri aslında birbirine taban olarak zıttır. Robert Lucas'ın modelinde beşeri sermayenin üretilmesinde kullanılan tek girdi yine beşeri sermayedir. Sergio Rebelo'nun modelinde ekonomideki fiziksel sermaye/beşeri sermaye oranı denge seviyesinin altına düştüğünde yani beşeri sermaye daha fazla olduğunda büyüme hızı denge büyüme hızından fazla olacaktır (Yülek, 1997: 10).

Beşeri sermaye tanımı, işgücünün eğitim düzeyiyle ilgilidir (Taban, 2008: 57). Eğitim, işgücünün nitelikli hale getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Bu yüzden, beşeri sermayeyi ele alan birçok çalışma genellikle eğitim üzerine odaklanmakta ve söz konusu çalışmalarda eğitim ile beşeri sermaye kavramları birlikte kullanılmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 45).

Robert Barro devletin temel eğitim süresini arttırarak ekonomik büyümeyi içsel şekilde etkileyeceğini açıklamıştır. Birincisi, daha fazla eğitilmiş işgücü, yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlamak ve geliştirilmesine daha fazla katkıda bulunmaktadır. İkincisi,

fiziki sermaye yatırımlarının artmasını sağlayacaktır. Üçüncüsü ise daha çok eğitilmiş nüfus doğurganlık hızı üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Bu sayede aileler çocuklarına daha fazla yatırım yapacaklardır (Berber, 2006:180).

Kalkınmış ülkelerde insan faktörünün bilgi toplumunda üretimde çok daha belirleyici olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü gelişmiş ülkelerde milli gelirden eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerine ayrılan pay, gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Bu ülkelerdeki gelir dağılımı, gelişmekte olan ülkelere göre daha adaletlidir. Öte yandan kurumsallaşma, kalkınmış ülkelerde, ekonomik ve siyasal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle tüm bunlar kalkınmış ülkelerdeki insan faktörünün önemine bağlı olarak, sosyal sermaye birikimini ve yakaladıkları refah seviyesini göstermektedir (Karagül ve Dündar, 2006: 62).

Beşeri sermaye birikimi, iktisadi kalkınmanın sosyal açıdan etkisi olmasının yanı sıra üretim sürecinde girdi olması nedeniyle kalkınmanın ekonomik yönüne de katkı sağlamaktadır. Nitelikli işgücü, iktisadi kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi arttırmaktadır (UNDP, 1996: 76).

II.7.4.Ar-Ge Modeli

Günümüzde gelişmiş ekonomilerde iktisadi büyümenin en önemli faktörleri teknolojik gelişme ve inovasyondur. Teknoloji ve inovasyondaki gelişmeleri belirleyen en önemli faktör ise Ar-Ge faaliyetleri olarak görülmektedir. İnovasyon terimini Joseph Alois Schumpeter ilk kez 1912 tarihli Ekonomik Kalkınma Teorisi adlı kitabında ele almıştır. Schumpeter'in de ifade ettiği şekilde ekonomik gelişmenin belirleyicisi Ar-Ge ve inovasyondur (Erdoğan ve Canbay, 2016: 33).

Schumpeter'e göre inovasyon, teknolojik rekabet gibi faktörler iktisadi büyümeyi etkilemektedir. Teknolojik yenilikler iktisadi büyümenin ana belirleyicileridir (Schumpeter, 1939: 83-84). Teknolojik gelişme, inovasyon ve icatlarla üretim mallarının kalitelerinin iyileştirilmesi, girişimciliğin gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Schumpeter, iktisadi gelişmenin temeline koyduğu inovasyon kavramını İktisadi Gelişme Teorisi isimli kitabında beş başlık şeklinde açıklamıştır (Schumpeter, 1961: 66);

- Yeni bir ürünün ya da bir ürünün yeni bir kalitesinin tanıtılması,
- Yeni bir üretim metodunun tanıtılması,
- Yeni bir piyasanın açılması,
- Ham madde veya yarı mamul temini için yeni bir kaynağın kullanılması,
- Herhangi bir sektörde yeni bir organizasyonun yürütülmesi veya tekel konumunun kırılmasıdır.

Paul Romer 1986'da içsel büyüme modellerinin başlangıcı olarak görülen Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme adlı çalışmasıyla iktisadi büyümeye farklı bir yaklaşım getirmiştir. Ar-Ge birimlerindeki beşeri sermaye ve bu birimlerin faaliyetleri neticesinde meydana gelen yeni ürün ya da üretim metotları Romer'in çalışmasının temelini oluşturmuştur (Romer, 1986:1002-1003).

Romer teknolojik gelişme için iki durum ortaya koymuştur. Birincisi, ekonomik yönü ile verimliliği artırıcı ve iktisadi büyümeyi destekleyici özelliğidir. İkincisi ise ortaya çıkartıldığı kaynak yönü ile teknolojik ilerlemenin devletin ya da üretim

biriminin ekonomik karar verici mekanizmaları vasıtasıyla sağlanmasıdır. Romer'e göre sürdürülebilir bir büyüme Ar-Ge birimlerindeki beşeri sermaye birikimi ile sağlanabilir. Teknoloji rekabete konu olmayan ve kısmen kullanımı kısıtlanabilen bir maldır. Ayrıca firmalar, geliştirdikleri teknolojilerin sağladığı güç ile tam rekabet koşullarında fiyat alıcı zayıf firma konumundan tekeli rekabet piyasasında kısmen teknolojik tekel gücüne sahip olan firmalara dönüşerek faaliyet gerçekleştirmektedirler (Romer 1990: 71-79).

II.7.5. Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli

Paul Romer 1986 yılındaki çalışmasında yaparak öğrenme modelini kullanarak bilgi üretimi ve taşmaları açıklamıştır. Mevcut sektörlerin bazılarında zamanla yaparak öğrenme modeli sayesinde maliyetler düşmekte, üretim hızlanmakta ve kalite yükselmektedir. Bir ekonomideki şirketler üretim yaptıkça işlerini daha iyi öğrenmektedirler. Bu sayede maliyetlerini düşürmekte, kalitelerini arttırmakta ve yeni ürünler keşfetmektedirler. Şirketlerin bu verimliliği ekonomideki toplam verimliliği de arttırmaktadır (Taban ve Kar, 2003:150).

Romer'e göre belirli varsayımlar altında büyüme oranları ülke nüfusları ile doğru orantılıdır. Üretilen bilgiler nüfusu fazla olan ülkelerde daha fazla kişi veya kurum tarafından kullanılmaktadır. Üretim ve yatırım sürecinde ortaya çıkan bilgi, bilgiyi üretenlere katkı sağlarken aynı zamanda yeni bilgi ülkedeki diğer firmalar tarafından kullanılarak ve bu firmaların verimliliğini arttırırken ülkedeki toplam bilgi birikimini de arttıracaktır. Bilgi, kısmen veya bazen tamamen gizli bir kamusal mal niteliği taşımaktadır. Bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine rakip olmama ve kimsenin dışlanamaması durumu vardır (Kibritçioğlu, 1998:4-10). Ayrıca bilgi patentlenmediği ve paylaşıldığı sürece bir şirket tarafından yeni bir bilginin üretimi diğer şirketlerin üretim

imkânları üzerinde olumlu bir dışsallık oluşturur. Modelde üretim ve yatırım süreci içerisinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bir tür maliyetsiz girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kalite ile yapıldığı varsayılmıştır. Üretilen bilgi taşmalar sonucu diğer şirketlere yayılmaktadır (Yülek, 1997:9).

Bilgi üretimi ve taşmalar modelinde üretilen bilginin göstergesi ülkedeki mevcut sermaye stoku olarak kullanılmıştır. Ülkede daha önceden ne kadar çok yatırım yapılmışsa o kadar ekonomik bilgi üretilmiş demektir. Yatırımlar arttıkça da yeni yatırımın verimi öncekilerden daha fazla olmaktadır (Berber, 2006: 178).

II.7.6.Grossman ve Helpman'ın Modeli: Ürün Çeşitlendirilmesi ve İçsel Teknolojik Gelişme

Grossman ve Helpman çalışmalarında kâr amacı gütmeyen yatırımların uzun vadeli büyüme sürecinde kritik bir rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Grossman ve Helpman'a göre büyüme modeli teorisyenlerinin teknolojiyi vurgulayan modeller ve sermaye birikimini vurgulayan modeller arasında seçim yapması gerekmemektedir. Teknolojik ilerlemenin uzun vadeli büyümenin motorunu sağladığı bir dünyada, sermaye birikimi belki de uzun süreli bir geçiş aşaması boyunca bağımsız bir rol oynayacaktır. Sermayenin derinleşmesine yönelik teşvik azaldığında bile sermaye birikimi, somut ürünlere yol açmadan hala büyümeyi sağlayacaktır (Grossman ve Helpman, 1994: 26).

Modelin varsayımları şu şekildedir (Gürak, 2006:145, Grossman ve Helpman,1991:517-526);

- Tasarruflar, Ar-Ge için harcanmaktadır ve bunun ise üretim maliyetini düşürmek ve yeni ürün üretmek şeklinde iki temel amacı vardır. Ar-Ge sonucu geliştirilen teknolojik yenilikler sayesinde aşırı kâr elde edilir. Bu nedenle başlangıçta piyasada bir tekel yapısı vardır. Küresel rekabet arttığında bu tekel kârları düşmekte, teknolojik yenilikleri azalmakta ve rekabet şartları, firmaları yeni buluşlar yapmaya itmektedir. Bu yeniliğe adapte olamayan firmaların piyasadaki çekilmesi ise tekrar kârları eski seviyesine getirmektedir.
- Kâr beklentileri ve kâr oranı, piyasaya girecek firma sayısını belirlemektedir.
- Piyasadaki ürünler birbirini tam ikame edemezler.
- Piyasaya giriş koşulları ücret miktarlarını belirlemektedir.
- Ürünlerin fiyatları, ücret oranının bir fonksiyonu şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Grossman ve Helpman'ın modelinde teknoloji bir maldır. Teknolojik malı da iki şekilde ifade etmişlerdir. İlk olarak teknoloji paylaşım engeli olmayan bir maldır. İkinci olarak teknoloji kısmen engellenebilen patent, telif hakkı vb. vasıtasıyla hızlı bir şekilde el değiştirilmesine engel olunan bir maldır (Güarak, 2006:144).

Yenilikçi ülkeler ticari değeri olan bir mal keşfetme umuduyla kaynaklarını harcamaktadır. Bu mal mevcut bir işleve hizmet eden yeni bir mal veya hali hazırda piyasada bulunan mallar arasında yakın bir ikamesi olmayan tamamen yeni bir ürün türü olabilmektedir. Her durumda, yenilikçiler araştırma çabalarının meyvelerinden kâr elde etmeyi beklemektedir (Grossman ve Helpman, 1994:32).

Grossman ve Helpman, her bir ülke tarafından üretilen farklı ve yeni ürünleri büyüme olgusu ile birlikte dış ticaret ve ticaret politikaları ile ilişkilendirmişlerdir. Ar-Ge sektörü, ekonominin rekabet edebilirliğini artırarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Ar-Ge faaliyetlerine ve yatırımlarına yeterli düzeyde kaynak ayıramayan ülkeler, serbest dış ticaret politikalarıyla ihtiyaç duydukları teknolojileri gelişmiş ülkelere teknoloji transferleri yoluyla alarak zaman içinde dünya ticaretindeki hacimlerini arttırıp azami fayda sağlamaktadırlar. Teknolojik yeniliklerden kaynaklanan verimlilik artışları uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynağını oluşturmaktadır (Grossman ve Helpman, 1991:43-46).

Neo-klasik büyüme teorisindeki tüm firmaların mükemmel bir rekabet ortamında fiyat alıcı olarak davrandığını varsayımı, Grossman ve Helpman'ın Ürün Çeşitlendirilmesi ve İçsel Teknolojik Gelişme modelinde geçerli değildir. Firmalar, araştırma ve geliştirme konusundaki ilk harcamalarını geri kazanacaklarsa, ürünlerini birim üretim maliyetlerinin üzerinde fiyatlara satabilmelidirler. Başka bir deyişle, yeni teknolojilere yapılan özel yatırımları desteklemek için ürün pazarlarında bazı eksik rekabet koşulları gerekmektedir (Grossman ve Helpman, 1994:32).

II.8.İstihdam ve Tam İstihdam Kavramları

İktisadi üretim faktörlerinden biri olan emek, çalışanlar yani istihdam edilenler ile iş arayanların yani işsizlerin toplamından oluşmaktadır. Diğer bir deyişle işgücü, toplumda çalışma yaşına, isteğine ve gücüne sahip olan insanların dâhil olduğu aktif ülke nüfusudur. Aktif nüfus ise, 15-64 yaşlarındaki çalışma çağındaki nüfustan sürekli hastaların, emeklilerin, engellilerin, öğrencilerin ve ev hanımlarının çıkarılması ile bulunan nüfus miktarıdır (Aydın, 2012:4).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun tanımına göre istihdam edilen nüfus şunlardan oluşmaktadır (TÜİK, 2006);

- İş başında olanlar ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak belirli bir dönem içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir.
- İş başında olmayanlar işi ile bağlantısı devam ettiği halde, belirli bir dönem içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlardır.

İstihdam kavramı geniş ve dar anlamda istihdam olarak iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Geniş anlamda tam istihdam, üretim faktörlerinin tamamının üretimde kullanılması durumudur. Klasik iktisadi okulda ekonomi daima tam istihdamdadır. Tam istihdamdaki bir ekonomide makro açıdan bir sorun olması söz konusu değildir. Devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur. Çünkü ekonomi tam istihdamdan saparsa ücretlerin, faizlerin ve fiyatların esnekliği mekanizması devreye girecek ve ekonomi tam istihdam dengesine kendiliğinden dönecektir (Bilgili, 2014:125).

Dar anlamda tam istihdam kavramı ise ekonomide çalışma istek ve arzusundaki olan yetişkinlerin tamamının iş bulup çalışması demektir. Çalışmak isteyen herkes iş bulduğunda yani dar anlamda istihdam sağlandığında emek dışındaki tüm üretim faktörleri de yüksek oranda üretime katılacaktır. Asli üretim faktörü olan emek diğer üretim faktörlerinin tamamlayıcısı olacaktır (Dinler, 2012:489).

II.9.İşsizlik ve Eksik İstihdam Kavramları

Bir ülkenin sahip olduğu işgücünün istihdam edilemeyen kısmına işsizlik denilmektedir. Üretilen çıktı ve kazanılan milli gelir miktarını doğrudan etkileyen bir faktör olması bakımında işsizlik, toplumsal etkileri de yüksek olan çok önemli bir iktisadi olgudur. Ülkeler için sahip olduğu işgücünü önemli ölçüde istihdam etmesi makroekonomik politikaların başında gelmektedir (Ardıç, 2010:176).

Eksik istihdamda iktisadi faktörlerin yarattığı istihdam hacmi, çalışma arzusu ve gücünde olanların ancak bir bölümünü üretime dâhil etmektedir. Eksik istihdam durumunda mevcut-fiili istihdam tam istihdam düzeyine erişmemiştir. Diğer bir ifadeyle tüm işgücü üretime dâhil olmamıştır. Bu durumda piyasadaki ücret ve çalışma şartları ile iş arayan fakat iş bulamayan bir kısım işgücü mevcuttur. Ülkelerin işgücü düzeyi ile istihdam düzeyi arasındaki fark işsizliği vermektedir (Unay, 2001:347).

İşsizlik oranı şu şekilde bulunmaktadır (Eğilmez, 2014:66);

Çalışma çağındaki nüfus = İşgücü + İşgücüne dâhil olmayanlar

İşgücü = İstihdam edilenler + İşsizler

$$\text{İşsizlik Oranı} = \frac{\text{İşsizler}}{\text{İşgücü}} \times 100$$

II.10.İşgücüne Katılma Oranı ve Bağımlılık Oranı

İşgücüne katılma oranı, çalışanlar ile işsiz olup da aktif bir şekilde iş arayanlar toplamının aktif nüfusa bölünmesi ile bulunmaktadır. İşgücüne katılma oranı, işgücü yapısının ortaya konulmasında önemli bir kriterdir. Aktif nüfusun toplam nüfus içindeki

oranının belirlenmesi işgücü miktarı ve işgücüne katılma oranı açısından oldukça önemlidir. Toplam nüfustaki aktif nüfus oranı yüksek orandaysa, işgücü ve dolayısıyla işgücüne katılma oranını da bu durumdan pozitif etkilenmektedir (Demir, 2015:103-105).

Bağımlılık oranı, hane halkı bireylerine ait her bir hane içerisinde çalışan kişilere bağımlı olarak yaşayan kişilerin oluşturduğu oranı ifade etmektedir. Bu oran, çalışan kişilerin sayısının hane halkı büyüklüğüne bölünmesiyle bulunmaktadır (Kızılgöl, 2012:96). Bağımlılık oranı ile işgücüne katılım oranı arasından negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bağımlılık oranı arttıkça işgücüne katılım oranı azalmaktadır (Öztürk, 2018:161).

$$\text{İşgücüne Bağımlılık Oranı} = \frac{\text{İşgücü Arzı}}{\text{Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus}} \times 100$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

II.11.İstihdam Teorileri

İktisat tarihinde 1700'lerin ortasından 1870'lere kadar uzanan dönemin iktisatçıları Klasikler dönem iktisatçıları olarak tanımlanmaktadır. Klasikler iktisadi sorunların en etkili çözümü için piyasa ekonomisi anlayışını benimsemişlerdir. Klasik iktisatçıların doğal düzen anlayışı çerçevesinde, evrenin uyum içinde kalması gerektiği ve ekonomik sorunların kendiliğinden ve eldeki imkânlar dâhilinde en etkin biçimde çözümleneceği görüşü yaygındır. Klasiklerin doğal düzen anlayışı istihdam ve işsizlik kavramları içinde geçerlidir. Ekonominin daima ve kendiliğinden adeta görünmeyen el vasıtasıyla tam istihdam üretim ve gelir seviyesinde dengede olacağı anlayışı vardır (Paya, 2013:197).

Jean Baptiste Say tarafından geliştirilen ve Say Yasası olarak bilinen Mahreçler Kanunu'na göre ekonomide talep yetersizliğinden kaynaklanan gayri iradi işsizlik bulunmamaktadır. Piyasada arzda meydana gelen her artış kendisi kadar bir talep artışı yaratmaktadır. Toplam talep toplam arza eşit olduğunda, piyasada toplam talep yetersizliği nedeniyle işsizliğin meydana gelmesi pek mümkün olmamaktadır (Şimşek, 2018:10).

Marksist teori emek-değer teorisi üzerine kurulmuş olduğundan bir malın değeri içerdiği toplam işgücü, zamanı veya üretimi için toplumsal olarak gerekli işgücü zamanı olarak ifade dilmektedir. Benzer şekilde bir malın değeri o malın üretiminde kullanılan üretim vasıtalarının içerdiği dolaylı işgücü ve bu araçları kullanarak malın üretimini sağlayan dolaysız işgücüdür. Marksist teoride işsizlik nüfus ile ekonomik sistem arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Karl Marks'ın analizde birbiriyle ilişkili iki tip işsizlikten bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi kapitalist üretim sürecinin bir sonucu olarak tanımlanan ve yedek işsizler ordusu yaratan teknolojik işsizlik olarak tanımlanmıştır. İkincisi ise, yedek işsizler ordusu ile birikim ve birikime kaynak olan karın azalması sonucunda ortaya çıkan işsizlik türüdür (Ataman, 1998:62).

Keynesyen istihdam teorisine göre, Klasiklerin savunduğu tam istihdamın kendiliğinden oluşacağı düşüncesi geçerli değildir. John Maynard Keynes'in istihdam ile ilgili çalışmalarını hazırladığı yıllarda sanayileşme ile birlikte işsizlik ortaya çıkmış ve ücretler çok düşmüştür. Keynes bunun sebebinin efektif talep yetersizliği nedeniyle ortaya çıktığını savunmuştur. Efektif talep yetersizliği ve dolayısı ile ortaya çıkan işsizliği ortadan kaldırmak için klasik iktisatçıların savunduğunun tersine devlet müdahalesi gerekmektedir (Kart, 2016:30-31).

Keynes'in istihdam teorisinden sonra istihdam teorisi için getirilen görüşlerden ilki Milton Friedman tarafından Modern Miktar Teorisi ile yapılmıştır. Ekonomik yaşamı etkileyen temel faktör parasal değişimlerdir. Toplam talebi, istihdamı, üretimi, genel fiyat seviyesini belirleyen esas unsur para arzında gerçekleşen değişimlerdir. Para arzında ortaya çıkan değişimler ekonomiye genellikle mikro düzeyde yansımaktadır. Ekonomiye müdahale edilmediğinde işsizlik ve enflasyon gibi istikrarsızlıklar oluşmayacaktır. Ekonomik istikrarı bozan uygulamalar genellikle hükümetlerin izlediği maliye politikaları ve para otoritelerinin farklılık yaratıcı keyfi uygulamalarıdır (Savaş, 2000:215).

1970'li yılların sonu 1980'li yılların başından itibaren talep yönlü iktisada alternatif olarak Arthur Laffer tarafından arz yönlü iktisadi görüşler ortaya atılmıştır. Laffer, iktisadi sorunlara çözüm olarak vergi indirimleri politikasını önermiştir. Arz yönlü iktisatçılara göre, marjinal vergi oranlarının indirilmesi durumunda görece fiyatlar pozitif yönde etkilenecektir. Marjinal vergi indirimi bireylerin tüketim yerine tasarrufa yönelmelerine ve boş durmak yerine çalışmayı tercih etmelerine sebep olacaktır. Kişiler üzerine düşük vergiler yüklenildiğinde, vergi yükümlülerinin çalışma ve üretme arzuları gelişecektir (Aktan, 2008:51-57).

Arz yönlü iktisatçılara göre, ekonominin belirli bir fiyat istikrarına ulaşması için çok yüksek işsizliğin olması veya enflasyon hızının artması gerektiği görüşü hatalıdır. İstihdam, sermaye birikimi ve tasarrufu olumsuz etkileyen faktörleri azaltmak enflasyonu engelleyecektir. Enflasyonun asıl sebebi reel üretim artışının üzerinde gerçekleştirilen para arzıdır (Savaş, 2000:255).

Keynesyen teoriye eleştiriler getiren bir başka teori Rasyonel Beklentiler Teorisidir. Klasik görüşe yakın olan bu teoriye göre, insanlar tüm uygun bilgiyi kullanır.

Fiyatlar ve ücretler esnektir. İnsanlar aynı hatayı sürekli olarak yinelemezler. Rasyonel Beklentiler Teorisinde arz ve talep her zaman dengededir. Fiyatlar esnektir ve tüm piyasalar da her zaman dengeye gelmektedir (Uyar, 2005:20-21). Tam istihdamdan geçici bazı sapmalar olabilir. Bu sapma ancak beklentilerde hata olması durumunda ortaya çıkacaktır. Tam istihdamdan sapma ancak bu hataların devam etmesiyle sürecektir. Ekonomik birimler tahminlerinde hata yaparlarsa, hükümetin sadece yeni istatistikleri ilan etmesiyle piyasalar hızla dengeye gelecek ve tam istihdam sağlanacaktır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008:306).

II.12. Türkiye’de İstihdamın Yapısı ve Gelişimi

İşgücü piyasasını diğer piyasalardan ayıran en önemli niteliği bu piyasanın insan faktörünü barındırmasıdır. Bu nedenle emeğin olduğu bir piyasanın bir mal piyasası gibi değerlendirilemeyeceği bilinen bir gerçektir. İşgücü piyasasında meydana gelebilecek bir dengesizlik hem ekonomik hem de sosyal açıdan sorun teşkil edecek bir işsizlik sorunu yaratacaktır. Bu nedenlerden dolayı işgücü piyasasının dengeye gelmesinde sadece ekonomik faktörler yeterli olmayacaktır. Ekonomik faktörlerin yanında sosyal ve psikolojik faktörler de dikkate alınmalıdır (Ataman, 1998:59).

İşgücü piyasasına müdahalede kullanılan araçlar temelde aktif ve pasif istihdam politikaları olarak incelenmektedir. Aktif istihdam politikaları, işsizlerin iş bulma sorunlarını azaltmak, yeni istihdam olanakları ve alanları yaratmak, emek arz ve talep dengesini sağlamak gibi ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilen politikalardır. Aktif istihdam politikaları işsizlik olgusu oluşmadan önceki istihdamı koruyucu ve artırıcı politikaların tamamını kapsamaktadır. Bu çerçevede aktif istihdam programları; mesleki danışmanlıklar, kariyer yönetimi, çeşitli meslek eğitimleri ve iş arama stratejilerinden oluşmaktadır. Pasif

istihdam politikaları ise işsizliğin negatif sonuçlarını gidermeyi amaçlamaktadır. İlgililere belirli bir ekonomik güvence sağlamaya yönelik kısa vadeli programları içermektedirler. Bu kapsamda işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı gibi uygulamaları kapsamaktadırlar (Özpinar, Demir ve Keskin, 2011:135-137).

Türkiye'deki işgücü piyasasının yapısı, gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu özelliklere haizdir. Resmi-resmi olmayan sektörler, tarım istihdamı-sanayi istihdamı gibi istihdam biçimleri Türkiye işgücü piyasasının önemli bir özelliğidir. Kır-kent ayrımı da istihdamın ayrımı için önemlidir (Karabulut, 2007:23). Türkiye'ye benzer şekilde geçiş ekonomisi konumunda olan pek çok ekonomide, piyasa ekonomisi mantığının rekabet kavramı ile desteklenememesi, özel sektör yatırım seviyesinin yetersizliği gibi nedenler işsizliği yapısal bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008:50).

Ülkemizde işgücü piyasasındaki gelişmelere genel olarak bakıldığında, işgücüne katılma oranı yükselmektedir. İstihdam oranı artış trendine girmektedir. İşsizlik oranı 2011'de tek haneli rakama düşmekle birlikte günümüzde yeniden iki haneli rakamlara yükselmiş ve 2000 yılındaki düzeyinin üzerinde seyretmektedir. Tarım dışı işsizlik oranı ise 2008-2009 küresel krizinde en üst seviyeye çıktıktan sonra azalış eğilimine girmiştir (Demircan, 2012:6).

Türkiye'de işgücüne katılma oranları OECD ortalamasının oldukça altında seyretmektedir. OECD ülkelerinde ortalama işgücüne katılma oranı % 68-70 düzeyindedir. Türkiye'de iş gücüne katılma oranı 1994-2004 dönemi ortalaması % 51'dir. 2018 yılı işgücüne katılma oranı ise %52,4'tür. Türkiye'de işgücüne katılma oranının yükselmesini engelleyen ve böylece işsizlik oranlarının düşük çıkmasına yol açan bir faktör de, işsizlik tanımının, iş bulma ümidini kaybettiği için iş aramayan, fakat iş olsa çalışmaya hazır olan "iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır" kişileri kapsamaması durumudur. İş bulma ümidi

olmadığı için iş aramayıp, işbaşı yapmaya hazır olanların oranının, işsizlik oranına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İşsizliğin analizi ve özelliklerinin ortaya çıkarılması, işsizliği önleyecek politikaların geliştirilmesi için çok önemlidir (Bozdağlıoğlu, 2008:46).

Türkiye’de kayıt dışı istihdam yıllar itibariyle azalmaktadır. 2000 yılında toplam istihdamın yarısından fazlası kayıt dışı iken 2018 yılı itibariyle bu oran %32,4'lere kadar düşmüştür. Çalışma hayatındaki birçok yapısal sorunun giderilmesinde bu oranın daha aşağılara çekilmesi büyük önem arz etmektedir. Sosyal güvenlik açıklarının giderilmesi, vergi gelirleri, iş sağlığı ve güvenliği gibi sorunların çözülmesi de önemli katkılar yaratacaktır (Demircan, 2012:11).

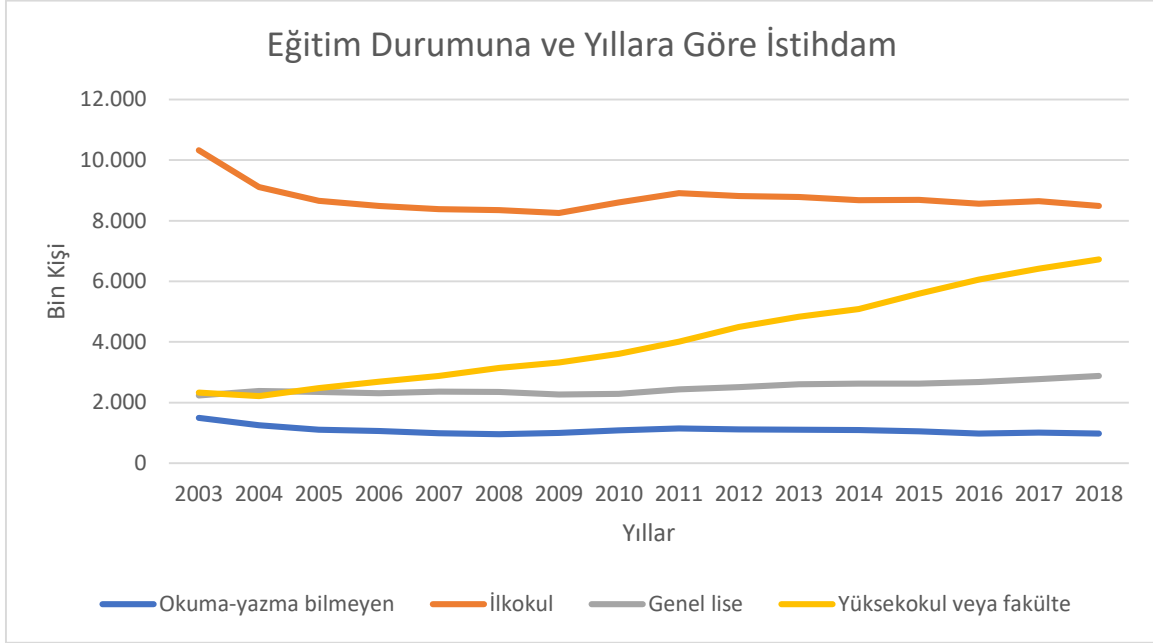
Türkiye’de işsizliği önlemeye yönelik tedbirlerin alınması planlı dönemle başlamıştır. Ancak şu ana kadar işsizlik sorunuyla mücadelede başarıya ulaşmış etkin bir istihdam politikasının oluşturulduğundan söz edilememektedir. Türkiye’de şimdiye kadar hazırlanan kalkınma planlarının tümüne bakıldığında sorunların genel çerçevesi çizilip, ortaya konmakla birlikte, bu sorunların çözümüne ilişkin politikaların çok istisnai bazı programlar haricinde ele alınmadığı gözlemlenmiştir. Planlı dönemde işsizliğin sürekli ve yapısal bir nitelik almasının en önemli nedeni, işsizlik sorununun ekonomi büyümenin bir türevi olarak görülmesidir. İşsizliğin ekonomik büyümeye paralel olarak kendiliğinden çözümlenebileceği düşünülmesine karşın, yeterli ekonomik büyüme de yakalanamamıştır. Tarımda çalışan nüfusun tarım dışı sektörlere kaydırılması politikası benimsense de tarım dışı alanlarda istenilen düzeyde istihdam artışı oluşturulamamıştır. (Aydemir, 2013:59-60).

II.12.1.Türkiye’de İstihdamın Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

İstihdam ve işsizlikle ilgili şekilsel bilgilere yer verilmeden önce şu açıklamanın yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Hanehalkı İşgücü Anketi 2000 yılından itibaren TÜİK tarafından aylık olarak uygulanmıştır. 2005 Ocak ayından itibaren ise anket sonuçları, hareketli üçer aylık dönem verileri esas alınmak suretiyle her ay yayımlanmaktadır. Bu kapsamda TÜİK tarafından açıklanmakta olan verilerin 2000 yılından itibaren yayınlanmakta olan dönemsel sonuçlarla tamamen karşılaştırılabilir nitelikte olduğu belirtilmiştir. TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi veri tabanı ile 1988'den beri zaman serisi verileri yayınlamaktadır. Veri tabanı kullanılarak 1988-1999, 2000-2004, 2005-2013 dönemleri için Türkiye kent ve kırsal bazında, 2014 ve sonrası için ise Türkiye bazında seçilen dönem (dönemler) için isteğe göre veriler elde edilebilmektedir (TÜİK, 2019). Bu çalışma kapsamında yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda şekilsel veriler ve uygulama kısmında kullanılan veri seti tarafımızca derlenerek oluşturulmuştur.

İşgücü piyasalarının eğitim ile ilişkisi, işgücünün niteliği, işletmelerin rekabet düzeyi gibi unsurlar bakımından önem arz etmektedir (Aydemir, 2013:125). Şekil 1’de eğitim durumuna göre istihdam edilen kişi sayısı yıllara göre verilmiştir.

Şekil 1: Eğitim Durumuna ve Yıllara Göre İstihdamın Dağılımı

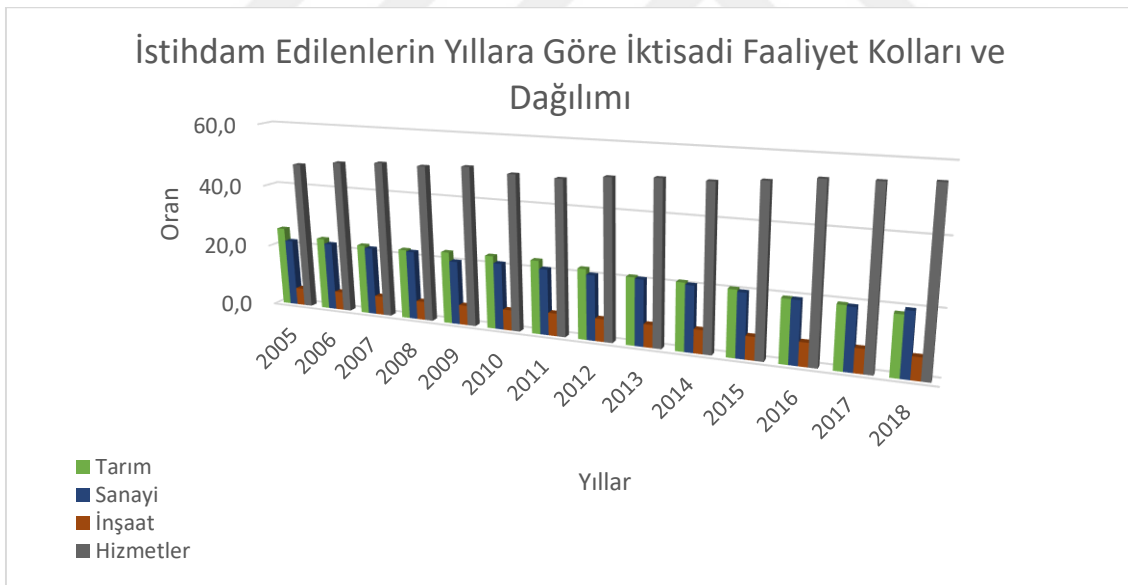
Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de okuryazar olmayanların istihdam oranı 2003-2018 dönemi arasında azalmıştır. 2003 yılında 1 milyon 493 bin olan sayı, 2018 yılına gelindiğinde 985 bin kişiye düşmüştür. Yüksekokul veya fakülte okumuş kişilerin istihdam oranı ise artmıştır. 2003 yılında 2 milyon 333 bin kişi olan sayı, 2018 yılında 6 milyon 725 bin kişi olarak artmıştır. Ancak Türkiye'de istihdamın yoğunlukla ilkökul mezunu kişilerde yoğunlaştığı görülmüştür. 2003'te 10 milyon 327 bin kişi olarak gerçekleşen rakam, 2018 yılında 8 milyon 491 bin kişidir. Bu nedenle nitelikli iş gücü bakımından Türkiye'de işgücü piyasasının genelinde çalışanların eğitim durumlarının düşük olması, işgücü piyasasını olumsuz etkilemektedir.

II.12.2.Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı

İstihdamın sektörler itibarıyla dağılımı her şeyden önce bir ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesini belirleyen önemli göstergelerden bir tanesidir. Ülkelerin ekonomik gelişme sağlamasıyla beraber tarım sektörünün payı azalırken, sanayi sektörünün payı sürekli olarak artmaktadır. Hizmetler sektörünün payı ise zaten sürekli artış eğilimi göstermektedir. Çağımızın gelişmiş ülkelerinde, özellikle AB üyesi ülkelerde toplam istihdam içerisinde tarım sektörünün istihdam payının %3-4 seviyesinde olduğu, sanayinin payının %25-30, hizmetler sektörünün payının ise %65-70 seviyesinde olduğu belirlenmiştir (Bekirlioğlu, 2010:89-90).

Şekil 2: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdamın Dağılımı

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

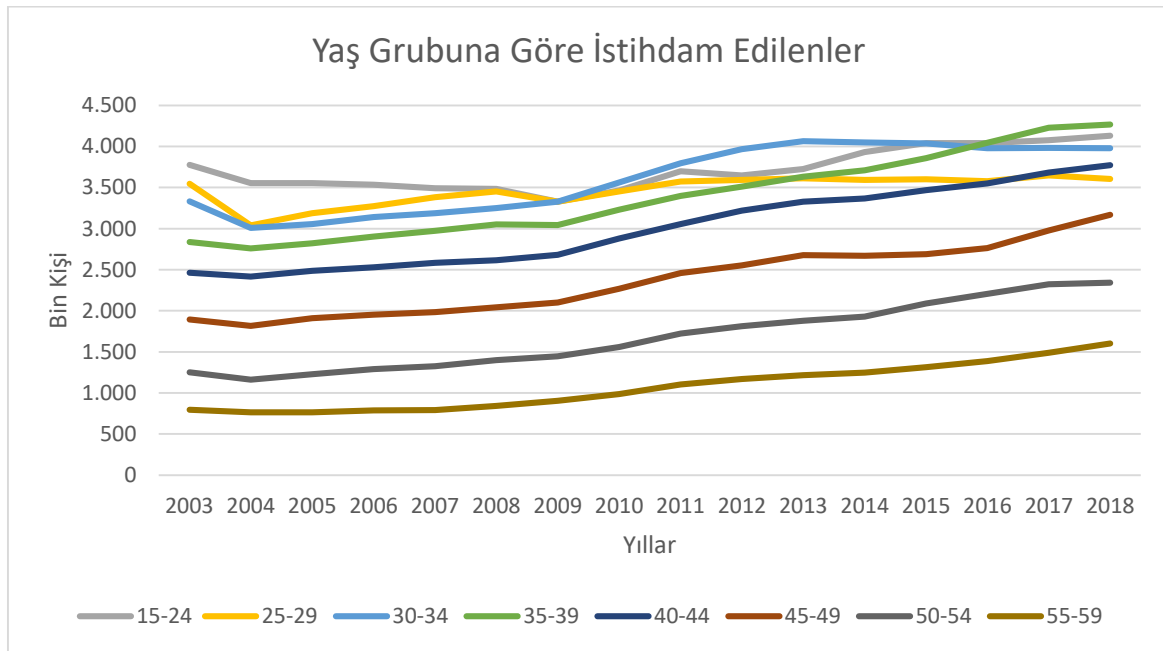
Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere Türkiye’de hizmet sektöründe istihdam oranının daha fazla olduğu görülmektedir. İstihdam oranı 2005’te hizmet sektörü için %47,3, tarım sektörü için %25,5, sanayi sektörü için %21,6 ve inşaat sektörü için %5,6

şeklindedir. 2018 yılına gelindiğine hizmet sektörü %54,9, tarım sektörü için %18,4, sanayi sektörü için %19,7 ve inşaat sektörü için %6,9 şeklinde gerçekleşmiştir. İşsizlik probleminin ortadan kaldırılması için işgücü arz ve talebinin birlikte değerlendirilmesi, açık işlerin ve açık iş oranlarının sektörel ve mesleki olarak belirlenmesi çalışmalarına daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

II.12.3. Türkiye’de İstihdamın Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Şekil 3’te istihdam edilenler yaş grupları itibariyle gösterilmiştir. Toplumların sosyal yapısı içerisinde bazı kesimlerin işsizlikten diğerlerine göre daha fazla etkilendiği görülmektedir. Türkiye’de de genç nüfus diğer yaş aralığındakilere göre daha fazla işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum Türkiye’de eğitim süresinin uzunluğu ve işverenlerin aradığı tecrübe koşulları gibi nedenlerle yakından ilişkili olabilmektedir.

Şekil 3: Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İstihdamın Dağılımı

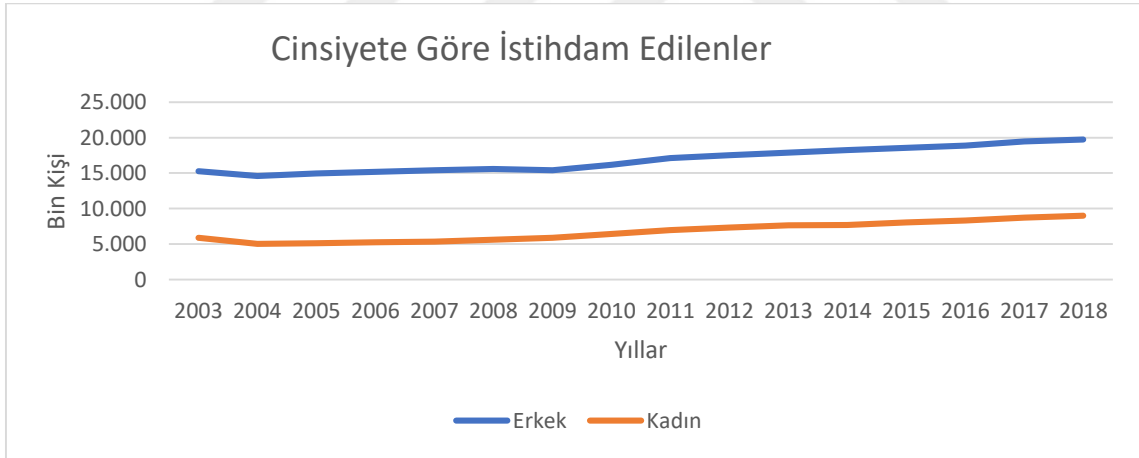
Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 3'te Türkiye'de işgününün istihdamının yaşlara göre dağılımı gösterilmiştir. Yaş gruplarına göre istihdam oranlarında, en yüksek istihdam oranının gözlemlendiği yaş grupları 25-29, 30-34 ve 35-39 arası yaş gruplarıdır. En düşük istihdam oranının olduğu yaş grubu ise 55-59 yaş grubudur. Ancak 45-49, 50-54 ve 55-59 yaş grubu aralığında istihdam 2010 yılından itibaren artış göstermiştir. Bu durumun Türkiye'de emeklilik sistemi ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

II.12.4. Türkiye'de İstihdamın Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'de erkeklerin işgücüne katılımı daha fazladır. Şekil 4'te istihdamın yıllara ve cinsiyete göre dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 4: Cinsiyete Göre İstihdamın Dağılımı

Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

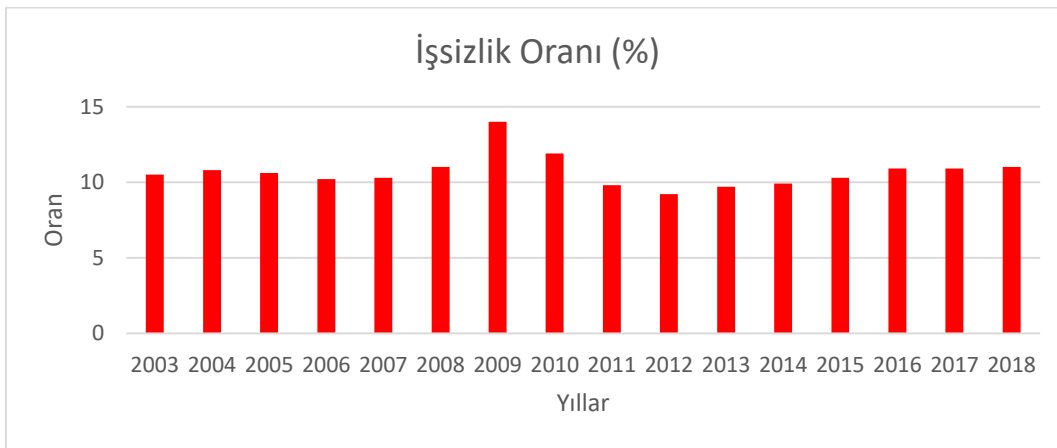
Şekil 4'te erkeklerin istihdama kadınlardan daha fazla dâhil oldukları görülmektedir. 2003'te erkek istihdamı 15 milyon 256 bin kişi iken, kadın istihdamı 5 milyon 891 bin kişidir. 2018 yılında ise erkek istihdamı 19 milyon 720 bin kişi iken kadın istihdamı 9 milyon 18 bin kişidir. Bu durum Türkiye'de kadınların aile ve toplumsal yapı

yüzünden çalışmak yerine zamanını evde ev işleri ile harcamasından, aktif olarak işgücüne dâhil olmamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumsal eşitsizlik ve cinsiyet ayrımı gibi nedenlerle kadınlar erkeklere oranla daha düşük ücretlerde çalıştırılmaktadır. Bu durum kadınların çalışmak yerine ev işleri ile uğraşmalarına neden olabilmektedir. Bu problemin çözümünde kadın işgücü talebinin belirlenmesi ve talep yapısının incelenmesine yönelik istihdam politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kadın ve erkeklerin istihdamına toplam düzeyde bakıldığında Türkiye’de istihdam oranının arttığı görülmektedir.

II.12.5.İşsizlik Oranları

Türkiye 2000’li yılların başlarından itibaren yüksek büyüme hızı yakalamasına rağmen işsizlik oranları yine de yüksektir. İşsizliğin sosyal ve ekonomik boyutları olduğundan üretim, enflasyon, dış ticaret, döviz kuru gibi makroekonomik konularda politikalar önerilirken işsizliğin boyutu ve önemi de göz ardı edilmemelidir.

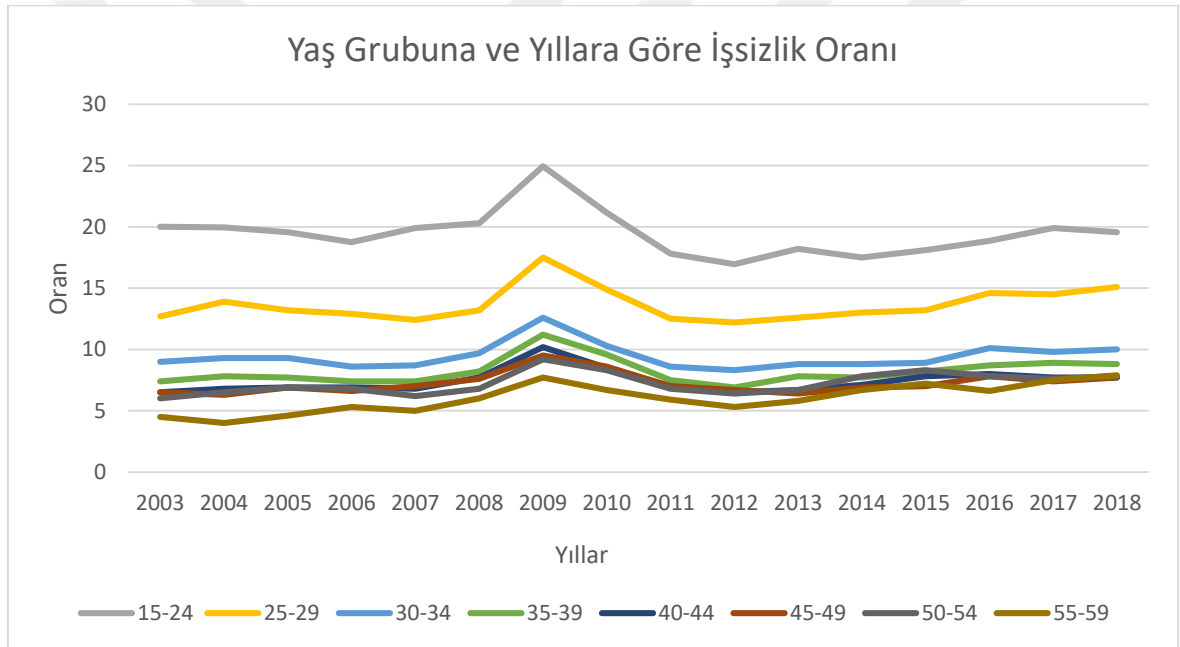
Şekil 5: İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 5'te Türkiye'deki işsizlik oranı yıllar itibariyle verilmiştir. 2009 yılında krizin etkisiyle işsizlik en yüksek noktaya ulaşmış ve %14 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında %10,5 olarak gerçekleşen işsizlik oranı 2018 yılında %11'dir. Genellikle iki haneli olarak seyreden işsizlik oranına ilişkin 16 yıllık verilere bakıldığında, Türkiye'de işsizlik politikalarının eksik yönlerinin olduğu, makroekonomik göstergelere ilişkin politikalar gözlemlenirken işsizliğin boyutlarının yeterince anlaşılmadığı düşünülmektedir.

Şekil 6: Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

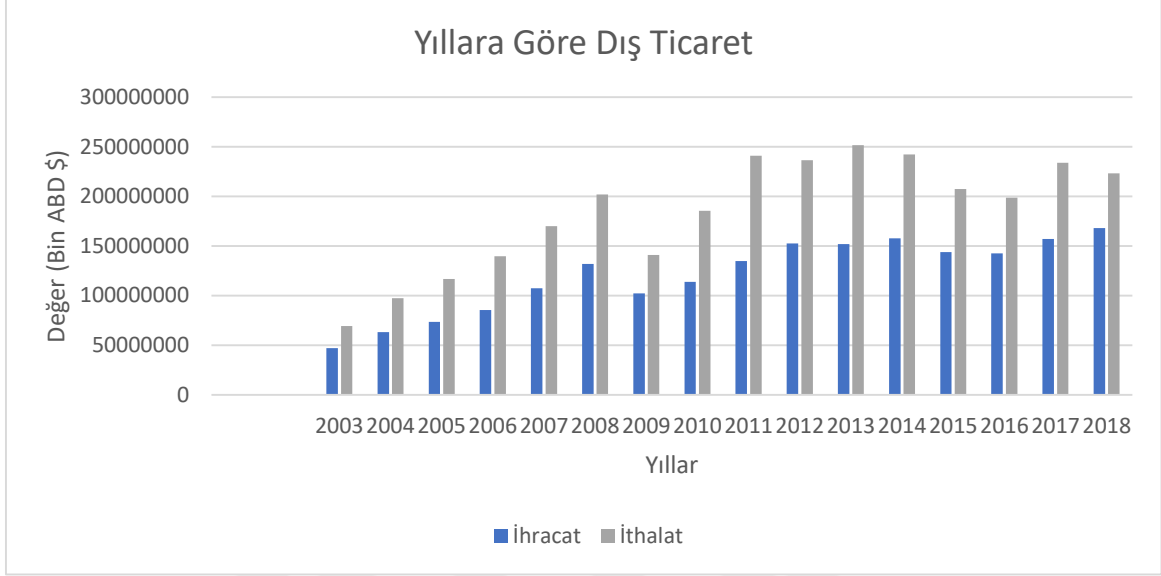
Türkiye'de 2003-2018 yılları arasında yaş gruplarına göre işsizlik oranlarında en yüksek işsizlik oranının gözlemlendiği yaş grupları 15-24 ve 25-29 arası yaş gruplarıdır. 15-24 yaş grubunun işsizlik oranı 2003 yılında %20, 2018 yılında da %19,88'dir. Nüfusun 2003-2018 yılları için yıllık ortalama 80 milyon olduğu varsayıldığında her dört gençten birinin işsiz olduğu görülmektedir. En düşük işsizlik oranının olduğu yaş grubu ise 50-54

ve 55-59 yaş grubudur. Bu gösterge genç nüfusun işgücü piyasasına girişinin arttırılması ve kolaylaştırılmasına yönelik politikalar üretilmesi gerektiğini göstermektedir.

II.13. Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Gelişimi

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye’de savaşın etkisiyle sermaye birikimi ve altyapı yetersiz olduğu için ticaret dışı bağımlı olarak gelişmiştir. 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlarla Türkiye’de liberal dış ticaret politikalarının benimseneceği ifade edilmiştir. Daha sonra 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın etkisiyle 1930’lu yıllarda dış ticarete sıkı denetimler uygulanmıştır. Bu sayede 1930-1937 yıllarında dış ticaret sürekli olarak fazla vermiştir. 1940’lı yıllarda ise II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle küresel düzeyde dış ticarete daralmalar yaşanmıştır. Türkiye’de ithalatın kısıtlanması yoluyla ticaret fazlası verilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de 1960 ve 1970’li yıllara gelindiğinde ithal ikamesi ticaret politikaları uygulanmıştır. 1970’li yılların başında yaşanan krizden ve arz şoklarından Türkiye’nin dış ticareti olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013:61-65). Bu dönemde kriz nedeniyle yaşanan döviz sıkıntısını aşmak için Türkiye 24 Ocak 1980’de ithal ikame ticaret politikası uygulamasını bırakılarak dışa dönük bir ticaret politikası benimsemiştir. Bu dönemden sonra Türkiye’nin dış ticaret hacminde önemli artışlar olmuştur. Ayrıca Türkiye’de ekonomik kriz yıllarında (1994 ve 2001) dış ticaret açıklarının azaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum kriz sebebiyle ithalatın azalması şeklinde ifade edilebilir (Utkulu ve diğ., 2008:9). Çünkü ekonomik krizler atlatıldıktan sonra dış ticaret açığı yeniden artmıştır. Bu çalışma kapsamında ele alınan 2003-2018 yılları incelendiğinde 2009 yılı krizinde toplam dış ticaretin azaldığı görülmektedir. Ayrıca 2009 krizinde ithalattaki azalış ihracattaki azalıştan daha fazla olarak gerçekleşmiştir.

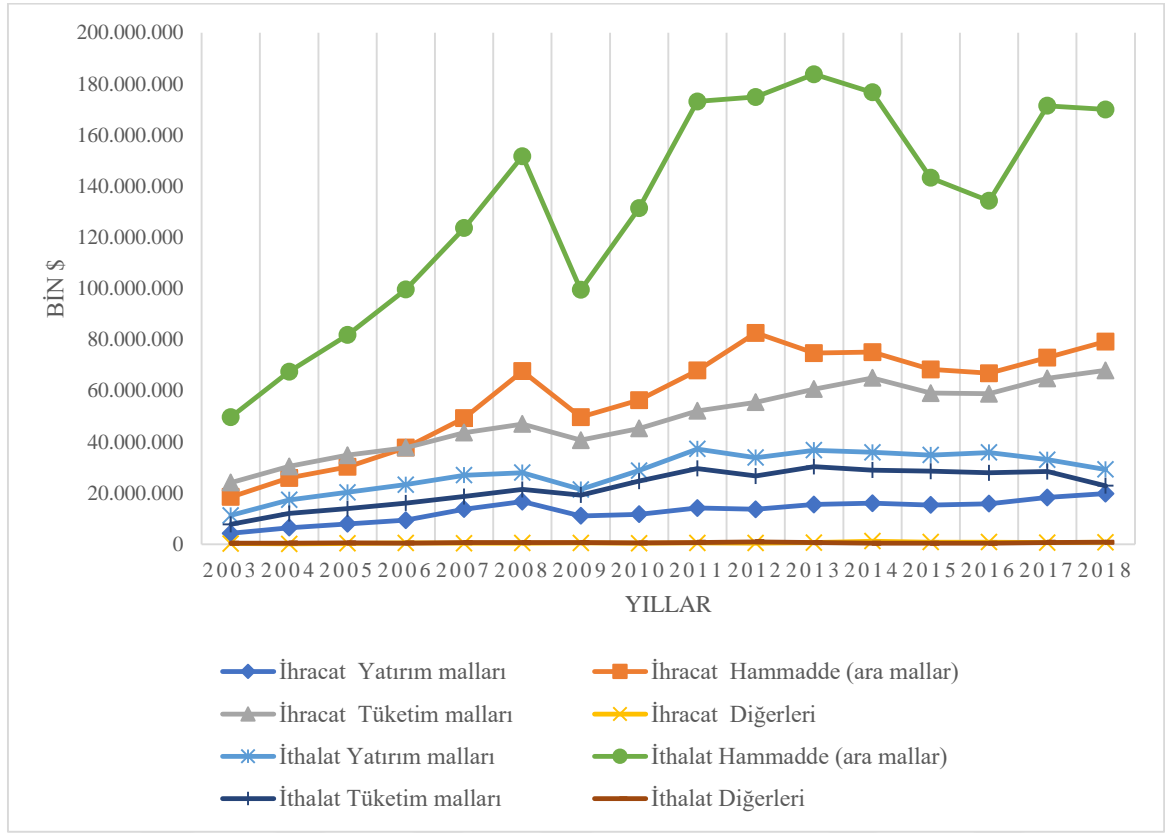
Şekil 7: 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret (İhracat ve İthalat)

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 7’de 2003-2018 yılları arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde ihracat ve ithalatta yaşanan artışlarla dış ticaret hacminin sürekli arttığı görülmektedir. Ancak sürekli olarak dış ticaret açığı verilmektedir. 2009 yılında yaşana krizin etkisiyle ithalat ve ihracat azalmıştır. Ancak 2008 yılına göre, 2009’da ithalatta yaşanan azalış ihracattaki azalıştan fazla olmuştur.

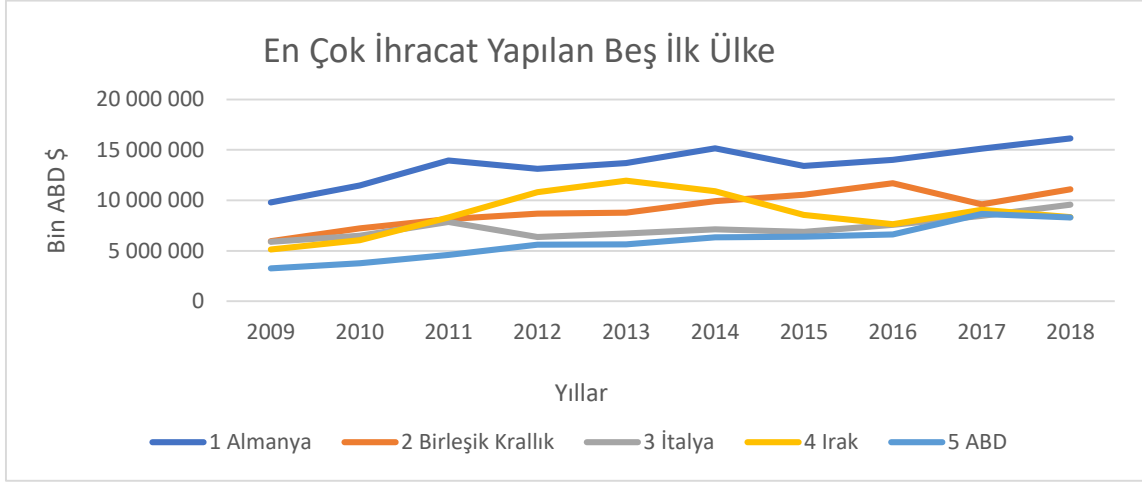
Şekil 8: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat-İthalat

Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 8, 2003-2018 yılları için BEC- Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflandırmasına dayanarak hazırlanmıştır. Sınıflandırmaya göre bakıldığında hammadde-aramalı ithalatının en fazla payı aldığı görülmektedir. Ayrıca ilk üç mal grubu dikkate alındığında (yatırım, hammadde ve tüketim malları) sadece tüketim malları ihracatının ele alınan üç yılda ithalattan fazla olduğu görülmektedir. Diğer mal grupları kendi içinde sürekli dış ticaret açığı vermiştir.

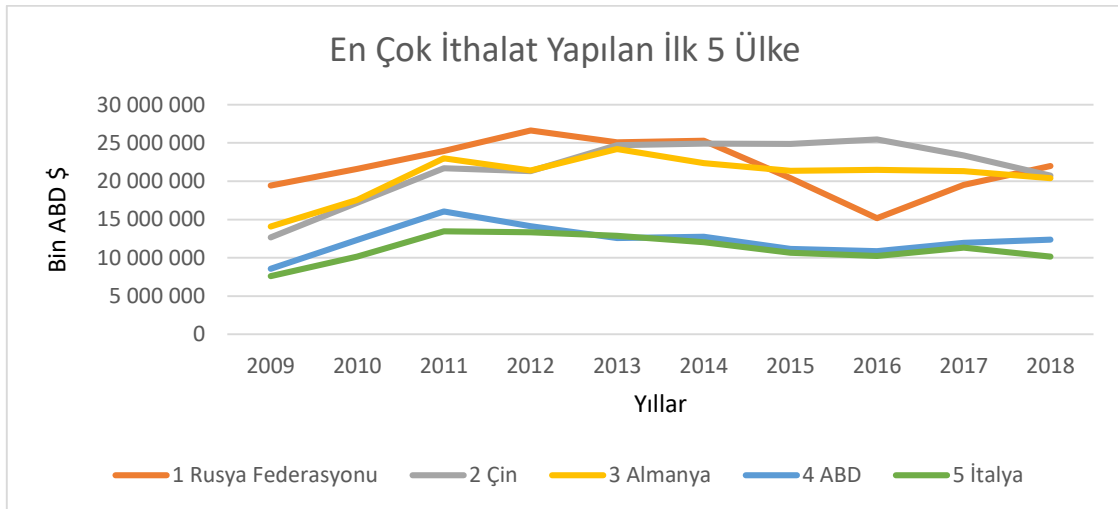
Şekil 9: En Çok İhracat Yapılan İlk Beş Ülke

Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 9, incelendiğinde son 10 yılda Türkiye'nin en çok Almanya ile ihracat yaptığı görülmektedir. 2009'da Almanya'ya 9.793.006 bin ABD doları olarak gerçekleşen ihracat 2018'de 16.136.962 bin ABD dolarına yükselmiştir.

Şekil 10: En Çok İthalat Yapılan İlk Beş Ülke

Kaynak: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

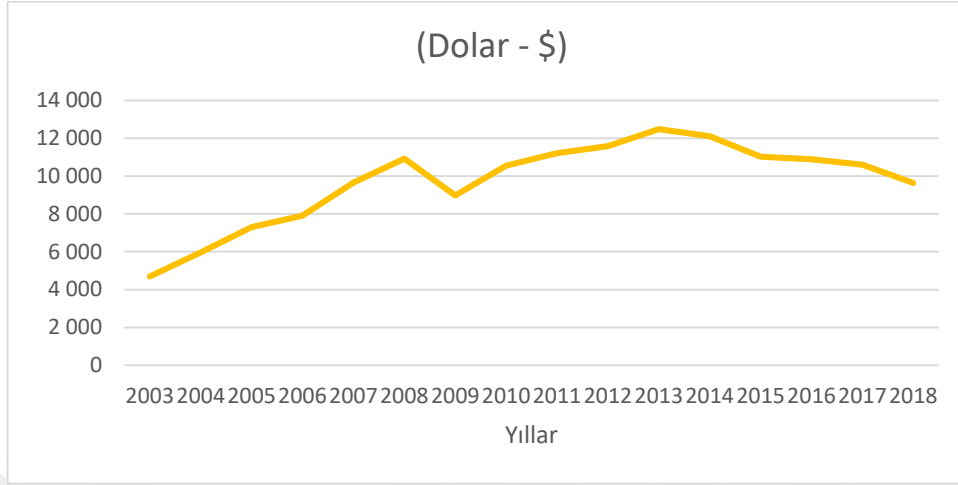
Şekil 10'da gösterildiği üzere Türkiye son on yılda en fazla Rusya, Çin ve Almanya ile ithalat yapmıştır. İhracat ve ithalat beraber değerlendirildiğinde Türkiye'nin Almanya ile yaptığı dış ticarete hem ihracat hem de ithalat rakamları yüksektir. Yine benzer şekilde ABD ile hem ihracat hem de ithalatı yüksek miktarlarda gerçekleştirmiştir.

II.14. Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Gelişimi

Ülkelerin üzerinde en fazla durduğu makroekonomik konulardan biri büyümenin nasıl arttırılacağıdır. Ekonomik büyümenin arttırılması için farklı yöntemlerden yararlanılsa da dış ticaretin büyümeye sağladığı katkı bilinen bir olgudur. Daha önce üretilmeyen malların üretilmesi, mevcut malların üretiminin arttırılarak uluslararası pazara girişinin sağlanması büyümeyi doğrudan arttırmaktadır. Bir ekonomideki mal ve hizmetlerin üretimini arttırmanın en önemli yollarında biri mal ve hizmetleri ihraç etmektir. Ayrıca dış ticaret sadece ihracat ile değil, ithalat aracılığı ile de üretim artışına katkıda bulunmaktadır. Yeni teknolojilerin, bilgilerin ülkeye girişini ve yayılmasını ithalat yoluyla sağlayarak üretimde verimliliğin arttırılması sağlanmaktadır (Şimşek, 2003:43-44).

Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de büyümeyi gösteren ve çalışma da değişken olarak kullanılan GSYİH'ya ilişkin şekillere ve bilgilere aşağıda yer verilecektir.

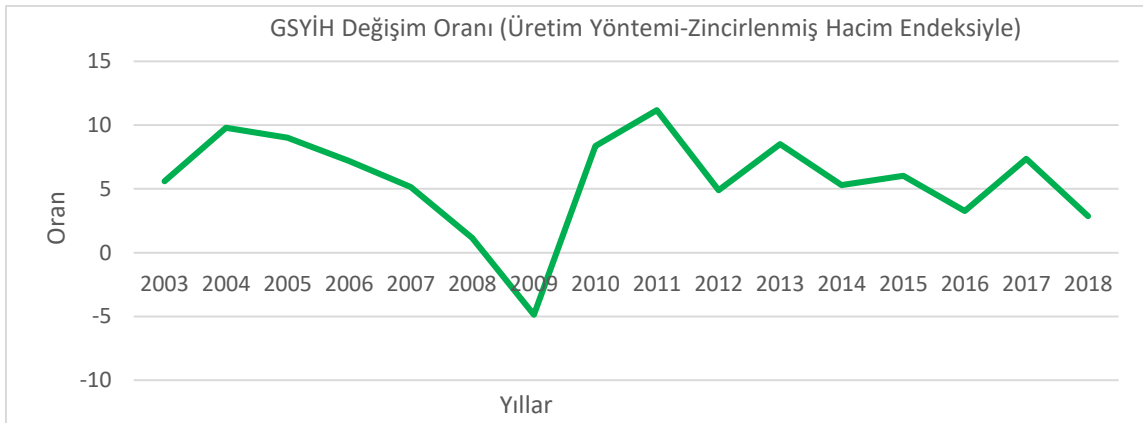
Şekil 11: Türkiye’de Kişi Başına GSYİH

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 11’de Türkiye’de kişi başına GSYİH dolar bazında gösterilmiştir. 2003 yılında 4.698\$ olarak gerçekleşen kişi başına GSYİH, 2009 yılında 8.980\$, 2018 yılında ise 9.632\$ olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 12: Üretim Yöntemiyle GSYİH Değişim Oranı

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 12’de 2003-2018 yılları itibariyle GSYİH değişim oranı gösterilmiştir. GSYİH değişim oranı 2003 yılından 2004 yılına kadar 5,6 oranında artarken, 2004 yılından 2009 yılına kadar azalmış ancak pozitif seyretmiştir. Küresel ölçekte yaşanan ekonomik ve finansal krizin etkisiyle 2009 yılında büyüme kesintiye uğramıştır. 2009 yılında -4,88 olarak gerçekleşmiştir. Küresel kriz sonrasında dünya ekonomisi yavaş büyüme eğilimi gösterirken, Türkiye’de de izlenen mali ve sosyal politikalar ile 2011 yılında % 11,1 ile kriz sonrası dönemin en yüksek düzeyine ulaşılmıştır. Krizin etkisinden sonra 2011 yılından başlayarak 2018 yılına kadar azalıp artan dalgalı bir seyir izlemiştir. 2018 yılında ise 2,88 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Sektörlerin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları (2009=100)

Yıllar	Tarım	İnşaat	Sanayi	Hizmet	Diğer Faaliyetler *	Sektörler Toplamı	Vergi ve Sübvansiyonlar	Toplam
2003	9,9	4,6	20,2	24,1	28,8	87,6	12,4	100,0
2004	9,4	5,3	19,8	24,3	28,5	87,4	12,6	100,0
2005	9,3	5,6	19,7	23,8	28,9	87,3	12,7	100,0
2006	8,2	6,3	19,8	24,0	29,2	87,5	12,5	100,0
2007	7,5	6,8	19,7	23,7	30,9	88,6	11,4	100,0
2008	7,5	6,8	19,4	23,8	31,5	89,0	11,0	100,0
2009	8,1	5,6	18,4	21,8	35,2	89,2	10,8	100,0
2010	9,0	6,1	18,5	21,2	33,1	87,9	12,1	100,0
2011	8,2	7,2	19,8	21,5	31,3	88,0	12,0	100,0
2012	7,8	7,5	19,3	22,0	31,7	88,3	11,7	100,0
2013	6,7	8,1	19,6	21,8	31,4	87,6	12,4	100,0
2014	6,6	8,1	20,1	22,3	31,4	88,4	11,6	100,0
2015	6,9	8,2	19,8	22,2	31,1	88,1	11,9	100,0
2016	6,2	8,6	19,6	21,5	32,3	88,1	11,9	100,0
2017	6,1	8,6	20,6	22,2	31,1	88,6	11,4	100,0

* Bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri, kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, diğer hizmet faaliyetlerini içermektedir.

Kaynak: TÜİK’ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 5’te iktisadi faaliyet kollarına göre sektörlerin GSYİH içindeki payları gösterilmiştir. Tarımın payı 2017’de önceki yıllara göre azalarak %6,1 olmuştur. Sanayi sektörünün payı ise çok büyük değişiklikler geçirmemiştir. 2003’te payı %20,3 iken 2017’de %20,6 olarak gerçekleşmiştir.

II.15.Türkiye’de İhracata Yönelik Sanayileşme

Ekonomik büyüme, küreselleşen dünyada ve değişen ekonomik konjonktürlerde makroekonomik tartışmaların başında bulunmaktadır. Artan küreselleşme ve rekabet ile birlikte firmalar, var olan pazar payını korumak ve arttırmak amacıyla yeni alanlara yönelmektedirler. Uluslararası ticaret giderek imalat sanayi ürünlerinde yoğunlaşmakta ve özellikle yüksek teknoloji malların üretimine doğru bir eğilim içerisine girmektedir. İmalat sanayi ürünlerinde gelişmekte olan ülkeler için negatif dış ticaret hadleri geçerli olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayi ürünleri dış ticaret hadlerinde yaşanan bozulma özellikle emek yoğun ürünlerde geçerlidir. İleri teknoloji ve beşeri sermaye yoğun ürünlerle kıyaslandığında emek yoğun malların ihracı bu ülkelerde daha güçlüdür. Gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinin ihracat yapılarının imalat sanayi ürünlerine dönük olması bu ülkelerin kendi aralarındaki bazı imalat sanayi malları için giderek şiddetlenen ve kar marjlarını azaltan bir uluslararası rekabeti oluşturmaktadır (Doğanlar, Bal ve Özmen, 2003:91).

Ekonomik büyümeye ülkelerin sahip olduğu işgücü, sermaye, doğal kaynaklar, üretimde meydana gelen değişiklikler etki edebilmektedir. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediğimizde temelleri Merkantilizme kadar dayanmaktadır (Telatar, Değer ve Doğanay, 2016:923). Ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel amaçları ise (Koç, Şenel ve Kaya, 2018:6);

- Dış ticaret politikasını ihracatı özendiren bir yapıya dönüştürmek,
- Serbest piyasa ve özel girişime dayalı bir ekonomik yapı kurmak,
- Ülkedeki sanayi yapısını, dış piyasalara ihracat yapan girişimlerden oluşan bir yapıya dönüştürmek,
- Dış ticaretin liberalleşmesini ve böylece dış piyasalara açılmayı sağlamaktır.

İhracat ekonomik büyüme için önemli bir unsur olduğundan Türkiye’de de ithal ikamesi sanayileşme stratejisi 1980’de terk edilerek günümüze kadar ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmıştır (Soyyigit, 2010:135). Sanayileşme, dar anlamda, mal üretiminde makine kullanma veya milli gelir içinde sanayi kesiminin payının belirli bir orana erişmesini ifade etmektedir. Geniş anlamda sanayileşme ise üretim kalitesinin yükseltilmesi, yeni üretim tekniklerinin üretime adapte edilmesi, üretimin azalan maliyetle gerçekleştirilmesi ve ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal alanlarda uğradığı değişiklikler olarak ifade edilebilir (Arısoy, 2005:45).

Türkiye’de dış ticarete miktar kısıtlamaları kaldırılarak ve gümrük vergileri çok büyük ölçüde düşürülerek dış ticaret liberasyonu yolunda 1980’li yıllarda önemli bir mesafe alındıktan sonra Ağustos 1989’da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve bu kapsamda 1980 yılı başlarından itibaren doğrudan yabancı sermaye akımları üzerindeki kısıtların kaldırılması yatırımlara yönelik önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Fiyat kontrollerinin ve sübvansiyonların kaldırılması, dış ticarete ve iç ve dış finans piyasalarında sağlanan serbestlik, faiz oranları ve döviz kuru üzerindeki denetimin büyük ölçüde azaltılması, kamu yatırımlarının hızla düşmesi ve kamu işletmelerinin ve bankalarının özellikle 1990 sonrası dönemde özelleştirilmesi sürecinin hız kazanması,

sanayi kuruluşlarının yabancılara satılması ve bu yolla sanayi üretim ve yatırımlarında devletin yerini yerli ve yabancı özel sermayeye bırakması bu sürecin en temel halkalarını oluşturmuştur (Şenses ve Taymaz, 2003:1-2). Sabit sermaye yatırımlarının 1980 sonrası kamu ve özel kesim arasındaki dağılımına daha yakından bakıldığında ise kendiliğinden oluşan bir iş bölümü ortaya çıkmaktadır. Ekonomide daima özel sektör yatırımlarını teşvik edici bir role sahip olan kamu yatırımlarının 1980 sonrasında daha önceki yılların aksine, özellikle alt yapı, enerji ve inşaat sektörü olmak üzere imalat sanayinin dışına kayması sanayi yatırımlarının karlılığını daha da azaltırken, artan enflasyon ve istikrarsız enflasyon ortamının yarattığı belirsizlikle birlikte bozulan nispi fiyat yapısı sonucunda üretici olmayan sektörlerde karlılık nispi olarak artmıştır (Arısoy, 2005:51).

Türkiye'nin sanayileşmesi ve ekonomik gelişmesi açısından en önemli sorunlardan birisi ekonomide yapısal dönüşümün tam olarak gerçekleştirilememiş olmasıdır. Türkiye'de 1960 ve 1970'li yıllarda, sanayi yapısının dönüştürülmesinde kısmen başarı sağlanmış olsa da emek-yoğun sektörlerin imalat sanayii istihdamındaki payı 1963 yılında % 40'dan 1977'de % 28'e düşmüş, buna karşılık uzmanlaşmış sanayilerin payı aynı dönemde % 20'den % 35'e çıkmıştır. 1980 sonrası dönemde ise, emek yoğun sektörlerin düşük ücret temelinde ihracata yönelmesi ile birlikte, emek-yoğun sektörlerin istihdam payı 1990'lı yılların sonlarında tekrar % 40'lara ulaşmıştır. Türkiye'de tarım kesimi toplam istihdam içinde hâlâ çok önemli paya sahiptir. İmalat sanayii içinde doğal kaynak ve emek yoğun sektörler büyük bir orana sahip olup 2000 yılında toplam istihdamın sırasıyla, % 27 ve % 40'ını oluşturmuştur (Şenses ve Taymaz, 2003:11). 2005 yılında tarımın toplam istihdam içerisindeki payı %25,5 iken, 2018 yılında da %18,4 olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması'nda sanayi sektörü; imalat sanayi, madencilik, elektrik, su ve inşaat sektörlerinin katılımıyla tanımlanmaktadır. Gıda, içki,

tütün, giyim, mobilya, kâğıt ürünleri, orman ürünleri, kimya, plastik, metal ana sanayi, makine ve teçhizat, dokuma, ulaşım aracı gibi sanayi sektörleri imalat sanayi içerisinde bulunmaktadır. İmalat sanayi, sanayi sektörü içerisinde en önemli ve dinamik yapıdaki alt sektördür. İmalat sanayi, neredeyse tüm ülkelerde hem üretim değeri hem de istihdam hacmi bakımından en büyük paya sahip sektördür (Koç, Şenel ve Kaya, 2018:2). 2016 yılında % 77,4 seviyesinde olan imalat sanayi kapasite kullanım oranı, 2017 yılında 1,1 puanlık artışla % 78,5 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında imalat sanayi alt sektörlerinde en yüksek kapasite kullanımı % 86,3 ile motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı sektöründe gerçekleşirken, onu sırasıyla % 84,6 ile kağıt ve kağıt ürünleri imalatı ve % 83,6 ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sektörleri takip etmiştir (TOBB, 2017). Türkiye’de 2018 yılında mevsimsellikten arındırılmış imalat sanayi kapasite kullanım oranı ise % 76,97’dir. Ekonominin sanayi kesiminde meydana gelen gelişmelerin ve uygulanan politikaların kısa dönemde olumlu ya da olumsuz etkilerini ölçebilmek adına hesaplanan sanayi üretim endeksi ise 2018 yılı 114.00’tür.

Günümüze gelindiğinde sanayileşme, teknolojik gelişme temelinde tanımlanmakta ve teknolojinin gelişmesi toplumsal ilerlemenin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Teknoloji yoğunluğu bazında Türkiye İstatistik Kurumu geçici dış ticaret verilerine göre; Aralık 2018’de imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı %92,9’dur. Yüksek ve ileri teknoloji sanayisi; havacılık ve uzay sanayi, büro makinaları, elektronik haberleşme ve ilaç sanayi kapsamaktadır. Aralık 2018’de yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %4,3, orta yüksek teknoloji ürünlerin payı ise %36,4’tür. İmalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı %73,8’dir. Aralık ayında yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı

%16,5, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %44,3'tür (TÜİK, 2018). Mayıs 2019 verilerine göre ise, imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı %94,8'dir. Yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %3,4'tür. İmalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı %75,2'dir. Mayıs ayında yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı %15'tir (TÜİK, 2019). Bir önceki yılın son ayı ile kıyaslandığında mayıs ayında ileri teknoloji ürünlerinin hem ihracatının hem de ithalatının azaldığı görülmektedir.

Türkiye'nin teknoloji düzeyi yüksek ürünlerin üreticisi ve ihracatçısı olması, daha yüksek büyüme için önemlidir. Bu nedenle Türkiye'de izlenen sanayi ve teşvik politikalarının, orta ve yüksek teknoloji ürün üretimine öncelik verecek şekilde yönlendirilmesinde yarar vardır (Telatar, Değer ve Doğanay, 2016:933).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. DIŞ TİCARET, BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

III.1.Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Dış ticaretin ülkelerin ekonomik kalkınma aşamalarında önemli bir role sahip olduğu varsayılmaktadır. Örneğin, ihracat düzeyinin artması teknik bilgi düzeyinin yayılmasına yol açmaktadır. İthalatın da ihracat sektörü için gerekli olan ara ve sermaye mallarının teminini sağlayarak ekonomik performansa katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Özcan ve Özçelebi, 2013:2).

Ülkelerin iktisadi kalkınması sürecinde, dış ticaret çok önemlidir. Çünkü iç dinamikleri harekete geçiren ülkeler arasındaki dış ticarettir. Dış ticaret olmadan kalkınma gerçekleştirilemeyebilir. Dış ticaretin gerçekleşmesini sağlayan sektörler tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Özellikle sanayi sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin artırılması iktisadi büyümenin sağlanması için çok önemlidir (Şerefli, 2016:137).

Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile yapılacak ticaretten elde etmek istedikleri yüksek gelire ulaşmaları için bu ülkeler ile rekabet edebilme konumuna gelebilmeleri, çok sayıda koşulun sağlanması ile mümkündür. Gelişmekte olan ülkeler belirledikleri milli ve yerli stratejiler ile dış ticarete rekabet edebilir bir konum yakalayabilirler. Bu stratejiler genel olarak ihracata dayalı sanayileşme ve ithal ikamesi olarak iki başlık altında incelenmektedir (Erdoğan, 2006:22).

İhracata dayalı büyüme hipotezinde, gelirin bir parçası olmasının ve çarpan etkisinin yanı sıra ihracatın dolaylı yollardan ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir. İhracat artışı sonucunda kaynaklar etkin olmayan ticaret dışı sektörlerden

ihracat sektörüne kaydırılacak, kaynakların etkin kullanımı verimlilik artışlarına ve iktisadi büyümeye yol açacaktır. İhracat artışı uluslararası rekabet yoluyla baskı yaratarak yeni teknolojilerin takip edilmesine, araştırma ve geliştirme, daha etkin yönetim tekniklerinin ve girişimcilik faaliyetlerinin yoğunlaşmasına, yaparak öğrenme ve becerinin geliştirilmesine yol açarak verimliliği çoğaltacak ve büyüme artacaktır (Taştan, 2010:88).

İthalata dayalı büyüme hipotezine göre ise üretim sürecinde kullanılan ithal girdiler teknolojik ilerlemeye yol açmakta, ithalatın artması yurt içinde elde edilemeyen hammaddenin ve ara malların sağlanmasını kolaylaştırmakta ve üretimi desteklemektedir. Dahası dış ticaretle birlikte ortaya çıkan rekabetin, AR-GE harcamalarını arttırarak kalite ve verimi arttırdığı düşünülmektedir (Aytaç ve Akduğan, 2012:57).

III.2.Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Taraması

Aktaş (2009), yılındaki çalışmasında ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1996-2006 yılları verilerini kullanarak hata düzeltme ve eş bütünleşme testleriyle incelemiştir. Çalışmasının sonucunda değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi bulmuştur. Ayrıca uzun dönemde ihracattan ithalata, büyümeden ihracata, ithalattan ihracata ve büyümeden ithalata doğru nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Alagöz ve Topallı (2015), yılında ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 1976-2014 dönemi için dinamik SUR yöntemi, panel nedensellik ve panel eş bütünleşme analizini Güney Afrika, Hindistan, Brezilya, Filipinler, Singapur, Güney Kore, Meksika, Türkiye, Tayland, Arjantin ve Yunanistan ülkeleri için gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme-ithalat ile ekonomik büyüme-ihracat arasında çift yönlü nedensellik bulmuşlardır.

Al-Yousif (1997), yılında Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'a ait 1973-1993 yılları ihracat ve ekonomik büyüme verileri ile gerçekleştirdiği çalışmasında iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Awokuse (2003), yılında Kanada ekonomisi için 1961-2004 yılları verilerini kullanarak VECM ve Toda Yamamoto yöntemiyle ihracata dayalı büyümenin geçerliliğini araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda reel ihracattan reel GSYİH'ya tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Aytaç ve Akduğan (2012), yılında Türkiye için 2001-2011 üçer aylık verileri ile gerçekleştirdiği çalışmalarında, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi GSYİH, ithalat ve ihracat değişkenlerini kullanarak Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur.

Balassa (1983), 43 gelişmekte olan ülkenin 1973-1979 yılları arasındaki verileri ile gerçekleştirdiği çalışmasında, ülkeler arası ekonomik büyüme oranlarındaki farklılıkların yatırım oranlarındaki farklılıklardan ve işgücünün büyüme oranlarından etkilendiğini tespit etmiştir.

Bilgin ve Şahbaz (2009), yılında 1987-2007 aylık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini incelemişlerdir. Dış ticaret hadleri, ihracat, ithalat ve sanayi üretim endeksi değişkenlerini kullandıkları çalışmalarında VECM, Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto tarafından ortaya atılan dönüştürülmüş Wald testini uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ihracattan sanayi

üretim endeksine doğru tek yönlü nedenselliğin yanı sıra, ihracat ve dış ticaret hadleri arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuşlardır.

Demirhan (2005), yılında 1990-2004 yılları verileri ile Türkiye’de büyüme ve ticaret arasındaki ilişkiyi ECM, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmasının sonucunda büyüme, ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Demir ve diğ. (2005), yılındaki çalışmalarında büyüme, beşeri sermaye ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. FIML metodu ve Granger Nedensellik analizi ile kısa dönemli ilişkiyi, eş bütünleşme testi ile uzun dönemli ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında büyüme ve dış ticaret arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Ayrıca gelirden beşeri sermaye ve dış ticaret hacmine nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Dodaro (1993), yılında gerçekleştirdiği çalışmasında 87 ülkeye ait 1967-1986 yılları verilerini kullanarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmasının sonucunda Türkiye için büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Egeli ve Sağlam (2015), yılında ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Türkiye’nin 1999-2003 yıllarını kapsayan verileri ile eş bütünleşme ve Granger Nedensellik analizini kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda kısa dönemde değişkenler arasında çift yönlü, uzun dönemde ise ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuşlardır.

Ekanayake (1999), 1960-1997 yılları arasında yıllık verileri kullanarak, sekiz gelişmekte olan Asya ülkesinde ihracat büyümesi ve ekonomik büyüme arasındaki

nedensel ilişkiyi analiz etmek için eş bütünleşme ve hata düzeltme modellerini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda Hindistan, Endonezya, Kore, Pakistan, Filipinler, Sri Lanka ve Tayland'da ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulmuştur.

El-Sakka ve Al-Mutairi (2000), Arap ülkelerinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-1999 dönemi yıllık verilerini kullanarak incelemiştir. Arap ülkelerinde ihracat ile GSYİH arasındaki nedensel ilişki hakkında farklı sonuçlar bulmuşlardır. Kuveyt, Libya, Katar, Sudan ve Tunus gibi ülkelerde ihracat ve büyüme arasında ilişki bulunamamıştır. Cezayir, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Moritanya ve Umman gibi ülkelerde ihracat ve büyüme arasında iki yönlü ilişki bulunmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri'nde büyüme ihracata neden olmaktadırken, Irak, Fas, Suudi Arabistan ve Suriye gibi ülkelerde ihracat büyümeye neden olmaktadır sonucuna ulaşılmıştır.

Henriques ve Sadorsky (1996), yılında yaptıkları çalışmalarında, Kanada ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezini VAR modeli ve Granger Nedensellik analizi yardımıyla ihracat ve büyüme değişkenlerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda değişkenler arasında uzun dönem sabit bir ilişki olduğunu görmüşlerdir.

Hererias ve Orts (2010), yılında Johansen eşbütünleşme ve ECM ile Çin ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini 1964-2004 yılları verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda ihracata dayalı bir büyüme hipotezinin Çin ekonomisinde geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kwan ve Kwok (1995), yılında 1952-1985 yılı verilerini kullanarak ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ihracattaki

artışın, cari yatırım-çıkıtı oranını ve mevcut işgücü büyümesini pozitif etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Lawrence ve Weinstein (1999), yılında Japonya ve Kore için 1964-1973 yılları verilerinin kullanarak regresyon analizi yardımıyla ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, Japonya’da düşük tarifelerin ve yüksek ithalat hacminin büyümeyle daha olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kore’ye ilişkin kanıtlarda da, ithalat ve tarifelerin benzer etkiler getirdiğini ve ihracatın verimliliği artırdığına dair kanıtlar olmadığını bulmuşlardır.

Marin (1992), yılında Almanya, Birleşik Krallıklar, Birleşmiş Milletler ve Japonya için 1960-1987 yılları verilerini kullanarak eşbütünleşme ve Granger nedensellik analiziyle ihracat ile üretim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasının sonucunda ihracat ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Özcan ve Özçelebi, (2013) yılındaki çalışmalarında ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığını 2005-2011 yılları verilerini kullanarak Johansen eşbütünleşme analizi yardımıyla araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği için anlamlı bulgular elde etmişlerdir.

Pomponio (1996), 66 ülkeyi ve 1965-1985 yıllarını kapsayan çalışmasında VAR modeli ile Granger nedensellik analizini uygulamıştır. Çalışmasının sonucunda, iki değişkenli nedensellik testinde ihracatın üretim artışına yol açtığı hipotezini destekleyen güçlü kanıtlar bulamamıştır. Yatırım değişkenini eklediği üç değişkenli nedensellik analizi sonucunda ise, yatırım ve ihracatın büyümeyle arttırdığına dair karma sonuçlar elde etmiştir.

Ram (1985), yılında 73 az gelişmiş ülke için 1960-1970 ve 1970-1977 yılları verilerinin kullanarak ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini kesit veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmasının sonucunda ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Reizman ve diğ. (1995), 126 ülke için 1950-1990 yılları verilerini kapsayan ve Granger Nedensellik analizini kullandıkları çalışmalarında, Pasifik kıyıları ülkeleri için ihracat artışı ile üretim artışı arasındaki ilişkinin, ithalatın yanı sıra beşeri sermaye ve yatırım koşullarına uygun hale getirildiğinde daha açık olduğunu bulmuşlardır. 126 ülkenin 30'unda ihracat artışından gelir artışına nedensel bir ilişki bulunurken, 25 ülkede tam tersi bir ilişkinin olduğunu ve 126 ülkeden 65'inde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu bulmuşlardır.

Shan ve Sun, (1998), yılında ihracata dayalı büyüme hipotezini, vektör otoregresyon (VAR) modeli ile Avustralya için 1978–1996 üçer aylık zaman serisi verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, Avustralya'da ihracata dayalı büyüme hipotezi hakkında bir kanıt bulunamamıştır. Fakat daha uzun bir gecikme uzunluğu alındığında üretim büyümesinden ihracat artışına doğru tek yönlü bir Granger nedensellik bulunmuştur.

Ullah ve diğ.(2009), yılında Pakistan, Hindistan, Sri-Lanka ve Nepal ekonomisinde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yardımıyla 1970-2008 yılları verileriyle incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda ihracatın ve yatırımın, tüm ülkeler için ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yiğidim ve Köse (1997), yılındaki çalışmalarında Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini 1980-1996 yılları verilerini kullanarak araştırmışlardır. Yatırım, GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenleri ile Granger Nedensellik analizini kullandıkları çalışmalarının sonucunda ekonomik büyümeyi ithalatın daha fazla etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

II.3.Dış Ticaret ve İstihdam Arasındaki İlişki

İktisadi büyüme ve gelişmenin ana unsuru olarak öne çıkan nüfus, Eski Yunan filozof ve din adamlarından günümüz iktisatçı ve yazarlarına kadar değişik dönemlerde incelenmiş ve üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır (Güneş, 2009:127). Küreselleşen dünyada artan nüfus için istihdam yaratma ve işsizliği azaltma olgularının dünya ekonomilerindeki öneminin günden güne artması, dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin araştırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle literatürde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini araştıran çok sayıda araştırma bulunmaktadır. İktisat tarihinde dış ticaret ve istihdam üzerine yapılan pek çok çalışmanın sonucunda artan dış ticaretin, vasıfsız emek yoğun ürünlerin nispi fiyatlarının düşmesine, vasıflı ve vasıfsız işçi ücretlerindeki eşitsizliğin artmasına neden olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca vasıflı işçilerin çalıştığı sektörlerde istihdamın artmasına ancak vasıfsız işçilerin çalıştığı sektörlerde ise istihdamın azalmasına yol açtığını gösterilmiştir (Polat, Uslu ve Aydemir, 2011:161-162).

Dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişkinin teorik temelini yüksek ölçüde Heckscher-Ohlin teorisi oluşturmaktadır. Bu teoriye göre ülkeler arasında dış ticaret, belirli varsayımlar altında ülkeler arasındaki faktör yoğunlukları aracılığı ile belirlenmektedir. Emegın bol olduğu ülkeler emek yoğun malları üretip bu malları ihraç etmekte iken,

sermayenin bol olduğu ülkeler ise sermaye yoğun malları üretip bu malları ihraç etmektedirler. Bu şekilde ülkeler dış ticaret kazançları artırmaktadırlar. Artan dış ticaret kazançlarının istihdam üzerindeki etkisi, emek yoğun malları ihraç eden ülkelerde emek kullanımının artması, sermaye yoğun malları ihraç eden ülkelerde ise sermaye kullanımının artması şeklinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı Heckscher-Ohlin teorisine göre, ihracat ile istihdamın artırılması mümkün olabilmektedir (Karaçor ve Saraç, 2011:185-186).

Dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik sınırlı sayıda çalışmalardan biri de Wassily Leontief tarafından 1947 yılı verileriyle girdi-çıkıtı modeli kullanılarak ABD ekonomisi yaptığı çalışmadır. Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan paradoksal durum yani sermaye zengini olan ABD'nin emek yoğun malları ihraç etmesi gerektiği düşüncesi, Heckscher-Ohlin teorisinde kabul edilen geçerliliğin tartışılmasına konu olmuştur. Daha sonraki dönemlerde başka ülkeler üzerine yapılan ve değişik sonuçlar ortaya koyan çalışmalar da yapılmıştır. Ancak uygulamalı çalışmalar teorinin dış ticaretin gerçek nedenini açıklayan ilk teori olması gerçeğini ortadan kaldıramamış, dahası yeni uluslararası ticaret teorilerinin de temelini oluşturmuştur (Ayaş ve Ceştepe, 2010:261-262).

III.4.Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi Literatür Taraması

Ayaş ve Ceştepe (2010), 1998 ve 2002 yıllarına ait girdi-çıkıtı tablolarını kullandıkları ve dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, faktör yoğunluğu modelini kullanışlardır. Çalışmalarının sonucunda dış ticaretteki değişmelerin istihdam üzerindeki etkisinin sektörden sektöre değiştiğini, bazı sektörlerde istihdamı azaltırken bazılarında istihdamı arttırdığını, sonuç olarak net istihdamı ise arttığını ortaya koymuşlardır.

Currie ve Harrison (1997), yılında yaptıkları çalışmalarında 1984-1990 yılları arasında ticari düzenlemelerin istihdam ve ücretler üzerindeki etkisini Fas için Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucuna göre tarife koruması uygulayan sektörlerde tarifelerdeki 21 puanlık azalma, istihdamda % 3,5 düşüş yaratmıştır. İhracatçı firmalar için tarife korumasında 24 puanlık bir düşüş, istihdamda yaklaşık % 6'lık bir düşüş oluşturmuştur.

Erlat (2000), yılındaki çalışmasında Türkiye'de ihracat ve ithalatın imalat istihdamı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmasının sonucunda 1980 sonrası dönemde dış ticaretin istihdam üzerinde önemli bir rolü olduğunu bulmuştur.

Ernst (2005), 1990'larda kriz yaşayan Latin Amerika ülkeleri Brezilya, Meksika ve Arjantin için gerçekleştirdiği çalışmasında ticaretin istihdam üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında ekonomik açılmanın, ihracat dinamizmine yol açmadığı ve istihdam üzerinde olumsuz bir etkiye yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Eygü (2018), yılındaki çalışmasında 1990-2017 yılları yıllık verileri ile Türkiye'de dış ticaret ve enflasyonun işsizlik oranı üzerindeki etkisini çoklu regresyon analizi yardımıyla araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda enflasyon ve dış ticaret ile işsizlik oranı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Gibson (2010), ticaretin istihdama etkisini 1994-1999 yılları verileri ile Arjantin için incelemiştir. 22 sanayi sektörünü dâhil ettiği çalışmasında ithalatın tüm sektörlerde istihdamı azalttığı, ihracat artışının da 20 ürüne ait sektörde istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Gözcör ve Pişkin (2011), yılındaki çalışmalarında 2004-2009 yıllık verilerini kullanarak TÜİK tarafından Düzey 2 şeklinde belirlenen 26 bölge için işsizlik oranı ile dış ticaretten aldıkları pay arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Genelleştirilmiş momentler ve sabit etkili panel veri yöntemleri kullandıkları çalışmalarının sonucunda bölgelerin dış ticaretten aldığı pay arttığında işsizlik oranının azaldığı görülmüştür.

Greenaway ve diğ. (1999), Birleşik Krallık'taki 167 imalat sanayisinden oluşan bir örneklem için ticaretin sanayi düzeyinde istihdam üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Panel veri analizi ile 1979-1991 arasındaki yılları verilerini kullanarak dinamik emek talep denklemiyle ithalat ve ihracat değişkenlerini ele aldıkları çalışmalarında, ticaret hacmindeki artışın işgücü talebi seviyesinde düşüğe neden olduğunu, dışa açıklığın arttırılmasının, şirket içinde emeğin verimliliği arttırmaya hizmet ettiği ifade etmişlerdir.

Gül ve Kamacı (2012), yılındaki çalışmalarında gelişmiş ülkeleri için 1980-2010 ve gelişmekte olan ülkeler için 1993-2010 yılı verileri ile panel veri analizini kullanarak dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini Pedroni eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, iki gruptaki ülkelerde ithalat ve ihracattan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ha ve Tran (2017), Vietnam için 2010-2015 yılları verilerini kullanarak ve dengesiz panel veri yardımıyla dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişkiyi imalat sanayi için incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda OLS metodu ile dış ticaret ve firma düzeyinde istihdam arasında ilişki bulunmuştur. Sabit etkiler modelinin kullanıldığı çalışmanın diğer kısmında, uluslararası ticaretin düşük istihdam oranına sahip firmaların istihdamı ile negatif bağlantılı olduğunu ancak yüksek istihdam oranına sahip firmaların istihdamı ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur.

Herath (2014), dışa açıklığın Sri Lanka'nın istihdam seviyesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 1990-2012 dönemine ait verileri kullandığı çalışmasında OLS (The Ordinary Least Square Method) regresyon modelini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, ihracat yoğunluğu ile istihdam düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmuş ve ihracat yoğunluğunun Sri Lanka'nın istihdam seviyesini arttırdığını göstermiştir.

Iapadre (2011), İtalya'daki ticaret, istihdam ve ücretler arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasının ilk bölümünde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini 15 sektörü kapsayan ve 1999'dan 2008'e kadar olan dönem için, ikinci bölümünde ticaret ve ücret arasındaki ilişkiyi 1997'den 2003'e kadar olan dönem için incelemiştir. Çalışmasının sonucunda uluslararası ekonomik entegrasyonun, önemli statik ve dinamik faydalar yarattığını ortaya koymuştur.

Jenkins ve Sen (2005), uluslararası ticaretin üretim istihdamı üzerindeki etkilerini Bangladeş, Kenya, Güney Afrika ve Vietnam için karşılaştırmalı olarak 1982-1998 yılları için regresyon sonuçlarıyla incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda uluslararası ticaretin Bangladeş ve Vietnam'da net iş yaratma ile ilişkili ve kadın işçilerin kilit faydalanıcı olduğunu; Kenya'da ve Güney Afrika'da ise istihdamı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kien ve Heo (2009), yılındaki çalışmalarında 1999-2004 yılları verileri ile Vietnam'da ticari serbestlik ile istihdam arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile incelemiştir. Sonuçlar, sanayi üretimindeki artışın işgücü talebini arttırdığını, artan ücret oranının ise istihdam seviyesinde düşüşe yol açtığını göstermektedir. Ampirik gözlemler ihracat artışının işgücü talebini arttırdığını, ithalatın ise Vietnam'ın istihdam seviyesini olumsuz yönde etkilemediğini göstermiştir.

Kim ve Vorasopontaviporn (1989), yılında Tayland için 1975-1981 yılları verilerini kullanarak dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında ihracat artışının ve ithal ikamesinin istihdamı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kiyota (2014), yılındaki çalışmasında Çin, Endonezya, Kore ve Japonya'da ihracatın istihdama etkilerini 1995-2009 dönemi için girdi-çıkıtı verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda, toplam düzeyde, Çin, Japonya ve Kore'de ihracattan dolayı istihdamın arttığını; Çin, Endonezya ve Kore'de endüstriyel bazda makine ile ilgili sektörlerde ihracat yoluyla istihdamın payının arttığını ortaya koymuştur.

Lawrance ve Slaughter (1993), yılındaki çalışmalarında ABD ekonomisi için 1970-1991 yılları verileri ile dış ticaretin istihdam ve ücretler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda ABD ekonomisinde dış ticaretin ücretler ve istihdam üzerindeki etkisinin çok fazla olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Lee ve diğ. (1994), Japonya, ABD, Çin, Malezya, Filipinler, Tayvan, Endonezya, Kore, Singapur, Tayland için 1965-1990 yılları verileriyle ticaretin istihdam üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ele alınan 10 Pasifik ülkesinde ticari serbestleşmenin istihdamı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir ve diğ. (2014), Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri için 1990-2012 yılları arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi yardımıyla dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda dışa açıklığın istihdamı artırıcı etkileri üzerinde durularak çeşitli önermelerde bulunulmuştur.

Polat ve Uslu (2010), yılında 1988-2007 dönemi üçer aylık imalat sanayi verilerini kullandıkları çalışmalarının sonucunda, kısa dönemde ihracat ve ithalatın

istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu, uzun dönemde ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucunu bulmuşlardır.

Polat ve diğ. (2011), 2003-2008 dönemi için Türkiye'deki 22 imalat sanayi sektörü verilerini kullanarak dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini panel veri yardımıyla tahmin etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda dış ticaretin istihdam üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür.

Yanikkaya (2008), ylında ticaretin serbestleşmesinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde (yaklaşık olarak 100 ülke) istihdamın artış oranını nasıl etkilediğini 1989-1990 yılları verilerini kullanarak Pearson korelasyon katsayıları ve regresyon ilişkileriyle incelemiştir. Dışa açıklığının, gelişmekte olan ülkelerde iş üretmede başarılı olmadığı sonucu elde edilmiştir. Yüksek ticaret hacimlerinin gelişmiş ülkelerde de sanayi ve tarımsal istihdamı olumsuz yönde etkilediği, ticaret engellerin nispeten az olumsuz etkiye sahip olduğu, bazı durumlarda hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde istihdam üzerinde olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

III.5. Veri, Yöntem ve Ampirik Bulgular

III.5.1. Veri ve Yöntem

Çalışmada kullanılan serilere ilişkin veriler 2003-2018 dönemi üçer aylık GSYİH, ithalat, ihracat ve istihdam edilen kişi verileridir. Analizde seriler çok büyük değerlere sahip olduğundan logaritmik değerleri alınmıştır. Kullanılan değişkenlere Census x-12 yöntemi ile mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. TÜİK tarafından istihdam verileri 1988-1999 yılları arası altı aylık, 2000-2004 yılları arası üç aylık, 2005-2013 yılları ve 2014-2018 yılları arası aylık ve yıllık olarak, farklı frekanslarda ölçülerek yayımlanmıştır.

Çalışma kapsamında diğer değişkenler de göze alınarak 2003-2018 yılları arası üçer aylık istihdam verileri kullanılmıştır. Bu amaçla, aynı frekansta veriler elde etmek için aylık frekanslı veriler aritmetik ortalamaları alınmak suretiyle çeyreklik verilere dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılan veriler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'in veri dağıtım sisteminden sağlanmıştır. Hesaplamalarda ise Eviews 10 paket programından yararlanılmıştır.

III.5.2.Durağanlık Kavramı

Zaman serilerinin ortalaması zaman içinde sistematik bir değişim göstermezse, zaman serileri durağandır. Durağan olmayan zaman serilerinde, serinin ortalamasının yanı sıra varyansı da zamana bağlı olur. Finansal ve ekonomik zaman serileri genellikle durağan değildirler ve trend içermektedirler. Durağan olmayan zaman serileri ile yapılan çalışmalarda, gözlem değerleri sonsuza giderken serilerin ortalaması ve varyansı da sonsuza yaklaşmaktadır. Bu durumda değişkenler arasındaki ilişkileri sınamakta kullanılan t, F testi gibi testlere güvenilmemektedir. Bu durum sahte regresyon olarak adlandırılmakta ve serilerin trendin etkisinden arındırılması gerekmektedir (Çakmur Yıldıztan, 2010:243-244).

Bir serinin durağan olması için;

Serinin ortalaması, $E(Y_t)=u$

Serinin varyansı, $E(Y_{t-u})^2=\delta^2$

Serinin kovaryansı, $\gamma_k = \text{Cov}(Y_t, Y_{t+k})=E(Y_t - u)(Y_{t+k} - u)$ olmalıdır (Kutlar, 2009:263-265).

Zaman serilerinin durağanlığının incelenmesi temel olarak üç yolla bulunmaktadır. Bunlar, grafik, korelogram ve birim kök analizidir (Gujarati, 2016:321). Bu çalışmada kullanılan serilere son yöntem olan birim kök analizleri yapılacaktır.

III.5.3.Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin analizinde durağanlık çok önemlidir. Bir çalışmada kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde etmek için, seriler aynı mertebeden homojen olmalıdır. Durağanlık terimi, bir zaman serisinin ortalaması ile varyansının sabit olması, ayrıca bu seriye ait iki değer arasındaki kovaryansın, iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde açıklanmaktadır (Aktaş, 2009:37).

Zaman serilerinde eğer bir seride birim kök olduğu tespit edilirse, söz konusu seri birim kökten arındırılmalıdır. Regresyon denkleminde durağan hale getirilmeden dahil edilmemelidir. Bir seri zaman içinde sürekli artan veya sürekli azalan bir değere yaklaşıyorsa, seride birim kök bulunduğu anlaşılmaktadır. Zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için çeşitli birim kök testleri geliştirilmiştir (Akcan ve Ener, 2018:270). Bu çalışmada Augmented Dickey-Fuller ve Philips-Perron birim kök testleri teorik çerçevede açıklanacak ve ampirik kısımda da kullanılacaktır.

III.5.3.1.Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Ekonometrik çalışmalar da durağan olmayan serilerle yapılan uygulamalarda sahte regresyon problemi oluşmaktadır. Bu nedenle birim kök testi ile serilerin kaçınıcı dereceden durağan oldukları belirlenmelidir. Eğer seriler aynı derecede durağan çıkıyorsa ilişki anlamlı ve gerçektir. Zaman serilerini içeren çalışmalarda durağanlığı belirlemek için kullanılan en yaygın test Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testidir (Çöğürçü, 2011:188).

Augmented Dickey-Fuller testini ifade etmek için regresyon denklemi (Gujarati, 2012: 754-757);

$$Y_t = PY_{t-1} + u_1 \text{ şeklinde ifade edilebilir.}$$

Denklemdaki u_1 stokastik hata terimini ifade etmektedir. Belirtilen model birinci dereceden otoregresif AR(1) modelidir. Regresyon denkleminde P katsayısı bire eşit (P=1) olursa, birim kök sorununun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Denklemin her iki tarafından Y_{t-1} 'in çıkarılmasıyla aynı denklem (Tarı, 2008:394);

$$\Delta Y = \delta Y_{t-1} + u_1 \text{ şeklinde yazabilir.}$$

$$\text{Denklemden, } \delta = (p-1), \Delta Y = Y_t - Y_{t-1} \text{ 'dir.}$$

Dickey-Fuller'in Monte Carlo simülasyonu ile oluşturulan üç tür regresyon denklemi (Gujarati, 2012: 754-757);

$$\text{Sabitli ve trendsiz denklem: } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t,$$

$$\text{Sabitli, trendsiz denklem: } \Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t,$$

$$\text{Sabitli ve trendli denklem: } \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \text{ şeklindedir.}$$

Denklemlerde yer alan δ parametresinin sıfıra eşit olması Y_t 'nin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. Birim kökün varlığının sınanmasında ise, iki hipotez kullanılmaktadır. Bunlar;

$$H_0: \delta = 0 \text{ (} p=1 \text{) Seride birim kök vardır,}$$

$$H_1: \delta < 0 \text{ (} p < 1 \text{) Seride birim kök yoktur, şeklindedir.}$$

$(p-1) = 0$ veya $\delta = 0$ durumunda Y_t serisi birim kök içerdiğini veya $|p| < 1$ durumunda serinin birim kök içermediğini istatistiksel olarak yorumlamak için Dickey ve

Fuller'in Monte Carlo uygulamasında ortaya çıkarılmış olan 'tau istatistiği' kullanılmaktadır (Çöğürçü, 2011:189). Hesaplanan istatistiğinin mutlak değeri, çeşitli anlamlılık düzeylerine (%1, %5, %10 gibi) göre bulunan MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse, serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 313).

Değişkenler	ADF Test İstatistiği- Düzey		ADF Test İstatistiği- Birinci Fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
GSYİH	-0.582947	-2.653992	-4.420944	-4.382106
İhracat	0.899620	-1.766696	-7.979789	-7.976249
İthalat	-1.178942	-3.730983	-5.466566	-5.388367
İstihdam	0.516751	-2.505908	-6.655423	-5.452500
Kritik Değer %5	-2.908420	-3.485218	-2.910019	-3.485218

Değişkenlere ait ADF birim kök testinde Akaike Bilgi Kriteri seçilmiş ve gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. ADF birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin düzey değerinde durağan olmadıkları görülmüş ve birim kök içerdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin birinci farkı alındığında değişkenlerin durağan hale geldiği ve birim kök içermedikleri saptanmıştır.

III.5.3.2.Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Zaman serilerini içeren çalışmalarda kullanılan, bir birim kökün varlığını tespit etmek için geliştirilen testlerden bir diğeri Philips ve Perron'un 1988 yılında geliştirdiği Philips-Perron (PP) birim kök testidir.

Philips-Perron (PP) birim kök testi, zayıf bağımlı ve muhtemelen heterojen dağılmış veri sınıfına izin vermektedir. Sapma ve zaman trendine sahip modelleri barındırdığı için, belirleyici bir eğilim hakkında birim kökün varlığı ya da yokluğu arasında ayırım yapmak için kullanılabilirler. Testte kullanılan dağılım teorisi asimptotiktir ve Fuller (1976) tarafından geliştirilen kritik değerler bu test için kullanılabilir (Philips ve Perron, 1988:336-346). Regresyon denklemi;

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \quad (t=1, 2, 3 \dots T)$$

T gözlem sayısını ve u_t hata terimlerinin dağılımını belirtmektedir. Hata teriminin beklenen değeri $E(u_t)=0$, sifıra eşittir.

En küçük kareler regresyon denklemi;

$$Y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha} Y_{t-1} + \hat{u}_t$$

$$Y_t = \hat{\mu} + \hat{\beta} \left(t - \frac{1}{2}T\right) + \hat{\alpha} Y_{t-1} + \hat{u}_t \quad \text{şeklindedir. } (\hat{\mu}, \hat{\beta}, \hat{\alpha}) \text{ ise regresyon}$$

katsayılarıdır.

Kullanılan hipotezler;

$H_0: \alpha = 0$ Birim kök vardır,

$H_1: \alpha \neq 0$ Birim kök yoktur olarak ifade edilmektedir (Philips ve Perron, 1988:336-346).

Değişkenler	PP Test İstatistiği- Düzey		PP Test İstatistiği- Birinci Fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
GSYİH	-0.573918	-2.582264	-8.101469	-8.046055
İhracat	1.163378	-1.766696	-7.980012	-7.980499
İthalat	-0.411277	-2.593737	-5.532260	-5.454637
İstihdam	0.390423	-2.765015	-6.597211	-6.617934
Kritik Değer %5	-2.908420	-3.482763	-2.909206	-3.483970

Değişkenlere ait PP birim kök testinde Bant Genişliği Newey-West Bandwidth esas alınarak otomatik olarak belirlenmiştir. Düzey değerde % 5 anlamlılık düzeyinde değişkenlere ait istatistikler kritik değerden küçüktür. PP birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin düzey değerinde durağan olmadıkları görülmüş ve birim kök içerdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin birinci farkı alındığında PP istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük oldukları, değişkenlerin durağan hale geldiği ve birim kök içermedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

III.5.4.Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

Vektör otoregresyon modeli 1980 yılında Christopher Sims tarafından geliştirilmiştir. Tek değişkenli otoregresyon, bir değişkenin mevcut değerinin kendi gecikmeli değerleri ile açıklandığı, tek denklemlilik, tek değişkenli bir doğrusal modeldir. Bir VAR, her değişkenin sırasıyla kendi gecikmeli değerleri ile birlikte, kalan n-1 değişkenlerinin mevcut ve geçmiş değerleri ile açıklandığı, n denklemlilik, n değişkenli doğrusal bir modeldir. VAR modeller, veri tanımlama, öngörme, yapısal çıkarım ve politika analizlerine tutarlı ve güvenilir bir yaklaşım sağlamaktadırlar (Stock ve Watson, 2001:101).

Sims'in geliştirdiği modele göre, bir ekonometrik modelde bulunan her değişkenin diğer bir değişkeni etkileyebileceği ve bu değişkenlerin de diğer değişkenlerden etkilenebileceği kabul edilmektedir (Alptekin, 2009:105). Sims (1980)'de, VAR modelin  amaç için kullanılabileceğini ne sürmüştür. Bunlar, (1) ekonomik zaman serilerinin tahmin edilmesi, (2) ekonomik modellerin tasarlanması ve değerlendirilmesi, (3) alternatif politika eylemlerinin sonuçlarını değerlendirmektir (Lawrence, 2012:1083).

Bir denklem sisteminde açıklanan değişkenlere içsel, açıklayıcı değişkenlere ise dışsal değişkenler denilmektedir. Bir denklem yerine denklem sisteminin yer aldığı vektör ardışık bağlanım modellerinde, dışsal ve içsel değişkenler yer almaktadır. Birbirini açıklayan Y_t ve X_t şeklindeki iki değişkenli ve iki denklemliler VAR modeli;

$$Y_t = \beta_{10} - \beta_{12}X_t + \gamma_{11}Y_{t-1} + \gamma_{12}X_{t-1} + e_{yt}$$

$$X_t = \beta_{20} - \beta_{21}Y_t + \gamma_{21}Y_{t-1} + \gamma_{22}X_{t-1} + e_{xt} \text{ şeklindedir.}$$

(alışmada VAR modelini açıklamak için birinci mertebeden gecikmeli değerler kullanılmıştır.)

Değişkenlere ilişkin serilerin durağan olduğu kabul edilmektedir. e_{yt} , e_{xt} ve σ_y σ_x 'nin standart sapma ve birbiriyle korelasyon ilişkisi olmayan bozucu terimler olduğu varsayılmaktadır (Kutlar, 2009:345-346).

Modelde çok sayıda gecikmeli terim kullanmak çoklu doğrusallık sorunu yaratabilmektedir. Ayrıca gecikmeli değerin artması serbestlik derecesi kaybına yol açmaktadır. Çok az sayıda gecikme koymak ise model kurma hatalarına yol açmaktadır. Bu noktada uygun gecikme uzunluğu belirlemek için çeşitli bilgi kriteri belirleme

yöntemlerinden birini kullanmak gerekmektedir. Kullanılan bu ölçütlere en küçük değer veren modeli analizlerde kullanmak gerekmektedir (Gujarati, 2012:785).

Tablo 8 : Gecikme Uzunluğunun Bulunması			
Gecikme Uzunluğu	AIC	SIC	HQ
0	-6.577767	-6.440533	-6.523886
1	-17.15476	-16.46859*	-16.88535*
2	-17.26834*	-16.03323	-16.78340
<p>*En düşük bilgi kriterini sağlayan gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.</p> <p>AIC: Akaike Bilgi Kriteri</p> <p>SC: Schwarz Bilgi Kriteri</p> <p>HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri</p>			

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde modelin hata terimlerinin güvenilir sonuçları vermesi için uygun gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiştir. En düşük bilgi kriterini sağlayan AIC bilgi kriteri olduğu için AIC kriteri kullanılmıştır.

Tablo 9: VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	Loggsyih_Sa	Logıhracat_Sa	Logıstıhdam_Sa	Logıthalat_Sa
Loggsyih_Sa(-1)	0.575983 (0.17818) [3.23256]*	0.221000 (0.54008) [0.40920]	0.062431 (0.11906) [0.52437]	0.370988 (0.39275) [0.94459]
Loggsyih_Sa(-2)	0.484235 (0.17182) [2.81827]*	0.064876 (0.52080) [0.12457]	0.031152 (0.11481) [0.27133]	0.131234 (0.37873) [0.34651]
Logıhracat_Sa(-1)	-0.147937 (0.05748) [-2.57359]*	0.505536 (0.17423) [2.90147]*	-0.042706 (0.03841) [-1.11186]	-0.430076 (0.12670) [-3.39433]*
Logıhracat_Sa(-2)	0.059543 (0.08026) [0.74188]	0.078156 (0.24327) [0.32127]	-0.009627 (0.05363) [-0.17952]	0.068924 (0.17691) [0.38960]
Logıstıhdam_Sa(-1)	-0.000657 (0.22289) [-0.00295]	-0.559928 (0.67560) [-0.82879]	0.978434 (0.14893) [6.56956]*	-0.348983 (0.49130) [-0.71033]
Logıstıhdam_Sa(-2)	0.200559 (0.21113) [0.94992]	0.661792 (0.63996) [1.03412]	-0.072440 (0.14108) [-0.51347]	0.464705 (0.46538) [0.99855]
Logıthalat_Sa(-1)	0.245413 (0.09690) [2.53275]*	0.559200 (0.29370) [1.90398]*	0.032177 (0.06475) [0.49697]	1.391280 (0.21358) [6.51406]*
Logıthalat_Sa(-2)	-0.247551 (0.09757) [-2.53714]*	-0.397585 (0.29574) [-1.34435]	-0.045854 (0.06520) [-0.70331]	-0.512316 (0.21507) [-2.38212]*
C	-0.910229 (0.51088) [-1.78170]*	-0.371096 (1.54851) [-0.23965]	0.751676 (0.34137) [2.20196]*	0.981777 (1.12609) [0.87185]
R ²	0.998759	0.991167	0.987340	0.994819
Adj. R ²	0.998571	0.989834	0.985429	0.994036
Mean dependent	19.64233	24.75133	10.07225	25.17516
S.D. dependent	0.581314	0.660521	0.121623	0.627135

*Standart hatalar ile (), t istatistikleri [] ile gösterilmiştir.

Tablo 9’da, 4 denklem için tahmin edilen katsayılar, standart hatalar ve t istatistikleri görülmektedir. * sembolü %5 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. GSYİH ait denklemde, bir ve iki dönem gecikmeli GSYİH değişkeninin, bir dönem gecikmeli ihracat değişkeninin, bir ve iki dönem gecikmeli ithalat değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracat değişkenine ait

denklemden, bir dönem gecikmeli ihracat ve ithalat değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İstihdam değişkenine ait denklemden, bir dönem gecikmeli istihdam değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İthalat değişkenine ait denklemden, bir dönem gecikmeli ihracat ve ithalat değişkeninin ve iki dönem gecikmeli ithalat değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

III.5.5.Granger Nedensellik Analizi ve Sonuçları

Nedensellik analizi, iki veya daha fazla değişken arasında bir sebep-sonuç ilişkisi olup olmadığını, eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir (Berber ve Artan, 2004:10). Yani iki değişkenli bir sistemde, Y'nin X üzerinde nedensel bir etkisi olabilir veya X'in Y üzerinde nedensel bir etkisi olabilir (Olaleye, Edun ve Taiwo, 2013:75).

Granger nedensellik testi aşağıda gösterilen denklemler aracılığı ile sınımlanmaktadır (Friedman, Ajayi ve Mehdiyan:1998:244);

$$Y_{it} = \alpha_1 + \sum_{j=1}^n \beta_{1,j} Y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^n \gamma_{1,j} X_{i,t-j} + e_{1,t}$$

$$X_{it} = \alpha_2 + \sum_{j=1}^n \beta_{2,j} X_{i,t-j} + \sum_{j=1}^n \gamma_{2,j} Y_{i,t-j} + e_{2,t}$$

β_1 , β_2 ve γ_1 ve γ_2 gecikme katsayılarını, ε ise modellerdeki hata terimlerini ifade etmektedir.

VAR modelinde nedensellik analizinin yapılabilmesi için bütün değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Bütün değişkenlerin durağan olduğu bir modelde standart F-testi ile nedensellik ilişkisi belirlenebilir. Temel hipotezler;

H_0 :X, Y'nin Granger nedeni değildir,

H_1 :X, Y'nin Granger nedenidir

şeklindedir ve hesaplanan F değeri, tablo değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilmekte, büyük ise H_0 hipotezi reddedilerek, alternatif hipotez kabul edilmektedir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006:68-69).

Granger nedensellik testinde değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemekte üç farklı adım bulunmaktadır (Göktaş Yılmaz, 2005:67-68);

- Tek Yönlü Nedensellik: $Y=f(x)$ şeklindeki tek denklemlilik bir modelde, X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Bağımsız değişken, bağımlı değişken üzerinde bir sonuç etkisi yaratmaktadır.
- Çift Yönlü Nedensellik: Değişkenler arasında karşılıklı nedensellik bulunmaktadır.
- Nedensellik İlişkinin Bulunmaması: İki değişkenin birbirini etkilememesi durumu yani değişkenler arasında bir ilişki bulunmamasıdır.

Değişkenlere ait Granger eşitlikleri;

- $\Delta i h r_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i h r_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta g s y i h_{t-j} + u_t$
- $\Delta g s y i h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta g s y i h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i h r_{t-j} + u_t$

- $\Delta i h r_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i h r_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i s t_{t-j} + u_t$
- $\Delta i s t_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i s t_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i h r_{t-j} + u_t$

- $\Delta i h r_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i h r_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i t h_{t-j} + u_t$
- $\Delta i t h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i t h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i h r_{t-j} + u_t$

- $\Delta i t h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i t h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta g s y i h_{t-j} + u_t$
- $\Delta g s y i h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta g s y i h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i t h_{t-j} + u_t$

- $\Delta i s t_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i s t_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta g s y i h_{t-j} + u_t$
- $\Delta g s y i h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta g s y i h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i s t_{t-j} + u_t$

- $\Delta i t h_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i t h_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i s t_{t-j} + u_t$
- $\Delta i s t_t = \gamma + \sum_{i=0}^m \alpha_i \Delta i s t_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_j \Delta i t h_{t-j} + u_t$

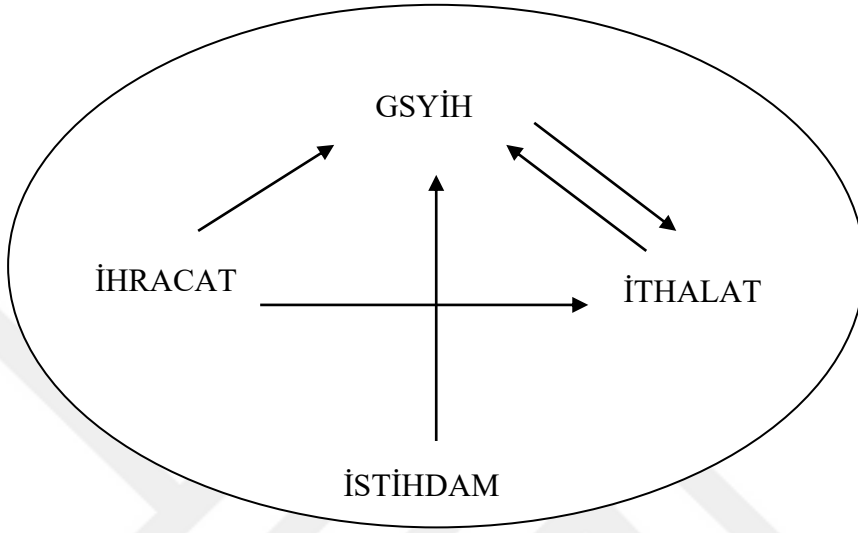
şeklindedir.

Tablo 10 : Granger Nedensellik Analizi Sonuçları			
Bağımlı Değişken: LOGGSYİH_SA			
Bağımsız Değişken	χ^2	sd	Olasılık
Logıhracat_Sa	7.738058	2	0.0209
Logıstıhdam_Sa	8.324664	2	0.0156
Logıthalat_Sa	6.757608	2	0.0341
Tüm	22.94824	6	0.0008
Bağımlı Değişken: LOGIHRACAT_SA			
Bağımsız Değişken	χ^2	sd	Olasılık
Loggsyih_Sa	1.938351	2	0.3794
Logıstıhdam_Sa	1.272726	2	0.5292
Logıthalat_Sa	4.369721	2	0.1125
Tüm	17.64445	6	0.0072
Bağımlı Değişken: LOGISTIHDAM_SA			
Bağımsız Değişken	χ^2	sd	Olasılık
Loggsyih_Sa	4.277409	2	0.1178
Logıhracat_Sa	2.421528	2	0.2980
Logıthalat_Sa	0.595691	2	0.7424
Tüm	9.814996	6	0.1327
Bağımlı Değişken: LOGITHALAT_SA			
Bağımsız Değişken	χ^2	sd	Olasılık
Loggsyih_Sa	11.31075	2	0.0035
Logıhracat_Sa	16.09022	2	0.0003
Logıstıhdam_Sa	1.500381	2	0.4723
Tüm	29.56052	6	0.0000

GSYİH'nın bağımlı değişken olarak kabul edildiği denklem sonuçlarına göre, ihracat ithalat ve istihdam değişkenlerinden GSYİH değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. H_0 hipotezi reddedilmekte, alternatif hipotez kabul edilmektedir. İthalatın bağımlı değişken olarak kabul edildiği bir diğer denklemde ise ihracat ve GSYİH değişkenlerinden ithalata doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmanın nedensellik testi sonuçlarına göre ithalat ile GSYİH arasında iki yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca ihracat

değişkeninden GSYİH ve ithalata, istihdam değişkeninden de GSYİH'ya tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Şekil 13: Granger Nedenselliğın Yönü

III.5.6. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Sonuçları

Durağan olmayan bir zaman serisinin durağan olmayan bir diğer zaman serisine göre regresyonunun sahte regresyon ile sonuçlanmadığı durum eştümleşme durumudur. İki zaman serisinin stokastik trendi bulunuyorsa, birinin diğerine göre regresyonu bu stokastik trendleri dengeleyecektir. Tek tek iki seri durağan olmasa bile ikisi arasında uzun dönemli denge ilişkisinin olup olmadığını ortaya koyabilecektir (Gujarati, 2016:354).

Johansen eşbütünleşme analizi aynı seviyeden durağan olan serilerin bulunduğu VAR modeline dayanmaktadır. Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990), değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığını test etmek için en büyük özdeğer ve iz istatistiklerini kullanmışlardır (Kar ve Ağır, 2006:62). Bu iki test istatistiği

kullanılarak boş hipotezde, r tane veya daha fazla eşbütünleşik vektör olup olmadığı belirlenmektedir (Temiz ve Gökmen, 2010:132).

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + e_t \quad t=1,2,3\dots \text{ (Bozkurt, 2007:117);}$$

X: Geçmiş değerleri ile ifade edilen değişkenler vektörüdür.

$$A(e) = I - \Pi_1 e - \dots - \Pi_k e_k$$

A matrisinin rankı r: Kointegre vektör sayısıdır ve eşitliklerdeki p boyutlu değişken vektörünün en fazla bir eksiği kadar $r < p$ olabilir. e hata terimidir.

Serinin durağan olmadığı durumlarda durağanlaştırılması için birinci farkı alındığında;

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k} + \Pi X_{t-k} + e_t$$

$$\Gamma_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i \quad i=1,\dots,k$$

Π katsayılar matrisidir. Rank p'ye eşitse katsayılar vektörü durağandır. $r < p$ ise değişkenler arasında r tane kointegre vektör ilişkisi bulunmaktadır. Rank sifira eşit ise, geleneksel VAR modeline ulaşılmaktadır. Temel hipotez değişkenler arasında en fazla r tane kointegre vektör olduğudur. Kointegre vektör sayısı değişkenler vektörünün boyutundan bir eksik olmalıdır. Çünkü eşit olduğu durumda değişkenlerin durağan olduğuna karar verileceğinden kointegrasyon ilişkisinin varlığına bakılmasına gerek yoktur (Bozkurt, 2007:117).

Tablo 11: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine Göre Model Seçimi

Model	Trend	Trend	Doğrusal	Doğrusal	Kuadratik
Veri Setinde					
ve	Sabit Terimsiz	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli
Eşbütünleşme	Trendsiz	Trendsiz	Trendsiz	Trendli	Trendli
Denkleminde					
Sabit veTrend					
Vektör Sayısı	Akaike Bilgi Kriteri ile				
	Rank (sıtr) ve Model (Sütun)				
0	-16.31330	-16.31330	-16.69053	-16.69053	-16.63732
1	-16.59534	-16.68144	-16.79408	-16.86186*	-16.84082
2	-16.53252	-16.67652	-16.74977	-16.79184	-16.75924
3	-16.42415	-16.57829	-16.63132	-16.64701	-16.64450
4	-16.17331	-16.37302	-16.37302	-16.46376	-16.46376
	Swartz Bilgi Kriteri ile				
	Rank (sıtr) ve Model (Sütun)				
Vektör Sayısı					
0	-15.20596	-15.20596	-15.44477*	-15.44477*	-15.25314
1	-15.21116	-15.26265	-15.27148	-15.30466	-15.17980
2	-14.87150	-14.94630	-14.95033	-14.92320	-14.82139
3	-14.48630	-14.53662	-14.55505	-14.46692	-14.42981
4	-13.95863	-14.01992	-14.01992	-13.97224	-13.97224

Schwarz Bilgi Kriteri

* Sembolü en düşük değeri veren kriterlere göre seçilmesi önerilen modeli göstermektedir.

Çalışma kapsamında Akaike Bilgi Kriteri'ne göre 4'üncü model seçilmiştir.

Tablo 12: Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Sıfır Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık**
$r = 0$	0.372752	58.16696	63.87610	0.1376
$r \leq 1$	0.201536	29.71572	42.91525	0.5191
$r \leq 2$	0.139502	15.98675	25.87211	0.4936
$r \leq 3$	0.105807	6.821836	12.51798	0.3635

Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Maksimum Özdeğer İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi				
Sıfır Hipotezi	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık**
$r = 0$	0.372752	28.45124	32.11832	0.1315
$r \leq 1$	0.201536	13.72897	25.82321	0.7453
$r \leq 2$	0.139502	9.164916	19.38704	0.7074
$r \leq 3$	0.105807	6.821836	12.51798	0.3635

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

λ_{trace} ve λ_{max} istatistikleri değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Temel hipotez ‘Kointegrasyon ilişkisi yoktur.’ şeklinde kurulmaktadır. Test istatistikleri kritik değerleri aştığında temel hipotez ret edilmektedir. Çalışmadan elde edilen kointegrasyon sonuçlarına göre, test istatistikleri kritik değerleri aşmamaktadır. Bu nedenle temel hipotez kabul edilmektedir. Değişkenler arasında kointegrasyon ilişkisi bulunmamaktadır. Serilerin eşbütünleşik-kointegre olduğu durumlarda uzun dönem analizinde VAR modeli yerine Vektör Hata Düzeltme Modelinin kullanılması gerekir. Ancak çalışma sonucunda değişkenler arası kointegrasyon ilişkisi bulunamadığından uzun dönem ilişkileri incelemek için etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizine yer verilecektir.

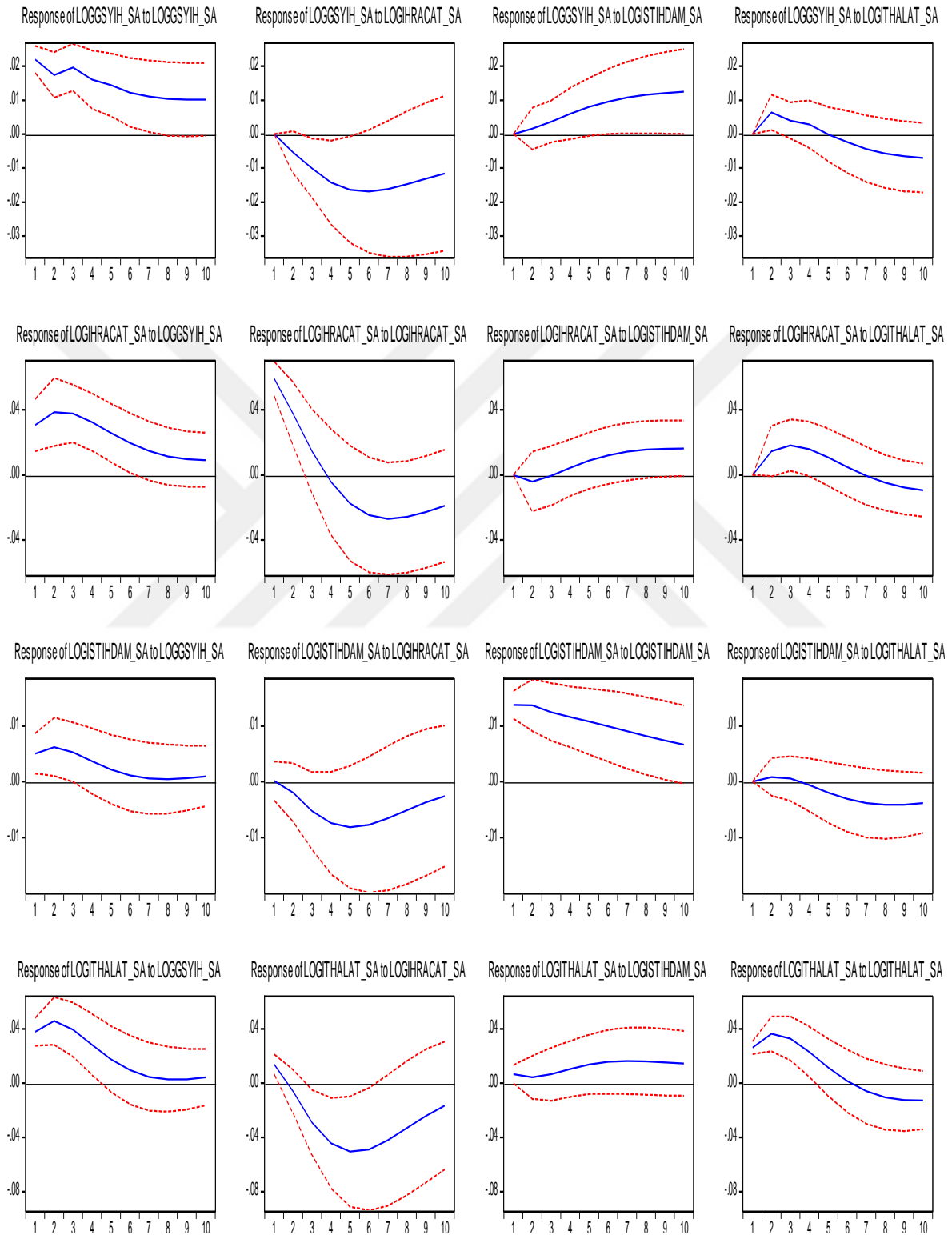
III.5.7.Etki Tepki Analizi ve Sonuçları

Etki-tepki fonksiyonları, tesadüfi hata terimlerinden bir tanesindeki bir standart sapmalılık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini göstermektedir (Özsoy, 2009:80). Genelleştirilmiş etki tepki fonksiyonları hem doğrusal hem de doğrusal olmayan modellere uygulanabilmektedir. Çoklu doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serileri için de etki tepki fonksiyonları şokla ilgili doğal bir yöntem sağlamaktadır (Koop, Pesaran ve Potter, 1996:119).

Koop, Pesaran ve Potter 1996 yılındaki çalışmalarında etki tepki fonksiyonlarıyla ilgili bazı soruları cevaplamaya çalışmışlardır. Bunlar (Koop, Pesaran ve Potter, 1996:121);

- Bir t zamanında sistemde ne tür şoklar gerçekleşmiştir ?
- Şok gerçekleşmeden önce, $t-1$ zamanında sistemin geçmiş durumu nedir?
- $t + 1$ 'den $t + n$ 'ye kadar sistemde gerçekleşebilecek şoklar nelerdir?

Ampirik çalışmalarda en yaygın strateji, önceden belirlenmiş kriterlere göre gecikme sayısını seçmek ve etki tepki analizini de bu koşula uygun tahmin emektir (Ivanov ve Kilian, 2005:1).

Tablo 13: Etki Tepki Analizi SonuçlarıResponse to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

Tablo 13’de kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Tablo 13’deki sonuçlara göre;

- GSYİH’deki bir birimlik şoka kendisi ilk üç dönemde önce azalan sonra artan sonra yine azalan, üçüncü dönemdeki azalıştan sonra sürekli azalan bir tepki vermektedir. GSYİH’deki bir birimlik şoka ihracat, ithalat ve istihdam önce artan sonra sürekli azalan bir tepki vermektedir.
- İhracattaki bir birimlik şoka GSYİH ilk beş dönemde azalan sonra artan bir tepki vermektedir. İhracattaki bir birimlik şoka değişkenin kendisi altıncı döneme kadar önce azalan sonra artan bir tepki vermektedir. İhracattaki bir birimlik şoka istihdam ve ithalat değişkenleri ilk beş dönemde azalan sonra artan bir tepki vermektedir.
- İstihdam değişkenindeki bir birimlik şoka GSYİH sürekli artan, ihracat değişkeni ikinci döneme kadar azalan sonra artan, değişkenin kendisi sürekli azalan, ithalat değişkeni ilk dönem azalıp sonra artan bir tepki vermektedir.
- İthalat değişkenindeki bir birimlik şoka, GSYİH ve ihracat değişkenleri ile değişkenin kendisinin verdiği tepki ilk iki dönem artan sonra sürekli azalan bir trend izlemektedir. İstihdam değişkeni ise ilk üç dönem sıfıra yakın tepki vermekte üçüncü dönemden sonra negatif tepki vermektedir.

III.5.8.Varyans Ayrıştırması Analizi ve Sonuçları

Varyans analizi, kullanılan değişkenlerde ortaya çıkabilecek bir değişimin yüzde kaçının diğer değişkenlerden, yüzde kaçının kendisinden kaynaklandığını göstermektedir. Varyans ayrıştırması analizi, her bir değişkenin diğer değişkenlerde ve kendisinde ortaya çıkan şokların kaynaklarını yüzde olarak ifade etmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi hakkında da yorum yapma imkânı sağlamaktadır (Mucuk ve Alptekin, 2008:171).

Bir değişkende ortaya çıkan değişimlerin büyük bir kısmı kendisinden kaynaklanıyorsa, bu değişkenin dışsal olarak hareket ettiği ifade edilebilir (Çakır, 2015:74).

Tablo 14: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Varyans Ayrıştırması GSYİH					
Dönem	S.E.	Loggsyih_Sa	Logıhracat_Sa	Logıstıhdam_Sa	Logıthalat_Sa
1	0.021971	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.029284	91.57441	3.344761	0.294522	4.786305
3	0.037071	85.25131	9.426903	1.181813	4.139978
4	0.043356	76.01192	17.74310	2.792122	3.452860
5	0.049197	67.68870	24.80126	4.827719	2.682321
6	0.054341	60.56590	29.97162	7.081107	2.381375
7	0.058919	55.08164	32.99051	9.356015	2.571831
8	0.062943	50.96031	34.39551	11.57506	3.069121
9	0.066534	47.92621	34.67171	13.68551	3.716571
10	0.069799	45.68469	34.27141	15.67033	4.373557

Varyans Ayrıştırması İhracat					
Dönem	S.E.	Loggsyih_Sa	Logıhracat_Sa	Logıstıhdam_Sa	Logıthalat_Sa
1	0.066597	21.24476	78.75524	0.000000	0.000000
2	0.087005	32.21983	64.74584	0.219062	2.815268
3	0.097648	40.45757	53.63571	0.176188	5.730533
4	0.104316	45.15052	47.17459	0.331792	7.343098
5	0.109766	46.32340	45.14683	0.937342	7.592428
6	0.114944	45.16312	45.77367	1.962710	7.100503
7	0.119834	43.06601	47.16503	3.233785	6.535169
8	0.124192	40.94999	48.22843	4.586296	6.235284
9	0.127893	39.19231	48.64374	5.921213	6.242731
10	0.130978	37.85812	48.48829	7.193491	6.460100

(Tablo 14'ün devamı)

Varyans Ayrıştırması İstihdam					
Dönem	S.E.	Loggsyih_Sa	Logihracat_Sa	Logistihdam_Sa	Logithalat_Sa
1	0.014681	11.93320	0.007451	88.05934	0.000000
2	0.021128	14.48465	0.860492	84.49680	0.158058
3	0.025670	14.07579	4.786447	80.98137	0.156387
4	0.029373	12.32657	10.06364	77.45136	0.158431
5	0.032468	10.54625	14.53545	74.43281	0.485488
6	0.034973	9.194760	17.37091	72.24669	1.187645
7	0.036919	8.275496	18.72194	70.87729	2.125278
8	0.038387	7.668304	19.08180	70.13308	3.116813
9	0.039488	7.272447	18.91789	69.78809	4.021578
10	0.040327	7.032395	18.54790	69.65617	4.763533

Varyans Ayrıştırması İthalat					
Dönem	S.E.	Loggsyih_Sa	Logihracat_Sa	Logistihdam_Sa	Logithalat_Sa
1	0.048430	61.01135	8.123843	1.808403	29.05640
2	0.076292	60.64063	3.946407	1.039520	34.37344
3	0.096665	54.34112	11.51359	1.106158	33.03913
4	0.112956	46.10269	23.92263	1.662370	28.31231
5	0.126263	38.84753	35.15970	2.510396	23.48238
6	0.136626	33.66638	42.80906	3.458695	20.06587
7	0.144115	30.36261	47.03937	4.391950	18.20607
8	0.149165	28.37305	48.88093	5.260314	17.48571
9	0.152440	27.20057	49.33956	6.048425	17.41145
10	0.154602	26.52051	49.12275	6.757369	17.59937

Tablo 14, her bir değişkendeki değişmelere ele alınan dönemler itibariyle diğer değişkenlerin açıklayıcı etkilerini göstermektedir.

- 1.dönemde GSYİH değişkeninin varyansının tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. GSYİH değişkeninin varyansını 10. Dönemde %34,27 ihracat, %15,67 istihdam ve %4,37 ithalat açıklamaktadır
- 1.dönemde ihracat değişkeninin varyansının %21,24'ü GSYİH tarafından açıklanmaktadır. 10.dönemde ihracat değişkeninin varyansının %37,85'i GSYİH, %7,19'u istihdam, %6,46'sı ithalat tarafından açıklanmaktadır.
- İstihdam değişkeninin 1.dönemde varyansının %11,93'ü GSYİH tarafından açıklanmaktadır. 10.dönemde istihdam değişkeninin

varyansının %7,03'ü GSYİH, %18,55'i ihracat ve %4,76'sı ithalat tarafından açıklanmaktadır.

- İthalat değişkeninin 1.dönemde varyansının %61,01'i GSYİH, %8,12'si ihracat ve %1,80'i istihdam tarafından açıklanmaktadır. İthalat değişkeninin 10.dönemde varyansının %26,52'si GSYİH, %49,12'si ihracat ve %6,75'i istihdam tarafından açıklanmaktadır.

SONUÇ

Dış ticaret, geçmişten günümüze kadar sanayi toplumlarının fazla üretim sorunlarını gidermek için serbest ticaret politikaları geliştirmesini sağlayan bir unsur olmuştur. Dış ticaret kuramlarına ilişkin ilk sistemli düşünceleri Merkantilistler ortaya atmıştır. Büyümenin ve zenginliğin arttırılabilmesini ihracatın özendirilmesi ve teşvik edilmesi temeline dayanan ekonomi politikası, günümüzde de ülkelerin ekonomik büyüme ve istihdam gibi birçok makroekonomik göstergeleri için daha da önemli hale gelmiştir. Merkantilizmden sonra ortaya çıkan klasik iktisadi düşüncenin bir temsilcisi olan Adam Smith'e göre, dış ticaretteki işbölümü ve uzmanlaşma refah düzeyini arttıran bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. David Ricardo ise uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanılmasının kaynakların en verimli alanlarda kullanılmasını sağlayacağını ileri sürmüştür. Uluslararası ticaretin büyüme ve istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen teoriler klasik iktisatçılardan sonra da ele alınmış, Hecksher-Ohlin-Samuelson teorisi ile devam etmiş, içsel büyüme modelleri içerisinde günümüze kadar incelemeler ve tartışmalar sürmüştür.

Türkiye'de dış ticaretin büyüme ve istihdam üzerindeki etkisini ele alan pek çok çalışma mevcuttur. Genel teori, dış ticaretin büyümenin itici gücü olduğu şeklindedir. Dış ticaretin büyümenin motoru olması nedeniyle artan üretimin istihdam üzerinde de etkili olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret teorilerine yer verilmiş, ikinci bölümde büyüme teorileri, istihdam teorileri ve istihdamla ilgili kavramlar açıklanmış, ayrıca çalışma kapsamında incelenen dönem dikkate alınarak istihdam ve dış ticaretle ilgili veriler şekiller yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ampirik kısmında

Türkiye’de 2003-2018 yılları verileri kullanılarak dış ticaretin büyüme ve istihdam üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada değişkenler arasında ilişkiyi incelemeye önce değişkenlere ilişkin ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testleri uygulanmıştır. Düzey değerde durağan olmadıkları anlaşılan serilere fark işlemi uygulanarak seriler durağan hale getirilmiştir. VAR’a dayalı Granger Nedensellik analizinde uygun gecikme uzunluğu 2 olarak AIC kriterine göre belirlenmiştir. GSYİH’nın bağımlı değişken olarak kabul edildiği ilk denklem sonuçlarına göre; ihracat, ithalat ve istihdam değişkenlerinden GSYİH değişkenine, ithalatın bağımlı değişken olarak kabul edildiği bir diğer denklem sonucuna göre; ihracat ve GSYİH değişkenlerinden ithalat değişkenine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmada elde edilen bu bulgular literatürde var olan Yiğidim ve Köse (1997), Demirhan (2005), Akduğan (2012), Gül ve Kamacı (2012), Özcan ve Özçelebi (2013), Egeli ve Sağlam (2015) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Değişkenlere ait serilere Johansen Eşbütünleşme analizi uygulanmış değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunamamıştır. ‘Kointegrasyon ilişkisi yoktur.’ şeklinde kurulan temel hipotez, test istatistikleri kritik değerleri aşmadığı için reddedilememiştir. Bu nedenle uzun dönem ilişkileri incelemek için etki-tepki analizinden ve varyans ayrıştırması analizinden yararlanılmıştır. Etki- tepki analizi sonuçlarına göre, GSYİH’daki bir birimlik şoka kendisi ilk üç dönemde önce azalan sonra artan sonra yine azalan, üçüncü dönemdeki azalıştan sonra sürekli azalan bir tepki vermektedir. GSYİH’daki bir birimlik şoka ihracat, ithalat ve istihdam önce artan sonra sürekli azalan bir tepki vermektedir. İhracattaki bir birimlik şoka GSYİH ilk beş dönemde azalan sonra artan bir tepki vermektedir. İhracattaki bir birimlik şoka değişkenin kendisi altıncı döneme kadar önce azalan sonra artan bir tepki vermektedir. İhracattaki bir birimlik şoka istihdam ve ithalat değişkenleri ilk beş dönemde azalan sonra artan bir tepki

vermektedir. İstihdam değişkenindeki bir birimlik şoka GSYİH sürekli artan, ihracat değişkeni ikinci döneme kadar azalan sonra artan, değişkenin kendisi sürekli azalan, ithalat değişkeni ilk dönem azalıp sonra artan bir tepki vermektedir. İthalat değişkenindeki bir birimlik şoka, GSYİH ve ihracat değişkenleri ile değişkenin kendisinin verdiği tepki ilk iki dönem artan sonra sürekli azalan bir trend izlemektedir. İstihdam değişkeni ise ilk üç dönem sıfıra yakın tepki vermekte üçüncü dönemden sonra negatif tepki vermektedir.

Varyans ayrıştırması analizine göre, GSYİH değişkeninin varyansı 10. dönemde %34,27 ihracat, %15,67 istihdam ve %4,37 ithalat tarafından açıklanmaktadır. 1.dönemde ihracat değişkeninin varyansı %21,24 GSYİH, 10.dönemde %37,85 GSYİH, %7,19 istihdam, %6,46 ithalat tarafından açıklanmaktadır. İstihdam değişkeninin 1.dönemde varyansı %11,93 GSYİH, 10.dönemde %7,03 GSYİH, %18,55 ihracat ve %4,76 ithalat tarafından açıklanmaktadır. İthalat değişkeninin 1.dönemde varyansı %61,01 GSYİH, %8,12 ihracat ve %1,80 istihdam tarafından açıklanmaktadır. İthalat değişkeninin 10.dönemde varyansı %26,52 GSYİH, %49,12 ihracat ve %6,75 istihdam tarafından açıklanmaktadır.

Çalışmanın sonuçları istihdam değişkeninin doğrudan ihracat ve ithalat ile ilişkili olmadığını göstermiştir. İstihdam değişkeni kısa dönemde sadece GSYİH değişkeniyle ilişkili bulunmuştur. Ekonomik büyümeye yönelik politikaların istihdam üzerinde olumlu katkı sağlayacağı kabul edilmektedir. İthalat değişkeni ise kısa dönemde GSYİH ile ilişkilidir. GSYİH ile ithalat arasındaki karşılıklı nedensellik Türkiye’de incelenen dönemde ekonomik büyüme için ithalatın önemli bir rol oynadığı şeklinde ifade edilebilir. Türkiye’nin makroekonomik verilerine bakıldığında dış ticaret açığı verip büyüyen bir ekonomi yapısına sahip olması, çalışmanın sonuçları ile de örtüşmektedir.

İncelenen dönemde ihracattan GSYİH değişkenine doğru nedensellik ilişkisi de bulunduğundan ihracata dayalı büyümenin sağlandığı koşullarda üretim artışının doğrudan istihdamı da arttıracığı düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre GSYİH’da meydana gelen bir değişikliğin ihracat, istihdam ve ithalat tarafından açıklandığı ve ihracatın diğer değişkenlere göre daha önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda ekonomik büyümeyi arttırmak için ihracatı arttırmaya yönelik politikalar geliştirilmelidir. İmalat sanayinde, bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere Ar-Ge, yeni ürün geliştirmeye yönelik yatırımlar desteklenmelidir. Özellikle Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırarak pazar payının artması ve buna yönelik ürün sepeti kontrol edilerek inovasyon teşvik edilmelidir. Bu sayede ihracat ürünlerinde daha rekabet edilebilir bir düzeye gelinebileceği düşünülmektedir. İthalatta meydana gelen bir değişikliği diğer değişkenlere göre ihracatın açıklama gücünün daha fazla olduğu sonucuna ulaşılması Türkiye’de ihracat artışının ithalatı arttırdığı şeklinde ifade edilebilir. Bu durum teori ve uygulamalarda da kabul edilmektedir. Ancak ihracattan beklenen getirilerin artması için ihracat içindeki ithal payının azaltılmasına yönelik politikaların arttırılması bu durumun gerçekleşmesini sağlayabilir. Sanayileşmenin istenen düzeye ulaşması için emek yoğun mallar yerine sermaye yoğun ileri teknolojik ürünlerin üretilmesi ve ihraç edilmesi gerekmektedir. Sanayileşme stratejileri teknolojik dışa bağımlılığı azaltacak hedefler üzerine kurulmalıdır. Ayrıca nitelikli işgücüne yapılacak katkılar ile birlikte katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi bu sürecin kısılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2008). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Teorileri*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Akcan, A.T., ve Ener, M. (2018). Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik İle İlişkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Administrative Sciences*, 31, 263-285.
- Aktan, C. (2008). *Yeni İktisat Okulları*. Ankara:Seçkin Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 35-47.
- Alagöz, M., ve Topallı, N. (2015). Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2, 122-126.
- Alptekin, V. (2009). *Türkiye'de Dış Ticaret - Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi.
- Al-Yousif, Y.K. (1997). Exports And Economic Growth: Some Empirical Evidence From The Arab Gulf Countries. *Applied Economics*, 29, 693- 697.
- Ardıç, O. (2010). *Makro İktisat*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıç, H. (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'nin Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5, 86.

- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme Ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 1, 45-68.
- Arısoy, İ. (2011). Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Büyüme İlişkisinin AK Modeliyle Sınanması: Türkiye Örneği (1968-2006). *Maliye Dergisi*, 161, 285.
- Aslan, N., ve Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1,6.
- Ataman, B.C. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1, 59-72.
- Ataman, M. (2007). *Küresel Güç ve Refah*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61, 35-36.
- Awokuse, T.O. (2003). Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Canada?. *Canadian Journal Of Economics*, 1, 126-136.
- Ayaş, N., ve Çeştepe, H. (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 259-281.
- Ayaş, N., Çeştepe, H., ve Vergil, H. (2011). Türk Hizmetler Sektöründe Heckscher-Ohlin Modelinin Testi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2, 202.
- Aydemir, C. (2013). Türkiye’de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, 115-138.

- Aydın, A. (2008). Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 882.
- Aydın, N. (2012). *Türkiye’de İşsizlik Olgusu ve Çözümüne İlişkin Politikaların Etkinliği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Aydın, N. (2012). İşsizlik, Beveridge Eğrisi Ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 32, 119-134.
- Aydınoat, E. (2007). *Modern Uluslararası İktisat Teorisinin Kökenleri*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Aytaç, A., ve Akduğan, U. (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 55-70.
- Balassa, B. (1985). Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock. *Journal of Development Economics*, 18, 23-35.
- Barber, W. (2007). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul:Metropol Yayınları.
- Barışık, S., ve Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1981-2003 VAR, Etki Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 4, 59-82.

- Barro R.J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 5, 103-125.
- Başkol, M. (2009). Türkiye'nin Endüstri İç, Ticaretinin Analizi, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, 176-177.
- Berber, M., ve Artan, S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Turkish Economic Association Discussion Paper*, 21, 1-14.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bilgili, Y. (2014). *Makro İktisat Ders Notları*. İstanbul:İkinci Sayfa.
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,1, 177-198.
- Bozdağlıoğlu, E.Y. (2008). Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 45-64.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Can, M. (2014). Politik İstikrarsızlıkların Yüksek Teknoloji Endüstri İç Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2, 30.

- Cicioğlu, Ő., ve Doğruyol, A. (2013). Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3, 126-167.
- Costinot, A., ve Donaldson, D. (2012). Ricardo's Theory of Comparative Advantage: Old Idea, New Evidence. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 102(3): 453-458.
- Coşkun, A.E., ve Topuz, H. (2018). Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 672-685.
- Currie, J., ve Harrison, A. (1997). Sharing The Costs: The Impact of Trade Reform on Capital and Labor in Morocco. *Journal of Labor Economics*, 3, 44-71.
- Çakır, A.S.B. (2015). *Cari İşlemler Dengesinin Finansal Değişkenlerle İlişkisi: Türkiye Örneği*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Çakmak, E., ve Gümüş, S. (2005). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960 - 2002). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 01,60-61.
- Çakmur Yıldıztan, D. (2010). *E Views Uygulamalı Temel Ekonometri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Çalışkan, Ö. (2010). Türkiye-AB Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Olgusu, 1990-2007. *H.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2,14.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çöğürçü, İ. (2011). *Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-2009)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi.
- Daşdemir, A.M. (2008). *AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, Ö. (2015). *İstihdam Yaratma ve Yoksullukla Mücadele Politikası Aracı Olarak Mikro kredi Uygulamalarının Etkinliği: Tokat İli Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Demir, O., Kutlar, A., ve Üzümcü, L. (2005). Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 180-196.
- Demircan, E. (2012) İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu. *Karacadağ Kalkınma Ajansı*, 1-37.
- Demirhan, E. (2005). Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 4, 75-88.
- Dinler, Z. (2012). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

- Dodaro, S. (1993). Exports and Growth: A Reconsideration of Causality. *Journal of Developing Areas*, 27, 227-244.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *The Journal of Academic Social Science*, 6, 367.
- Doğanlar, M., Bal, M. ve Özmen, M. (2003). Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 83-109.
- Doğru, Y. ve Şiriner, İ. (2005). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Administrative Sciences*, 3:2, 164.
- Dolanay, S. (2009). Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 2, 2.
- Dornbusch, R., Fischer, S., ve Startz, R. (2008). *Macroeconomics (11th ed.)*. Singapore:Mc Graw Hill.
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16,13.
- Egeli, H.A., ve Sağlam, Y. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 515-527.
- Eğilmez, M. (2014). *Örneklerle Kolay Ekonomi*. İstanbul. Remzi Kitabevi.

- Erlat, G. (2000). Measuring The Impact Of Trade Flows On Employment In The Turkish Manufacturing Industry. *Applied Economics*, 32, 1169-1180.
- Ekanayake, E.M. (1999). Export and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models. *Journal of Economic Development*, 2, 43-56.
- El-Sakka, M.I., ve Al-Mutairi, N.H. (2000). Exports and Economic Growth: The Arab Experience. *The Pakistan Development Review*, 2, 153-169.
- Erdoğan, S. (2006). *Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi.
- Erdoğan, S., ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme ve Ar-Ge Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 31.
- Erkan, B., ve Kara, O. (2011). Türkiye'nin Emek Yoğun Mal İhracatındaki Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1,70.
- Ertürk, E. (2010). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Esen, S. (2011). *Dış Ticaret Teorisi*. Erişim Tarihi:12 Şubat 2019, web.bilecik.edu.tr/sinan-esen/files/2011/09/Dış-Ticaret-Teorisi.pdf.

- Eser, K., ve Gökmen, Ç. (2009). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2, 45.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 96-112.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*, 58, 1-17.
- Friedman, J., Ajayi, R.A., ve Mehdian, S.M. (1998). On The Relationship Between Stock Returns And Exchange Rates: Tests Of Granger Causality. *Global Finance Journal*, 2, 241-251.
- Gerber, J. (2017). *Uluslararası İktisat (6. Baskı)*. (Çev. Nihal Tuncer Terregrossa). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gibson, B. (2010). Assessing The Impact Of Trade On Employment. Erişim Tarihi: 29 Haziran 2019, http://www2.uvm.edu/~wgibson/Research/Gibson_Trade_Employment.pdf.
- Gondolfo, G. (1998). *International Trade Theory and Policy*. Berlin: Springer.
- Göktaş Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 63-76.
- Gözgör, G., ve Pişkin, A. (2011). İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye'deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı. *Business And Economics Research Journal*, 3, 121-138.

- Greenaway, D., Hine, R.C., ve P. Wright. (1999). An Empirical Assessment of the Impact of Trade on Employment in the United Kingdom. *European Journal of Political Economy*, 15, 485-500.
- Grossman, G.M., ve Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth: In the Global Economy*. Cambridge: The MIT Press.
- Grossman, G., ve Helpman, E. (1994). *Endogenous Innovation in the Theory of Growth*. The Journal of Economic Perspectives, 1, 23-44.
- Grubel, H.G., ve Lloyd, P.J. (1975). Intra-Industry Trade, Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products. *Halsted Press-John Wiley and Sons Ltd, New York*, 1-20.
- Gupta, S. (2015). Comparative Advantage and Competitive Advantage: An Economics Perspective and a Synthesis. *Athens Journal of Business and Economics*, 1,10.
- Gujarati, D. (2012). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. (Çev. Nasip Bolatoğlu) Ankara:BB101 Yayınları.
- Gül, E., ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 23-32.
- Güloğlu, B., ve İspir, M.S. (2011). Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye İçin Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi. *Ege Akademik Bakış*.2, 205-215.

- Güneş, H.H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri Ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.esosder.org, 28, 126-138.
- Gürak, H. (2006). *İktisadi büyüme ve Küresel Ekonomi*. Ekin Yayınları, Bursa.
- Ha, H.V., ve Tran, T.Q. (2017). International Trade and Employment: A Quantile Regression Approach. *Journal of Economic Integration*, 3, 531-557.
- Haberler, G. (1933). *The Theory of International Trade*. William Hodge Company, London (1965).
- Haberler, G. (1950). Some Problems in the Pure Theory of International Trade. *The Economic Journal*, 238, 223-240.
- Henriques, I., ve Sadorsky, P. (1996). Export-Led Growth or Growth-Driven Exports? The Canadian Case. *The Canadian Journal of Economics*, 3, 540-555.
- Herath, H.M. (2014). The Impact Of International Trade On Employment Generation A Sri Lankan Experience. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 7, 1.
- Herrerias, M.J. ve Orts, V. (2010). Is The Export-Led Growth Hypothesis Enough To Account For China's Growth?. *China & World Economy*, 4, 34-51.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hinkenhuis, M. (2010). *Comparing Strategic Trade Theory and neoclassical trade theory – How the world view of theories is bound to its assumptions*. Philosophy, Politics and Economics (B.), Faculty of Management and Economics University, Witten/Herdecke , 3rd Semester.

- Iapadre, P.L. (2011). Trade and Employment In Italy. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 126, 1.
- Ivanov, V., Ve Kilian, L. (2005). Practitioner's Guide to Lag Order Selection For VAR Impulse Response Analysis. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 1, 1.
- İşgüden, T., ve Akyüz, M. (1990). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Evrim Kitabevi.
- Jenkins, R., ve Sen, K. (2005). International Trade and Manufacturing Employment In The South: Four Country Case-Studies. *School of Development Studies-University of East Anglia-Norwich*, 1-38.
- Kar, M., ve Ağır, H. (2006). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi:1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11, 51-68.
- Karabulut, A. (2007). *Türkiye'deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Uzmanlık Tezi.
- Karaçor, Z., ve Saraç, T.B. (2011). Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009). *Yönetim ve Ekonomi*, 2, 181-194.
- Karagül, M., ve Dündar, S. (2006). Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 62.

- Kargül, D. (1973). Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme Üzerine Son Tartışmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, 1-4, 98.
- Karluk, S.R. (2009). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş..
- Kart, N.T. (2016). *İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Karta, N. (2015). Avrupa Merkantilizmi ve Osmanlı Ekonomisi. *Uluslararası Hakemli ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 11, 132-141.
- Kasa, K. (1995). International Trade and USA Labor Market. *Washington Economic Reports*, 94-40, 7.
- Kaymakçı, O., Avcı, N., ve Şen, R. (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş: Teori, Politika ve Uygulama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kazgan, G. (2008). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keasing, D.B. (1966). International Economics: Progress and Transfer of Technical Knowledge. *The American Economic Review*, 56, 249-258.
- Kenen, P.B. (1965). Nature, Capital and Trade. *Journal of Political Economy*, 5, 437-460.
- Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13, 88-101.

- Kibritçioğlu, A. (1996). *Uluslararası Makro İktisat*. Ankara:Tasarım Dizgi Fotokopi Ofset Bilgisayar Yayıncılık.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-4, 207-230.
- Kien, T.N., ve Heo, Y. (2009). Impacts Of Trade Liberalization On Employment In Vietnam: A System Generalized Method Of Moments Estimation. *The Developing Economies* 47, 1, 81-103.
- Kim, K.S. ve Vorasopontaviporn, P. (1989). International Trade, Employment and Income: The Case of Thailand. *The Developing Economies*, 1, 60-74.
- Kiyota, K. (2014). Exports and Employment In China, Indonesia, Japan And Korea. *OECD Trade Policy Papers*, 166, 2.
- Koç, E., Şenel, M.C. ve Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme I-Strateji ve Temel Sanayileşme Sorunları. *Mühendis ve Makine*, 690, 1-26.
- Koçyiğit, A., ve Şen, A. (2007). The Extent of Intra-Industry Trade Between Turkey and The European Union: The Impact of Customs Union. *Journal of Economic and Social Research*, 9(2), 61-84.
- Koop, G., Pesaran, M.H., ve Potter, S.M. (1996). Impulse Response Analysis In Nonlinear Multivariate Models. *Journal Of Econometrics*, 74, 119-147.
- Krugman, P. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, And International Trade. *Journal of International Economics*, 9, 479.

Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation, and The Pattern of Trade. *The American Economic Review*, 70, 950.

Krugman, P., Obstfeld, M., ve Melitz, M. (2017). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika (10. Baskı)*. (Çev. Onur Özsoy). Ankara: Palme Yayıncılık.

Kutlar, A. (2009). *Uygulamalı Ekonometri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Küçükahmetoğlu, O. (2001). Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2, 130.

Kwan, A. C. C., ve Kwok, B. (1995). Exogeneity and The Export-Led Growth Hypothesis: The Case of China. *Southern Economic Journal*, 4, 1158-1160.

Lawrence, R.Z., ve Slaughter, M.J. (1993). International Trade and American Wages In The 1980s: Giant Sucking Sound or Small Hiccup?. *Brookings Papers On Economic Activity Microeconomics*, 2, 161-226.

Lawrence, R.Z., ve Weinstein D.E. (1999). Trade And Growth: Import-Led Or Export-Led? Evidence From Japan And Korea. *Nber Working Paper*, 7264, 1-43

Lawrence, C. J. (2012). Christopher A. Sims and Vector Autoregressions. *Scandinavian Journal of Economics* , 4, 1082-1104.

Lee, H., ve Roland-Holst, D. (1994). Trade Liberalization and Employment Linkages In The Pacific Basin. *OECD Development Centre*, 14, 94.

Lucas, R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.

- Malatyalı, Ö. (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği:1989 – 2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 62-73.
- Maneschi, A. (1992). Ricardo's International Trade Theory: Beyond The Comparative Cost Example. *Cambridge Journal of Economics*, 16, 4, 421-437.
- Mankiw N. G. (1995). The Growth of Nations. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 277.
- Marin, D. (1992). Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Industrialized Countries?. *The Review Of Economics And Statistics*, 4, 678-688.
- Mucuk, M., ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975 - 2006). *Maliye Dergisi*, 155, 159-174.
- Myint, H. (1977). Adam Smith's Theory of International Trade in the Perspective of Economic Development. *The London School of Economics and Political Science*, 175, 232.
- Olaleye, S.O., Edun, F., ve Taiwo, S.B. (2013). Export Diversification and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Test of Relationship Using a Granger Casualty Test. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 1, 70-79.
- Öçal, T. (1990). İktisat. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B., ve Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?. *Yönetim ve Ekonomi*, 1, 1-14.

- Özdemir, Z., Yalman, İ., ve Karaköy, Ç. (2014). *Türkiye ve AB Ülkelerinde Dışa Açıklığın İstihdam Üzerine Etkileri*. International Conference On Eurasian Economies, Session 1-4.
- Özel, H. (2012). Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri. *Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 10.
- Özel, H.A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 63-72.
- Özgüven, A. (1991). *İktisada Bilimine Giriş*, İstanbul:Filiz Kitabevi.
- Özpınar, Ş., Demir, Ö., ve Keskin, S. (2011). Türkiye’de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2, 133-142.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 1, 71-83.
- Öztürk, S. (2018). Türkiye’de İşgücüne Katılımda Bölgesel Farklılıklar. *Sosyoekonomi*, 26, 153-168.
- Paya, M. (2013). *Makro İktisat*. İstanbul:Türkmen Kitabevi.
- Phelps, E.S. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*, 58, 1-17.
- Phillips, P.C.B., ve Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 2, 336-346.

- Polat, Ö., ve Uslu, E.E. (2010). Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 489 -504.
- Polat, Ö., Uslu, E.E., ve Aydemir, C. (2011). İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 3, 161-171.
- Pomponio, X.Z. (1996). A Causality Analysis of Growth and Export Performance. *Atlantic Economic Journal*, 24, 168-176.
- Posner, M.V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*, Vol. 13, No. 3, 323-341.
- Ram, R. (1985). Exports And Economic Growth: Some Additional Evidence. *Economic Development And Cultural Change*, 2, 415-25.
- Rebelo, S. (1990). Long Run Policy Analysis and Long Run Growth, *Journal of Political Economy*, 99(3), 503.
- Riezman, R.G., Summers, P.M., ve Whiteman, C.H. (1995). The Engine of Growth or Its Handmaiden? A Time Series Assessment of Export-Led Growth. *Empirical Economics*, 21, 77-110.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 95(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*, 98(5).

- Romer, P. M. (1994). The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 1, 3-22.
- Sarıçoban, K., ve Kösekahyaolu, L. (2017). Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine Bir Literatür Taraması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47, 424-444.
- Sasaki, T. (2015). Heckscher-Ohlin Model with Assignment Problem with Skilled and Unskilled Labor. *International Journal of Applied Economic*, 12(1),51-79.
- Savaş, V. F. (1999). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Savaş, V. (2000). *Politik İktisat*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Savrul, B., Özel, H.A. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1, 55-78.
- Saygılı, F., ve Manavgat, G. (2014). Linder Hipotezi: Türkiye'nin Dış Ticareti için Ampirik Bir Analiz. *Ege Akademik Bakış*, 2, 262.
- Schumacher, R. (2012). Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and the Use of Doxography in the History of Economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 2, 58.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York ve London: McGraw-Hill.
- Schumpeter, J.A. (1947). The Creative Response in Economic History. *The Journal of Economic History*, 7(2), 149-159.

- Schumpeter, J. A. (1961). *The Theory of Economic Development*, Cambridge: Harvard University Press.
- Serel, H., ve Masatçı, K. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, 50.
- Sevüktekin, M., ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat*. Ankara: Güzem Yayınları.
- Seymen, D. (2000). *Dış Ticarete Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Shan, J., ve Sun, F. (1998). Export-Led Growth Hypothesis For Australia: An Empirical Re- Investigation. *Applied Economics Letters*, 5, 423–428.
- Smith, A. (2012). *Ulusların Zenginliği*. (Çev. Metin Saltoğlu) Ankara: Palme Yayıncılık.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 1, 65-94.
- Solow, R.M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*, 3, 312-320.
- Soyyigit, S. (2010). Türkiye'de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları Ve İmalat Sanayii Üzerinde Etkinliği: Nedensellik Analizi (1990-2008). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2, 135-156.

- Stock, J.H., ve Watson, M.W. (2001). Vector Autoregressions. *Journal of Economic Perspectives*, 4, 101-115.
- Şahin, L. (2017). Azerbaycan'ın Bdt'ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Dergisi*, 2.
- Şanlı, A. (1996). Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 80.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Şenses, F. ve Taymaz E. (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne oluyor? Ne Olmalı?. *ERC Working Papers in Economics*, 1, 1-23.
- Şentürk, C. (2007). *Dış Ticaret - Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 136-143.
- Şimşek, R. (2018). *İstihdam ve Yabancı İşgücü: Alanya Örneği*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

- Şimşek, M. (2003). İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi: 1960–2002. *DEÜ İİBF Dergisi*, 2, 43-63.
- Şimşek, M., Ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, 117.
- Şiriner, İ., ve Doğru, Y. (2005). Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2, 162-182.
- Taban, S. (2008), *İktisadi Büyüme, Kavram ve Modeller*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Taban, S., ve Kar, M. (2008). *Kalkınma Ekonomisi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Taban, S., ve Kar, M. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3, 150.
- Talas, C. (1969), *Ekonomik Sistemler, Dayandıkları Düşünceler*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tanrıöver, N., ve Genç, Y.K. (2005). Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu Üzerine Bir Genelleme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, 449-454.
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri*. İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayın No:172.
- Taştan, H. (2010). Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1, 87-98.

Telatar, O.M., Değer, M.K., ve Doğanay, M.A. (2016). Teknoloji Yoğunluklu Ürün İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği (1996:Q1-2015:Q3). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4, 921-934.

Temel, Ü.C. (2016). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi. *Paradigma*, 1, 3.

Temiz, D., ve Gökmen, A. (2010). An Analysis of The Export And Economic Growth In Turkey Over The Period of 1950-2009. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5, 123-141.

Turgan, E. (2017). Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme üzerindeki Etkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 40, 449.

TÜİK, (2006). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Veri Seti 2006*. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019, http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2006/turkce/metaveri/tanim/index.html.

Türker, T. (2009). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslar arası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25,87.

Tüylüoğlu, Ş. (1995). *İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular)*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Ullah, S., Zaman, B., ve Farooq, M. (2009). Cointegration And Causality Between Exports And Economic Growth In Pakistan. *European Journal Of Social Sciences*, 2, 264-272.

- Unay, C. (2001). *Makro Ekonomi*. İstanbul: Vipaş.
- UNDP. (1996). *Human Development Report*. Oxford University Press New York.
- Utkulu, U., Aydemir, İ., Özken, A. ve Yılmaz, M. (2008). *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması*. Ankara:Gazi Kitabevi.
- Uyar, Y. (2005). *Türkiye'de Uygulanan İşsizlik ve İstihdam Politikalarının Avrupa Birliği Uyum Sürecine Etkileri (1980 Sonrası)*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Uzay, N. (2002). *Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970- 1999)*. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 19, 163.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi İktisadı*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade In Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 2, 190-207.
- Vıdılı, A. (2016). *Arnavutluk ve Türkiye Arasında İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşması Sonrasında Oluşan Dış Ticaret Hacminin Büyüme Üzerindeki Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Yanikkaya, H. (2008). Is Trade Liberalization A Solution To The Unemployment Problem. Turkish Economic Association- Discussion Paper 2008/17. Erişim Tarihi: 29 Haziran 2019, <http://www.tek.org.tr>.

- Yardımcı, P. (2006). *İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Yenilmez, F., ve Bayraç, N. (2005). *Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinde Endüstri-İç Ticareti: Türkiye Almanya Örneği*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2019. <http://www.e-akademi.org>.
- Yıldırım K., Karaman, D., Ve Taşdemir, M. (2008). *Makroekonomi*. Ankara:Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2015). New Foreign Trade Theories. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40, 510-513.
- Yılmaz, Ş.E. (2016). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yiğidim, A., ve Köse, N. (1997). İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996). *Ekonomik Yaklaşım*, 26, 71-85.
- Yüksel, E., ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman’ın Katkıları. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 35, 201.
- Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 6, 89.
- Zimring, A. (2015). Testing the Heckscher-Ohlin-Vanek Theory with a Natural Experiment. *Upjohn Institute Working Papers*, 15-243.
- <http://www.tuik.gov.tr/>

<http://www.tcmb.gov.tr/>

<https://www.tobb.org.tr/>

